

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBNÜ'L-MUTAHHAR el-HİLLÎ'NİN HİLAFET-İMÂMET ANLAYIŞI

YAZAR

Muhsine OĞDU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mehmet Kenan ŞAHİN

ORDU- 2024

TEZ KABUL SAYFASI

Muhsine OĞDU tarafından hazırlanan “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin Hilafet-İmâmet Anlayışı” başlıklı bu çalışma, **05.08.2024** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Ahmet İshak Demir
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İmza

Üye Prof. Dr. Mehmet Kenan Şahin
Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Cemal Sandıkcı
Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Muhsine OĞDU

ÖZET

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

İBNÜ'L-MUTAHHAR el-HİLLÎ'NİN HİLAFET-İMÂMET ANLAYIŞI

MUHSİNE OĞDU

İbnü'l-Mutahhar el-Hillî Şîî İmâmiyye'de özellikle Gaybet-i Suğra sonrası yaşanan fikrî farklılaşmaya önemli katkılar sağlamış bir mütekellimdir. Hillî'nin Şianın eski gücünü kaybettiği bir dönemde mezhebi toparlamak ve siyasî bir güç haline getirmek için yaptığı çalışmalar önem arz etmektedir. Mu'tezile'nin akılcılığını kullanarak Ahbarî düşünceye yeni bir boyut kazandırmış olan el-Hillî, bu çabalarıyla İmâmiyye'nin, İlhanlı Devleti'nin desteğini almasını sağlamıştır. Çalışmamızda İslam âleminde günümüzde de süregelen imâmet-hilâfet eksenli tartışmaların nedenlerini anlayabilmek adına İmâmiyye'nin en önemli âlimlerinden olan el-Hillî'nin imamet-hilâfet düşüncesini tahlil etmek amaçlanmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde el-Hillî'nin dinî ve siyasî düşüncelerinin şekillenmesine katkı sağlayan sosyo-kültürel ortam ve ilmî hayatı incelenmiştir. İkinci bölümde imâmet ve hilâfetin kavramsal çerçevesi tartışılmış, el-Hillî'nin imâmet ve hilâfete dair görüşleri eserleri bağlamında ele alınmıştır. Bu bölümde el-Hillî'nin perspektifinden Hz. Ali'yi anlayabilmek adına, onun Hz. Ali ile ilgili görüşlerine de yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise el-Hillî'nin imâmet ve hilâfet ile ilgili düşünceleri o dönemin önemli ekollerinin imâmet nazariyeleri bağlamında tahlil edilmiştir. Bu bölümde el-Hillî'nin eserlerinde imâmetin delili olarak kullandığı naslardan birkaçı nüzul sebepleri bağlamında ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmamız sonucunda el-Hillî'nin imâmete dair görüşlerini savunmak için kullandığı naklî delillerin aklî delillerden çok olduğu tespit edilmiştir. Fakat el-Hillî tarafından imâmet hususunda aklî deliller ortaya konulmasının Şîî düşünceye canlılık kazandırdığı görülmektedir. el-Hillî'nin eserlerinde imâmet konusundaki eleştirilere cevap verirken özellikle Ehl-i Sünnet'e karşı dışlayıcı bir üslup kullanması, İmamiyye'yi fırka-ı naciye olarak nitelemesi onun İmâmiyye'nin önemli bir savunucusu olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca onun Hz. Ali ile ilgili yaptığı değerlendirmelerin tasavvufî bir boyut kazandığı, eserlerinde Hz. Ali'den mistik bir yaklaşımla bahsedildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şîî Düşünce, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, İmâmet, Hilâfet.

ABSTRACT

BASIC ISLAMIC SCIENCES

MUHSİNE OĞDU

IBNUL-MUTAHHAR al-HILLI'S UNDERSTANDING OF CALIPHATE- IMAMATE

İbn al-Mutahhar al-Hilli is a scholar who made important contributions to the intellectual differences experienced in the Shiite Imamiyya, especially after the Ghaiba al-Sughra. Hilli's efforts to gather the sect and turn it into a political power during a period when the Shia lost its former power are important. Al-Hilli, who brought a new dimension to the Akhbari thought by using the rationalism of the Mu'tazila, ensured with his efforts that the Imamiyya received the support of the Ilkhanate State. In our study, in order to understand the reasons for the ongoing discussions on the imamate and caliphate, we aimed to analyze the imamate-caliphate thought of al-Hilli, one of the most important scholars of the Imamiyya.

Our study consists of three sections. In the first section, the socio-cultural environment and scientific life that contributed to the formation of al-Hilli's religious and political thoughts were examined. In the second section, the conceptual framework of imamate and caliphate is established, and al-Hilli's views on imamate and caliphate are discussed in the context of his works. In this section, al-Hilli's views on Hz. Ali are also included in order to understand Hz. Ali from his perspective. In the third section, Hilli's thoughts on imamate and caliphate are analyzed with the imamate theories of the important schools of that period.

In this section, an attempt is made to analyze the texts that al-Hilli used as evidence for imamate. As a result of our study, it is seen that the traditional evidence that al-Hilli uses to defend his views on imamate is more in volume than rational evidence. This is an indication that he could not break away from Ahbbarism on issues related to imamate. Again, it has been determined that al-Hilli uses an exclusionary style in his works, especially in his criticisms of Ahl al-Sunnah. In addition, it has been determined that his evaluations on Hz. Ali have acquired a mystical dimension and that Hz. Ali is mentioned with a mystical approach.

Key Words : Shi'ite Thought, Ibnu'l-Mutahhar al-Hillî, Imamate, Caliphate

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam sürecinde benden desteğini esirgemeyen, yaptığı düzeltmeler ve tavsiyelerle bana yol gösteren, bilgisinden ve tecrübesinden istifade ettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Kenan Şahin beyefendiye, en zorlandığım dönemde motive ederek önerilerde bulunan Süheybe Rahme Yıldırım hanımefendiye, çalışmam boyunca bana destek olan aileme teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Muhsine OĞDU

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ KABUL SAYFASI	ii
ETİK BEYANI	ii
ÖZET	ii
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	ivi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Önemi, Amacı ve Kapsamı	1
1.2 Araştırmada İzlenen Yöntem	4
1.3 Araştırmamızda Kullanılan Kaynaklar	5
2. İBNÜ'L-MUTAHAR el-HİLLÎ'NİN HAYATI VE DÜŞÜNCE YAPISI	7
2.1 Yaşadığı Dönem Sosyal - Kültürel ve Dinî Coğrafya	7
2.2 Hayatı ve Bilime Katkıları	12
2.3 Eserleri	17
2.3.1 Akâid ve kelâm ile ilgili eserleri	18
2.3.2 Fıkıh ile ilgili eserleri	22
2.3.3 Diğer eserleri	24
3. İMÂMET ve HİLÂFET	26
3.1 İmâmet ve Hilâfet Kavramları	26
3.1.1 İmâmet- Hilâfetin Kelime ve İstılah Anlamları	26
3.1.2 İmâmet-Hilâfet Konusundaki İhtilafların Mezheplerin Doğuşuna Etkisi	27
3.2 Şîliğin Kavramsal Çerçevesi ve Tarihî Arka Planı	34
3.2.1 İlk Şîî Hadiseler ve Şîa'nın Mezhepleşme Süreci	35
3.2.1.1 Hucr b. Adî Olayı	35
3.2.1.2 Tevvâbîn Hareketi	36
3.2.1.3 Muhtâr es-Sekafî İsyanı	37
3.2.1.4 Mezhepleşme süreci	39
3.2.2 Şîî Fırkalar ve İmâmiyye Şîası	40
3.2.3 İmâmiyye Şîa'sına göre inanç esasları	41
3.3 İbnü'l Mutahhar el-Hillî'nin Eserlerinde İmâmet ve Hilâfet Kavramı	44

3.3.1 el-Hillî'ye Göre İmamın Nitelikleri	48
3.3.1.1 İmamın Mâsumiyeti	48
3.3.1.2 İmamın Nasla Tayini.....	55
3.3.1.3 İmamın İnsanların En Faziletlisi Olması.....	62
3.4 el-Hillî' ye Göre Hz. Ali'nin Fazileti Meselesi	63
3.4.1 el-Hillî'ye Göre Hz. Ali'nin İmam ve Halife Olmasının Aklî ve Naklî Delilleri	66
3.4.1.1 Aklî Deliller	66
3.4.1.2 Naklî Deliller.....	67
3.4.1.3 Hadislerden Deliller	76
3.4.1.4 Hz. Ali'nin Kişiliğinden Deliller.....	80
4. el-HİLLÎ'NİN İMÂMET VE HİLÂFET DÜŞÜNCESİNİN TAHLİLİ.....	83
4.1 İmâmîyye Şîası Açısından.....	83
4.1.1 İmâmetin vücubu.....	84
4.1.2 İmamın mâsumiyeti.....	84
4.1.3 İmamın nasla tayini.....	85
4.2 Mu'tezile Açısından.....	87
4.2.1 İmâmetin vücubu.....	87
4.2.2 Hilâfetin Kureyşîliği.....	88
4.2.3 İmamın efdaliyeti	89
4.2.4 İmamın nasla tayini.....	90
4.3 Zeydiyye Açısından.....	90
4.3.1 İmâmetin vücubu.....	91
4.3.2 İmamın efdâliyeti.....	91
4.3.3 İmamın nasla tayini.....	92
4.4.4 İmamın mâsumiyeti.....	93
4.4.5 İmamın gaybeti.....	93
4.4 Ehl-i Sünnet Açısından.....	93
4.4.1 İmâmetin vücubu.....	94
4.4.2 İmamın nasla tayini.....	95
4.4.3 Hilâfetin Kureyşîliği	96
4.4.4 İmamın efdâliyeti.....	96
4.5 Naslar Açısından.....	97

5. SONUÇ.....	103
KAYNAKLAR	107
ÖZGEÇMİŞ	119

KISALTMALAR

a.s. : Aleyhisselâm.
b. : İbn, bin (oğlu)
Bkz.: Bakınız
b.y. : Basım Yeri
çev. : Çeviren
d. : Doğumu
Ed.: Editör
H. : Hicrî
Haz. : Hazırlayan
Hz.: Hazreti
H.ş. : Hicri Şemsi Tarih
Mlf. : Müellif
Nşr. : Neşreden
Ö. : Ölümü
Sad. : Sadeleştiren
S.A.V. : Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV: Türk Diyanet Vakfı
Thk. : Tahkik eden
ts. : Tarihsiz
v. : Vefatı
vd. : Ve diğer

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Önemi, Amacı ve Kapsamı

Hz. Muhammed (S.A.V.), peygamberlikle görevlendirildiği ilk andan itibaren insanlığı vahyin ışığında doğruyu bulmaya yönlendirmiş; yeni bir toplumun inşası için mücadele etmiştir. İslâmiyetin doğuşunun ilk yıllarında Mekke’de inen ilk âyetlerde imanî konularda yoğunlaşan vahiy bilahare toplumsal hayata dokunmuş, insanların bir arada huzurlu yaşayabilmesini sağlamak için kurallar getirmiştir. Özellikle bir İslâm devletinin temellerinin atıldığı hicret sonrasında Hz. Peygamber bu kuralların uygulayıcısı olarak insanlara örnek olmuş, toplumda birlikteliği sağlamak için çeşitli uygulamalar yapmıştır. Öyle ki uzun süredir aralarında anlaşmazlık bulunan, birçok savaşla karşı karşıya gelmiş Evs ve Hazreç kabileleri, İslâm’ın toplumsal bütünleşmeye verdiği önem sayesinde ve Hz. Peygamber önderliğinde ortak bir paydada buluşabilmiş böylece Medine’de yıllardır beklenen barış ortamı sağlanabilmiştir.¹

Hz. Muhammed’in (S.A.V.) sağlığında bu huzur ortamı korunmuş, ortaya çıkan problemler vahyin yol göstericiliği ile çözüme kavuşturulmuştur. Hz. Peygamberin hastalanması, Müslümanlar arasında peygamberin vefatından sonra kimin yönetici olacağı konusunda soru işaretleri oluşturmuştur. Bazı rivayetlerde yer alan “Kırtas Hadisesi” bu durumun bir göstergesidir. Hz. Peygamber vefatından birkaç gün önce vasiyetini yazmak üzere kalem-kağıt istemiştir. Hz. Ömer bu talebi reddetmiş, bu husus orada bulunan müslümanlar arasında tartışmaya neden olmuştur.² Hz. Peygamber’in hastalığının şiddetlendiği son günlerde yaşanan ve Kırtas Hadisesi olarak bilinen olay sahabe arasındaki ayrılıkların daha o günlerde başladığının bir işaretidir.³

Hz. Peygamberin vefatı sonrası hilâfet meselesi Müslüman toplumun en önemli sorunu

¹ Mehmet Ali Kapar, “Hz. Peygamber Toplumunu Meydana Getiren Unsurlar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (01 Ekim 1999), 20-21.

² Ramazan Boyacıoğlu, “Hz. Muhammed’in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer’in Tavrı Ve Halife Seçimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 86-87.

³ Harun Reşit Demirel, “Hadis Edebiyatında Peygamber (S.A.V)’in Son Günleri ve Kırtas Olayı”, *Journal of Turkish Studies* 13/ 25 (01 Ocak 2018), 176-177.

haline dönüşmüştür.⁴ Daha peygamberimize son görevler icra edilmeden⁵ Ensar bir yönetici seçmek için veya Hazreçlilerin reisi konumunda olan Sa'd b. Ubade'ye biat etmek için Sakîfe denilen yerde bir araya gelmiştir. Olayı öğrenen Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e de haber vererek toplantıya dahil olmuştur. Bu toplantıda özellikle Hz. Ömer'in; Hz. Ebû Bekir'in adaylığını desteklemiş olduğu, Hz. Ebû Bekir'e biat etmede orada bulunan Müslümanlara önderlik yaptığı görülmektedir.⁶ Bu olayın ardından Müslümanların çoğu Hz. Ebû Bekir'in hilâfetini onaylayarak ona biat etmiş fakat, Sahaberlerden Hz. Ali'nin de aralarında olduğu bir zümre Hz. Ebû Bekir'e bir müddet biat etmemiştir.⁷

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e neden biat etmediği hususunda farklı görüşler ortaya konulsa da esasında bu durum İslâm mezhepler tarihinde, İslâm dünyasındaki ayrılıkların başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Nitekim Şîa Hz. Ali'nin biat etmekte gecikmesini, onun Sakîfe'de yapılan biatten hoşnut olmadığına, halifenin nassla tayin edilmesi ve Hz. Peygamber'in soyundan olması gerektiği nazariyesine delil olarak göstermiştir. Öyle ki bazı kaynaklarda Şîa'nın teşekkülü bu olaya dayandırılmış, Selman-ı Farisî, Ebû Zer el-Gıfârî, Ammar b. Yasir gibi Hz. Ali'ye yakın sahabeler ilk Şîîler olarak zikredilmiştir.⁸ Şîa'nın doğuşu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerin temelinde var olan düşünce ise imamın nassla tayin edilmesi gerektiği düşüncesidir. Şîîlik, bir anda ortaya çıkmış bir doktrin olmaktan çok zamanla gelişerek ve sistemleşerek oluşmuş bir mezheptir.

Hz. Ali'nin imâmet hakkını savunmak düşüncesi ile başlayan Şîa ekolü ortaya çıkışının ardından kendi içinde de Zeydiyye, İsmailiyye, Galiyye, İmâmiyye gibi birtakım fırkalara ayrılmıştır. Bunlardan on iki imam inancına sahip olan İmâmiyye fırkası uzun süre dönemin hanedanlarının himayesinde varlığını sürdürmüş, Safevîler Dönemi'nde

⁴ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn-İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 40.

⁵ Şaban Öz, "İslâm Siyaset Geleneğinde Bir Şâz -Şîu-Sünnî Yol Ayrımında Sakîfe Hâdisesi-", *İSTEM* 11 (2008), 85.

⁶ Ethem Ruhi Fıglalı, "Sakîfe Olayı veya Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçimi", *İslâm Medeniyeti Dergisi* 5/43 (15 Mart 1982), 9-10.

⁷ Şaban Öz, "Şîu ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 188.

⁸ Allame Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şîa*, çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz (İstanbul: Kevser Yayınları, 1993), 35-37.

siyâsî bir güç kazanarak Şîa'nın en önemli kolu haline gelmiştir.⁹

Şîa'nın on ikinci imamı olan Muhammed Mehdî'nin gaybetinin akabinde Şîî âlimler, Şîa'ya yöneltilen eleştirileri cevaplamak hem de yeni bir metodoloji oluşturmak için çaba sarfetmişlerdir. Özellikle Büveyhîler Dönemi'nde Mu'tezile etkisinde kalarak Ahbarîlikten kısmen uzaklaşan ve ahbar ile akli uzlaştıran yaklaşım, İmâmiyye Şîası içinde daha fazla kabul görmüştür.¹⁰

Büveyhîlerden sonra siyasî desteğini kaybeden İmamiyye, Sultan Olcaytu zamanında Şîî Âlim el-Hillî sayesinde yeniden merkezi otoritenin desteğini kazanmıştır. İlhanlı Hükümdarı Sultan Olcaytu Han'ın daveti üzerine, Hille'den Sultaniye'ye giden İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, verdiği fetvalar ve Sünnî âlimlerle yaptığı münazaralardaki etkili cevapları ile sultanın düşüncelerine tesir etmeyi başarmış ve onun İmâmiyye'ye yönelmesini sağlamıştır.¹¹

İslâmî ilimler konusunda derin bilgiye sahip olduğu için kendisine “Allâme” lakabı verilen el-Hillî, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'ten etkilenen görüşleri ile Şîî entelektüel düşünceye hareketlilik kazandırmıştır.¹² el-Hillî'nin o dönemin siyâsîlerini etkileyecek bilgi birikimine sahip olmasında diğer mezheplerin görüşlerine vakıf olmasının katkısı olduğu düşünülmektedir. “el-Hillî'yi döneminin en önemli Şîî alimi yapan saik nedir? el-Hillî'nin imâmet ve hilâfetle ilgili görüşleri nelerdir ve görüşlerinin yaşadığı dönemin Şîî-İmamî düşüncesine katkıları nelerdir? soruları bizi bu çalışmayı yapmaya teşvik eden sebepler olmuştur.

İmamiyye Şîası'nı kendine özgü görüşleri ile diğer ekollerden ayıran imâmet meselesidir.

¹³ el-Hillî'nin bu husustaki görüşleri Şîa'nın imâmet nazariyesine önemli katkılar sağlamıştır. Akâid, kelam, fıkıh, fıkıh usulü, felsefe ve mantık alanlarında eserleri olduğu bilinen, eserlerinin mukaddimelerinde müziğe ve matematiğe ilgisinden bahsedilen bu

⁹ Menderes Kurt, “Safevi Dönemi Şîî Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine”, *İran Çalışmaları Dergisi* 2/1 (30 Haziran 2018), 65-66.

¹⁰ Metin Yurdağur, “Ahbâriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları), 1/490-491.

¹¹ İbnü'l-Mutahhar Cemâlüddîn Hasen b. Yûsuf b. Alî el-Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, thk. Abdurrahim Mübarek (Meşhed, 1421), 21.

¹² Ahmet İshak Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmamet”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 86.

¹³ Hasan Onat, “Şîî İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kummî ve Tûsi'nin Görüşleri Çerçevesinde)” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 91.

mütefekkirin ilmî çalışmalarının ve düşüncelerinin tümünü araştırmak tezimizin sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda, İmâmiyye ekolünde bir inanç esası olarak kabul edilen, el-Hillî'nin de en önemli müdafilerinden olduğu imâmet nazariyesine dair görüşleri ve hilâfet kavramına bakış açısı eserlerinden yola çıkarak ele alınmıştır. Ayrıca el-Hillî'nin imamete dair düşüncelerinin diğer mezheplerdeki imâmet-hilafet düşüncesi ile mukayesesi yapılmıştır. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kısaca el-Hillî'nin hayatına ve bilimsel çalışmalarına değinilmiştir. İkinci bölümde imâmet ve hilâfet kavramları tartışılmış, el-Hillî'nin imâmete ve hilâfete dair düşünceleri eserlerinden yola çıkarak araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise naslara ve bazı mezheplere göre el-Hillî'nin imâmet düşüncesi tahlil edilmiştir.

el-Hillî'nin hayatı ve düşüncelerine dair yapılmış başka çalışmalar bulunmaktadır. Mevcut çalışmalarda el-Hillî'nin imâmet konusundaki görüşlerine yer verilmiştir. Fakat çalışmamızda el-Hillî'nin imamet ve hilâfet konusundaki görüşleri, İslam düşüncesinde öne çıkmış diğer ekollerin imamet nazariyeleri ile karşılaştırmalı bir şekilde incelendiği için diğer çalışmalardan farklı bir perspektif sunacağı düşünülmektedir. Özellikle el-Hillî'nin eserlerinde imâmetin delili olarak gösterdiği ve diğerlerine göre daha kapsamlı ele aldığı ayetler, ayetlerin nüzul sebepleri araştırılarak tafsilata girmeden incelenmiştir. el-Hillî'nin eserlerindeki nasların kapsamlı tahlili başka bir çalışmanın konusu olabilir. Yine çalışmamızın bir bölümünde ele aldığımız el-Hillî'nin eserlerindeki Hz. Ali tasavvuru da, Hz.Ali'nin Şîî gelenekteki yeri ve önemini anlamak açısından önemlidir. Ümit ediyoruz ki çalışmamız literatüre katkı sağlar, İmâmiyye Şiası ve el-Hillî ile ilgili yapılacak çalışmalara yeni bir bakış açısı sunar .

1.2 Araştırmada İzlenen Yöntem

İslâm Mezhepleri Tarihi sadece mezheplerin tarihî gelişimlerini konu edinen bir bilim dalı değildir. Mezhepler tarihi çalışmaları, mezheplerin tarihî seyrini araştırmanın yanı sıra bu oluşumların günümüz İslâm dünyasındaki yansımalarını da ele almaktadır. Bu nedenle mezhepler tarihi diğer sosyal bilimlerin yöntemlerini kullanmakla birlikte kendine özgü metodolojisi olan bir bilim dalıdır.

Araştırmamızda sosyal bilimlerin kullandığı tarihsel yöntem ile mezhepler tarihinin kendine özgü metodolojisi birlikte kullanılmıştır. Tarihsel yöntem çerçevesinde geçmişte yaşanmış bir olayı ele alırken birincil kaynaklardan yararlanmak ve eserleri incelerken peşin hükümlülükten uzak, mezheplerüstü bir bakış açısı ortaya koymak öncelikli

hedefimiz olmuştur. Çalışmamızı yürütürken Şîa düşüncesini doğru veya yanlış olarak ele almak yerine İslâm dininin en önemli kıstası olan Kur'ân'a uygun olup olmamasına göre değerlendirmeye gayret gösterilmiştir. Bununla birlikte el-Hillî'nin hayatı ve eserleri araştırılırken dönemin şartları göz önünde bulundurulmuştur. Bu minvalde el-Hillî'nin imâmet ve hilâfete dair düşünceleri bizzat onun eserlerinden yararlanılarak, onun yaşadığı dönem ve hayatı da göz önünde bulundurularak kapsayıcı bir bakış açısı ile ele alınmıştır.

1.3 Araştırmamızda Kullanılan Kaynaklar

Çalışmamız yürütülürken birçok kaynaktan faydalanılmıştır. Bu bölümde sadece araştırmamızın temelini teşkil eden, konu ile ilgili faydalandığımız kaynaklar zikredilmiştir. Şîa'yı araştırabilmek için mezhepler tarihinin klasik kaynaklarından istifade edilmiştir. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-6) Makâlâtü 'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l- Musallîn'i¹⁴, Abdülkahir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) el-Fark beyne'l-Fırak'ı¹⁵, eş-Şehristânî'nin (ö. 548/1153) el-Milel ve'n-Nihal'i¹⁶ kullandığımız klasik kaynaklar arasındadır.

Araştırmamızın temel konusu olan el-Hillî'nin imâmet ve hilâfet anlayışı ile ilgili en doğru bilgiye muhakkak yine onu eserlerinden ulaşılabilecektir. el-Hillî'nin kelam, fıkıh, mantık alanlarında çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bu eserler konuları bakımından incelenmiş, el-Hillî'nin imâmet ile ilgili düşüncelerini bulabileceğimiz eserler tespit edilmiştir. Bunlardan çalışmamız için en önemlisi el-Hillî'nin İsnâaşeriyye Şîası'nın imâmetle ilgili görüşlerini savunmak için kaleme aldığı Sultan Olcaytu Han'a takdim ettiği "*Minhâcü'l-kerâme fî ma'rifeti'l-imâme*"¹⁷, "*el-Elfeyn fî imâmeti emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*"¹⁸, "*Nehcü'l-Hak ve Keşfü's-Sıdk*"¹⁹ adlı eserleridir. Bu eserler araştırmamızın temel kaynağı mesabesindedir. Faydalandığımız diğer kaynak el-Hillî'nin "*Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd*"²⁰ adlı eseridir. Eserde de el-Hillî'nin imâmet

¹⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn-İlk Dönem İslâm Mezhepleri*.

¹⁵ Ebu Mansur Abdülkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2023).

¹⁶ Muhammed eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, çev. Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017).

¹⁷ Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme fî Marifeti'l-İmâme*, thk. Abdurrahim Mübârek (Kum: İntişârâtı Tâsûâ, 1379).

¹⁸ Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1982).

¹⁹ Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, thk. Aynullah el-Hasenî el-Urmevî (Kum: Dâru'l-Hicre, 1986).

²⁰ Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd* (Beyrut: Menşûrât Müessesetü'l-E'lâ li'l-Matbûât, 1988).

ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. “*Keşfü’l-yakîn fî fezâ’ili emîri’l-mü’minîn*”²¹ “*Menâhicü’l-yakîn fî usûli’d-dîn*”²² ,” “*el- Bâbü’l Hâdî Aşer*”²³ el-Hillî’nin araştırmamızı yaparken başvurduğumuz diğer eserleridir.

Schmidtke’nin “The Theology of Allâme al-Hillî”²⁴, Laoust’un, “İslâm’da Ayrılıkçı Görüşler”²⁵ eserleri, “el-Hillî’nin Doktrinde Sünniliğin Eleştirisi” Vâhid Taghiyev’in; “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmâmet Düşüncesi”²⁶, Adem Arıkan’ın; “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin “Keşfü’l-Murâd fî Şerhi Tecrîdî’l- İ’tikâd” Adlı Eserine Göre Dinî ve Siyasî Görüşleri”²⁷ Adnan Gedikoğlu’nun; “Kur’an Âyetleri Bağlamında İbnü’l-Mutahhar El-Hillî Ve İbn Teymiyye’ye Göre İmâmet Anlayışı”²⁸ ve Hatice Gökdemir’in; “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin Eş’arîlik Eleştirisi -Nehcü’l-Hakk ve Keşfü’s-Sıdk Adlı Eseri Bağlamında”²⁹ yüksek lisans tezleri, Ferhat Maden’in; “İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri”³⁰ doktora tezi, Ahmet İshak Demir’in; “İbnü’l Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmâmet”³¹ makalesi faydalandığımız diğer kaynaklardır.

Çalışmamız el-Hillî’nin imâmet nazariyesinin İslam düşüncesinde öne çıkmış diğer ekollerin imâmet konusundaki görüşleri ile karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmış olması yönüyle özgündür. Ancak çalışmamızın sınırlılıkları açısından bir bölümde muhtasaran ele alabildiğimiz bu husus daha kapsamlı bir araştırma konusu olabilir.

²¹ Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü’l-Mutahhar el-Hillî, *Keşfü’l-yakîn fî fezâ’ili emîri’l-mü’minîn* (Tahran: Hüseyin ed-Dergâh, 1412).

²² Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü’l-Mutahhar el-Hillî, *Menâhicü’l-yakîn fî usuli’d-din* (Kum: Merkezü’l-Dirasat ve’t-Tahkikatü’l-İslâmiyye, 1415).

²³ Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü’l-Mutahhar el-Hillî, *el-Babü’l-Hâdî Aşer*, thk. Mehdi Muhakkık (Meşhed: Müessesetü Çâp ve İntişârât, 1368).

²⁴ Sabine Schmidtke, *The Theology of al-Allama al-Hilli* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1991).

²⁵ Henry Laoust, *İslam’da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. Ethem Ruhi Fırlı - Sabri Hizmetli (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017).

²⁶ Vahid Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmâmet Düşüncesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

²⁷ Adem Arıkan, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin “Keşfü’l-Murâd fî Şerhi Tecrîdî’l- İ’tikâd” Adlı Eserine Göre Dinî ve Siyasî Görüşleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

²⁸ Adnan Gedikoğlu, *Kur’an Âyetleri Bağlamında İbnü’l-Mutahhar l-Hillî ve İbn Teymiyye’ye Göre İmâmet Anlayışı* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

²⁹ Hatice Gökdemir, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin Eş’arîlik Eleştirisi “Nehcü’l-Hakk ve Keşfü’s-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

³⁰ Ferhat Maden, *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

³¹ Ahmet İshak Demir, “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmâmet”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 85-102.

2. İBNÜ'L-MUTAHHAR el-HİLLÎ'NİN HAYATI VE DÜŞÜNCE YAPISI

2.1 Yaşadığı Dönem Sosyal - Kültürel ve Dinî Coğrafya

İbnü'l Mutahhar el-Hillî (H. 648-726) hicrî yedinci asrın ikinci yarısı ile sekizinci asrın ilk yıllarında yaşamıştır. Onun ilmî şahsiyetinin derinliğinin menşeiini anlayabilmek için yaşadığı dönemi iyi tahlil etmek gerekmektedir. el-Hillî'nin Abbasîlerin yıkılış dönemine denk gelen doğumu İslâm âleminin en zorlu ve karmaşık dönemlerinden biri olmuştur. Bir tarafta Moğolların önlenemeyen yağmacı ilerleyişleri, diğer tarafta peş peşe gerçekleşen Haçlı Seferleri dönemin Müslümanlarının hem siyasî, hem de sosyal ve kültürel hayatlarını olumsuz etkilemiştir.

Hiz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanların dinî ve siyasî liderliğini üstlenen halifelik sistemi ilk dört halife zamanında istişare, Allah resulüne yakınlık ve liyakat gibi birtakım ölçütler çerçevesine oturtulmaya çalışılmıştır.³² Halifeliğin Muâviye b. Ebî Süfyan'a geçmesinin ardından halifelikte Arap toplumunda daha önceleri uygulanmayan veliahtlık sistemi tercih edilmiş ve bu sistem meşrû bir zemine çekilmeye çalışılmıştır.³³ Emevîlerin yaklaşık bir asır süren saltanatının ardından Ebü'l Abbas es-Seffah halifeliğin Abbasîlere geçmesini sağlamıştır.³⁴ Abbasîler Dönemi'nde Emevîlerin kabileci tutumlarının aksine Arap-Mevâlî ayrımı ortadan kalkmıştır. Kuruluşunda Şiîlerin de desteğini alan Abbasî hilâfetinin, ilerleyen dönemlerde Şiîlerle siyaseten arası açılmıştır.³⁵ Abbasî hilâfetinin öncelikli amacı merkezi otoriteyi korumak olmuştur fakat devletin en önemli şehri Bağdat'ın idaresinin Şiî bir hânedan olan Büveyhîlere geçmesi, bu hedefin sarsılmasına neden olmuştur. Büveyhîlerin Bağdat'taki hâkimiyetine son veren Büyük Selçuklu Hükümdârı Tuğrul Bey, bu bölgede tekrar Abbasî otoritesinin sağlanmasına önemli bir katkı sağlamıştır.³⁶ Buna karşın, artan Fatimî baskısı ve bitmeyen Haçlı Seferleri Abbasîlerin eski gücüne ulaşmasına engel olmuştur.

³² Yusuf Kaya, "Hilâfetten Saltanata Hilâfet Anlayışında Meydana Gelen Dönüşüm Üzerine Genel Bir Bakış (Hulefâ-yı Râşidîn-Emevîler Dönemi)", *Akademik İzdüşüm Dergisi* 7/2 (2022), 64.

³³ Eyüp Kurt, "Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Yönetim Anlayışı", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/3 (30 Temmuz 2021), 1523-1538.

³⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/31-48.

³⁵ Yıldız, "Abbâsîler", 1/34 .

³⁶ Fatma Eraslan, *Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu Abbâsî İlişkileri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 42-43.

Diğer taraftan, 637/1240 tarihinde bir Türkmen şeyhi olan Baba İshak taraftarları Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı ayaklanmıştı. Şîa tesiriyle başladığı düşünülen bu isyan başarılı olamamış, fakat Anadolu Selçuklu Devleti'nin gücünün sarsılmasına neden olmuştur.³⁷ Bu durumundan istifade eden Moğollar Anadolu'yu işgal etmiş, bu süreçte Köseadağ Savaşı'nı kaybeden Selçuklular, Moğol hâkimiyetini kabul etmek zorunda bırakılmıştır.³⁸ Selçukluların eski gücünü kaybetmesi İslâm dünyasını derinden etkilemiş, işgallerin devamı için Moğollara cesaret vermiştir.

Abbâsîlerin sonuncu halifesi Müsta'sım-Billâh döneminde vezirlik görevini ifa etmiş olan ve Şîî bir aileden gelen İbnü'l Alkamî'nin Moğollarla iş birliğinin sonucunda baş gösterdiği düşünülen Kerh Mahallesi Baskını, Sünnîler ve Şîîler arasında anlaşmazlık yaşanmasına sebep olmuştur.³⁹ Moğol Hükümdarı Hülâgû, miladî 1256 yılında Fatimîlerin elinde bulunan Alamut Kalesi'ni kuşatmıştır. Bazı kaynaklarda el-Hillî'nin hocası olan Tusî'nin, kalenin düşmesinde Moğollara yardımcı olduğu ve bunun karşılığında Hülâgû tarafından vezirlikle ödüllendirildiği öne sürülmüştür.⁴⁰ Alamut Kalesi'ni alarak Fatimî tehlikesini ortadan kaldıran Moğol Hükümdarı Hülâgû Han gözünü Bağdat'a dikmiş, Abbâsî halifesine Moğol egemenliğini kabul etmesi için haber göndermiştir.⁴¹ Halife Müsta'sım bu teklifi kabul etmemiştir. Yazışmalar bir müddet devam etmiştir. Kaynaklara göre Hülâgû Han, Tusî'nin teşvik etmesi ile 656/1258 yılında Bağdat'ı muhasara altına almıştır. Yaklaşık iki ay süren kuşatmanın ardından Bağdat ele geçirilmiş ve Abbâsî Devleti'nin beş asırdır devam eden hükümdarlığı son bulmuştur.⁴²

Moğolların Bağdat'ı ele geçirmesinde, mezhebî tartışmaların etkisini de gözardı etmemek gerekir. Kaynaklarda Bağdat'ın işgali anlatılırken Şîî Vezir İbnü'l Alkamî ile devâtdâr-ı sagir olarak görev yapan Sünnî düşünceye sahip Mücâhidüddîn Aybeg el-Müstansırî'nin isimlerinin öne çıkması, Alkamî'nin Bağdat'ın düşüşünün ardından Hülâgû Han'ın

³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Babaîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/373-374.

³⁸ Faruk Sümer, "Köseadağ Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/272-273.

³⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 13/361-367.

⁴⁰ Agil Şirinov, "Tüsî Nasîrüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/437-442.

⁴¹ Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/473-475.

⁴² Yıldız, "Abbâsîler", 1/37.

vezirliğini yaptığının bilinmesi ⁴³ işgalde mezhep çatışmalarının etkili olduğunu göstermektedir.⁴⁴ Sebep her ne olursa olsun Bağdat'ın işgali İslâm dünyasını hem ilmî hem de siyasî açıdan olumsuz etkilemiştir. Zira Bağdat sadece Abbasî Devleti'nin başkenti değil, ders halkaları ve özellikle Tuğrul Bey'in hâkimiyeti zamanında yapılan medreseleri ile bir ilim ve kültür merkeziydi. Moğollar tarafından şehrin ayırım gözetmeksizin yakılıp yıkılması, kitapların Dicle'ye atılması, insanların çocuk, kadın, yaşlı ayrılmadan öldürülmesi amacın sadece şehri ele geçirmek olmadığının, bunun bir istilâ hareketi olduğunun göstergesidir. ⁴⁵

Birçok İslâm şehrini ele geçiren Hülâgû Han, İlhanlılar Devleti'nin sınırlarını kısa sürede genişletmiştir. Bağdat'ın işgalinin ardından Irak Şiîlerinin İlhanlılar ile iyi ilişkiler kurmaya başladığı görülmektedir. ⁴⁶ Bağdat'ın kenar mahallelerinden olan Hille halkı da Hülâgû'ya bağlılıklarını bildirmiş ve ondan kendilerine bir vali atmasını talep etmişlerdir. ⁴⁷ İbnü'l Mutahhar el-Hillî'nin babası Sedüddin Yûsuf'un Hille'nin Moğollara intisâbına katkıda bulunduğu söylenmektedir. ⁴⁸

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Bağdat'ta ilim faaliyetleri el-Hillî'nin hocası Tûsî ve İbnü'l Alkamî'nin çabasıyla devam ettirilmiştir. Nasîrüddîn-i Tûsî Merâğa'da Hülâgû'nun desteği ile bir rasathane ve büyük bir kütüphane inşa etmiştir. ⁴⁹ Tûsî'nin yaşadığı dönemde Şiîlik İlhanlı Devleti tarafından kabul görmüş, Şiîlere hoşgörü ile yaklaşılmıştır. Tûsî'nin vefatının ardından bu durum sona ermiştir⁵⁰

İlhanlı Devleti hükümdarlarının dini yönelimleri Gâzân Hân Dönemi'ne kadar Budizm ve Hristiyanlık inançları arasında değişiklik göstermiştir. Gâzân Hân'ın İslâmiyeti kabul

⁴³ Kesir, *el-Bidaye ve 'n-Nihaye*, 13/361.

⁴⁴ H. Ahmet Özdemir, *Moğol istilası ve Abbasi Devleti'nin yıkılışı : (Cengiz ve Hülagu dönemleri) : (612-656/1216-1258)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 188.

⁴⁵ Özdemir, *Moğol istilası ve Abbasi Devleti'nin yıkılışı : (Cengiz ve Hülagu dönemleri) : (612-656/1216-1258)*, 201-202.

⁴⁶ Arıkan, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin "Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l- İ'tikâd" Adlı Eserine Göre Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 4.

⁴⁷ Özdemir, *Moğol istilası ve Abbasi Devleti'nin yıkılışı : (Cengiz ve Hülagu dönemleri) : (612-656/1216-1258)*, 222.

⁴⁸ Schmidtke, *The Theology of al-Allama al-Hilli*, 10; Arıkan, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin "Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l- İ'tikâd" Adlı Eserine Göre Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 5.

⁴⁹ Kesir, *el-Bidaye ve 'n-Nihaye*, 13/458.

⁵⁰ Arıkan, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin "Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l- İ'tikâd" Adlı Eserine Göre Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 5.

etmesinin ardından devletin bütün müesseselerinde İslamlaşma süreci başlamıştır.⁵¹ Ağabeyi Gazan Hân'ın ardından devletin yönetimine geçen Olcaytu da İslamiyeti kabul etmiş ve Muhammed Hudâbende (Abdullah) adını almıştır.⁵² Sultan Olcaytu'nun tahta geçişinden sonra İslamiyet yönetim ve halk tarafından tamamen benimsenmiş, bu dönem İlhanlı Devleti için diğer dinler ile İslâmiyet arasındaki çatışmaların son bulup İslâm Mezhepleri arasındaki tartışmaların başladığı sürece dönüşmüştür.⁵³ el-Hillî'nin hayatını araştırdığımız bölümde detaylarını anlatacağımız Sultan Olcaytu'nun Şîî düşünceye intisab etmesi, bu sürecin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Olcaytu Hân'ın Şîîliği devletin resmî mezhebi olarak kabul etmesi, Şîa'nın önemli ekollerinden olan İmâmîyye'nin en parlak dönemlerinden birini yaşamasını sağlamıştır. Şîî mütefekkirler bu dönemde düşüncelerini baskı altında kalmadan ifade edebilmişler, bu sayede de Şîa'nın fikrî temelleri kuvvetlenmiştir.⁵⁴

Moğolların ele geçirdikleri şehirlerde kütüphaneleri bile yağmalamayı kerih görmeyen istilacı tutumları, onların ilmî faaliyetlere ve bilime önem vermediklerinin göstergesi olmuştur. Fakat İslâmiyeti kabul ettikten sonra Tûsî'nin önderliğinde gerçekleştirdikleri faaliyetler ilme bakış açılarının değiştiğini göstermektedir.⁵⁵

el-Hillî'nin hocası olan Tûsî, danışmanlığını yaptığı Hulagû Han'ı, âlimlerin korunması ve ilme değer verilmesi, vergilerin tekrar tanzim edilerek halkın rahatlatılması, Meraga'da astronomi ilminin gelişmesine katkı sağlayacak bir rasathane ve geniş bir kütüphane kurulması konularında ikna etmeyi başarmıştır.⁵⁶ Tûsî'nin gayretleri ile H. 657 yılında rasathanenin yapımı tamamlanmış; büyük bir kütüphane kurulmuş, Meraga matematik, astronomi, coğrafya gibi bilimlerde önemli bir merkez haline gelmiştir.⁵⁷ Tûsî, pozitif bilimlerin yanı sıra kelâm, fıkıh, mantık ve felsefe alanlarında da öne çıkmış;

⁵¹ Hanifi Şahin, "Câmiu't-Tevârîh'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları", *Bilig* 73 (Mart 2015), 209-210.

⁵² Osman Gazi Özgüdenli, "Olcaytu Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/345-347.

⁵³ Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîilik* (Ötüken Neşriyat, 2010); Şahin, "Câmiu't-Tevârîh'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları".

⁵⁴ Gökdemir, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'Nin Eş'arîlik Eleştirisi-Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk Adlı Eseri Bağlamında*, 13.

⁵⁵ Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîilik* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 132.

⁵⁶ A. Vahap Taştan, "Nasreddin Tusi : Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (2001), 11-13.

⁵⁷ Taştan, "Nasreddin Tusi : Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü", 7.

bu ilim dallarında önemli eserleri bulunan bir ilim adamı olmuştur.⁵⁸ İbnü'l Mutahhar el-Hillî, Tûsî'nin Hille şehrinde bulunduğu dönemde bir müddet onun yanında kalarak ders halkasına katılmış ve ondan kelâm ve felsefe dersleri almıştır.⁵⁹

Bağdat'a yakın bir konumda bulunmasına rağmen ulemânın gayretleri neticesinde Moğol baskınında zarar görmeyen Hille şehri, o dönemin önemli ilim merkezleri arasında yer almaktadır.⁶⁰ Hicrî 6. asırda oluşmaya başlayan Hille medresesi, Muhakkık el-Hillî ve talebesi Allâme el-Hillî döneminde zirve noktaya ulaşmıştır.⁶¹ el-Hillî'nin dayısı ve hocası olan Muhakkık el-Hillî Şîi-Usûlî düşüncüyü geliştirmek için gayret göstermiş, nassı akıl ile yorumlayarak Şîa fikhında içtihat kavramının temellerini atan kişi olmuştur.⁶²

Dönemin siyasî otoritesi ile iyi ilişkiler Kur'an Muhakkık el-Hillî, Hille'deki huzur ortamını fırsata çevirmiş; Hille medresesinde birçok öğrenci yetişmesini sağlamıştır.⁶³ Onun tedrisâtında yetişen İbnü'l Mutahhar el-Hillî, onun öğretilerini kendine özgü yorumuyla terakkî ettirmiştir.

Özetleyecek olursak, el-Hillî'nin çocukluğu Moğol İstilasası ve yoğun Haçlı Seferleri'nin İslâm dünyasını sarsıntıya uğrattığı bir dönemde geçmiştir. Bağdat ve Hille'nin yönetiminin İlhanlılar'a geçmesinin ardından durgunlaşan siyasî çekişmeler ve İlhanlı hükümdarlarının Şîi âlimlerin etkisiyle Şîa'ya gösterdikleri hoşgörülü yaklaşım, el-Hillî'nin önceki dönemlere göre daha huzurlu ve fikirlerini ifade edebildikleri özgür bir ortamda eğitim görmesini sağlamıştır. el-Hillî, bu sükûnet ortamında hocalarından öğrendiği ilimleri daha üst noktalara ulaştırabilmiş; Hille'nin Kûfe, Necef gibi şehirlerin önüne geçerek İmamiyye Şîası'nın hatırı sayılır ilmî faaliyetlerinin yapıldığı bir şehir haline gelmesine katkı sağlamıştır. Bu yönüyle el-Hillî dönemi, İmâmiyye Şîası'nın yıldızının parladığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

⁵⁸ Şirinov, "Tûsî Nasîrüddin", 41/439-441.

⁵⁹ Hillî, *Menâhicü'l-Yakîn fî Usulî'd-din*, 8.

⁶⁰ Feyza Doğruyol, *Hille Medresesinin Şîi-Usûlî Gelenekteki Yeri: Muhakkık el-Hillî Örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Yezi, 2021), 3.

⁶¹ Doğruyol, *Hille Medresesinin Şîi-Usûlî Gelenekteki Yeri: Muhakkık el-Hillî Örneği*, 49.

⁶² Mazlum Uyar, "Hillî Muhakkık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/39-41.

⁶³ Doğruyol, *Hille Medresesinin Şîi-Usûlî Gelenekteki Yeri: Muhakkık el-Hillî Örneği*, 50.

2.2 Hayatı ve Bilime Katkıları

Asıl adı Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî olan Allâme lakabı ile meşhur olan İbnü'l Mutahhar 27 veya 29 Ramazan 648/ 23 veya 25 Aralık 1250 tarihinde (Laoust'a göre 15 Ocak 1249)⁶⁴ Irak'ın Hille kentinde doğmuştur.⁶⁵ Daha yirmili yaşlarında iken ilmî temayüzü ile çağdaşı âlimlerin önüne geçtiği için kendisine “Âyetullah” lakâbı verilmiştir.⁶⁶

Hille, Irak'ın mühim vilayetlerinden olan Bağdat ile Kûfe'nin arasında Bağdat'a yaklaşık 100 km mesafede bulunmaktadır. el-Hillî'nin “Menahicü'l Yakîn” adlı eserinin mukaddimesinde Hille'yi hicrî 4. asrın sonlarında Deylemî krallarından birinin inşa ettiği ifade edilmektedir.⁶⁷ Şehrin kuruluşunu hicrî 5. asrın sonlarına tarihleyen kaynaklar da bulunmaktadır.⁶⁸ Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından Mezyedî emiri olarak atanan Sadaka b. Mansur Hille'yi emirliğin merkezi yapmıştır.⁶⁹ Fırat Nehri üzerinde kurulu olması, Bâbil ve Sümerler gibi medeniyetlere ev sahipliği yapması, Bağdat ve Kûfe arasında ticarî bakımdan bir köprü konumunda olması şehri o dönemin önemli bir merkezi haline getirmiştir. Aynı zamanda, Hille'de yetişen yüzlerce âlim şehrin bir ilim merkezi olduğunun da kanıtıdır.⁷⁰ el-Hillî'nin böyle bir ortamda yetişmiş, bu ilmî havayı solumuş olması onun bir âlim ve mütefekkir olarak inkişâfında önemli bir rol oynamıştır. el-Hillî, ilk derslerini Hille'nin âlimlerinden olan babası Sedüddin Yusuf'tan almıştır.⁷¹ Babasıyla el-Küleynî, el-Kummî ve et-Tûsî'ye ait “Kütüb-i Erba'a”yı, İmam Mâlik'in “el-Muvatta”ını, Ahmed b. Hanbel'in “el-Müsned”ini, Buhârî'nin “el-Câmi'u's-sahîh”ini ve Ebû Dâvûd'un “es-Sünen”ini kıraat etmiş, Arap dili ve edebiyatı, sarf ve nahiv konularını ondan öğrenmiştir. el-Hillî, ilmî hayatına dayısı Muhakkık el-Hillî'nin yanında devam etmiş; ondan fıkıh usulünü öğrenmiştir. Hocaları arasında en uzun süre onun ders halkasında bulunmuştur.⁷² Hille'de bulunduğu bir dönemde Nasüriddîn Tusî'nin ders

⁶⁴ Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, 413.

⁶⁵ Muhsin el-Emin, *A'yanü's- Şîa* (Beyrut: Dârü't-Tearuf li'l-Matbuat, 1983), 396; el-Hillî, *Menahicü'l-yakîn fî usulî'd-din*, 7; Mustafa Öz, “el-Hillî İbnü'l-Mutahhar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/37-39.

⁶⁶ Emin, *A'yanü's-Şîa*, 396.

⁶⁷ Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fî usulî'd-din*, 7.

⁶⁸ Doğruyol, *Hille Medresesinin Şîi-Usûlî Gelenekteki Yeri: Muhakkık el-Hillî Örneği*, 20.

⁶⁹ Abdülkerim Özeydin, “Sadaka b. Mansur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/385-387.

⁷⁰ Doğruyol, *Hille Medresesinin Şîi-Usûlî Gelenekteki Yeri: Muhakkık el-Hillî Örneği*, 62.

⁷¹ Öz, “Hillî İbnü'l-Mutahhar”, 18/37; Hillî, *Menâhicü'l-Yakîn fî Usulî'd-din*, 8.

⁷² Öz, “Hillî İbnü'l-Mutahhar”, 18/37-38.

halkasına katılarak mantık ve felsefe gibi aklî ilimleri ondan tahsil etmiştir.⁷³ Öğrenimine Yahyâ el-Hüzelî'nin yanında devam etmiştir. Ayrıca Muhammed el-Kîşî'den, Burhâneddin en-Neseî, İbn Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî gibi Sünnî ulemadan da ders alması onun çok yönlü kişiliğinin oluşmasında etkili olmuştur.⁷⁴ Fakat hocaları içinde en çok bir Türk bilgini olan Tûsî'nin tesirinde kalmış ve onun eserlerinden bazılarına şerhler yazmıştır.⁷⁵ Laoust'a göre el-Hillî kelâma yatkın, sûfî olmamakla birlikte tasavvufa ve marifete önem veren, Şîa fıkına mühim katkıları olmuş bir âlimdir. O aynı zamanda hocası Tûsî gibi cedel yöntemini iyi kullanan bir siyasetçidir.⁷⁶

İbnü'l Mutahhar el-Hillî, Hille medresesinde hoca olarak da önemli hizmetlerde bulunmuş; onun ve dayısı Muhakkık el-Hillî'nin gayretleri ile medrese en verimli dönemini yaşamıştır.⁷⁷ Yetiştirdiği öğrenciler arasında; Seyyid Mehnâ b. Sinan el-Medenî, Fahrûlmuhakkıkîn ünvanıyla anılan oğlu Fahrüddîn Muhammed, yeğenleri Seyyid Amîdüddîn el-A'recî el-Hüseynî ve Ziyaeddin el-A'racî el-Hüseynî bulunmaktadır.⁷⁸

el-Hillî, hayatının bir döneminde Bağdat'ta bulunmuş; daha sonra Sultan Olcaytu'nun daveti ile İlhanlıların merkezi Sultaniye'ye yerleşmiştir.⁷⁹ el-Hillî'nin İlhanlı Sultanı Olcaytu Han ile tanışması, onun ilmî hayatının tekâmülünde önemli bir rol oynamıştır. Asıl adı Olcaytu b. Argun b. Hülagu b. Cengiz Han (d. 680/1281- v. 716/1316) olan İlhanlı Hükümdarı, Müslüman olan eşinin teşviki ile İslâmiyeti kabul etmiş ve Muhammed Hüdâbende ismini almıştır.⁸⁰ Sultan Olcaytu, abisi ve devletin kendisinden önceki hükümdarı Gazan Han gibi Hanefî mezhebine mensup olmuştur.⁸¹ On iki yıl Hanefî mezhebinde kalan Olcaytu Han daha sonra 709/1309 yılında Şîîliğe tercih etmiştir. Olcaytu Han'ın Şîîliğe geçişi ile ilgili farklı rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki onun Hanefî mezhebinin siyasi otorite üzerinde etkisini artırması sonucunda başlayan

⁷³ Öz, "Hillî İbnü'l-Mutahhar", 18/38; Hillî, *Menâhicü'l-Yakîn fî Usulî'd-din*, mukaddime.

⁷⁴ Öz, "Hillî İbnü'l-Mutahhar", 18/38.

⁷⁵ Arıkan, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin "Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdî'l-İ'tikâd" Adlı Eserine Göre Dini ve Siyasî Görüşleri*, 8; Öz, "Hillî İbnü'l-Mutahhar", 18/38.

⁷⁶ Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, 413-414.

⁷⁷ Doğruyol, *Hille Medresesinin Şîî-Usûlî Gelenekteki Yeri: Muhakkık el-Hillî Örneği*, 60.

⁷⁸ Arıkan, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin "Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdî'l-İ'tikâd" Adlı Eserine Göre Dini ve Siyasî Görüşleri*, 9.

⁷⁹ Özgüdenli, "Olcaytu Han, 33/345-347.

⁸⁰ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, 96.

⁸¹ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, 96.

Şafiî-Hanefî çatışmasından rahatsız olduğu için Şiîliği tercih ettiği yönündedir.⁸² Bir diğer rivayet ise, Olcaytu Han'ın Müslüman olmadan önce el-Hillî ile tanıştığı ve onun görüşlerinden ve Şîa'daki Ehl-i beyt sevgisinden etkilenerek Şîî olduğudur. Bu rivayette Olcaytu Han'ın, el-Hillî'nin yönlendirmesi ile halkı Şiîliğe zorladığı da aktarılmıştır.⁸³ Ayanü's-Şîa kaynağında nakledilen üçüncü rivayette, Olcaytu Han kızgınlıkla karısını üç talakla boşadıktan sonra bu davranışından pişmanlık duymuştur. Boşanmanın geçerli olup olmadığını danıştığı Sünnî âlimler boşanmanın geçerli olduğunu, Sultan'ın hanımından ayrılması gerektiğini söylemişlerdir. Sultan âlimlere bu konuda ihtilâf bulunup bulunmadığını sormuş fakat istediği cevabı alamamıştır. Vezirlerinden biri Sultan'a, Hille'de bulunan bir hukukçunun bu hükmün geçerli olmadığı yönünde fetva verdiğini söylemiştir. Sultan'ın yanında bulunanlar her ne kadar batıl bir mezhebin görüşüne uymanın doğru olmayacağı konusunda fikir beyan etseler de Sultan'ı el-Hillî ile görüşmeme konusunda ikna edememişlerdir. Sultan, kâtiplerini göndererek el-Hillî'yi İran'a çağırmıştır. Olcaytu Han'ın davetini kabul eden el-Hillî 705/1305 yılında İlhanlıların başkenti olan Sultâniye'ye gelmiştir. el-Hillî, iki adil şahit önünde gerçekleşmediği için Sultan'ın talağının batıl olduğuna hükmetmiştir.⁸⁴ Ayrıca Allâme el-Hillî dört mezhebin âlimleri ile bir münazara yapmış ve verdiği cevaplarla Sultan'ı etkilemeyi başarmıştır. el-Hillî'nin hitabetinden ve bilgisinden etkilenen Olcaytu Han'ın bu olayın ardından Şîa'ya intisab ettiği aktarılmıştır.⁸⁵

el-Hillî'nin "Mehanicü'l Yakîn" eserinin mukaddimesinde, Olcaytu Han'ın Hanefilikten Şiîliğe geçişi el-Hillî'nin hayatındaki en önemli olaylardan biri olarak anlatılır.⁸⁶ Olcaytu Han'ın Şiîliği kabulünün ardından Şiîlik devletin resmî mezhebi olmuş, Sünnîlerin siyasetteki etkisi azalmıştır. Bunun sonucu olarak, topluma ve kurumlara yansıyan birtakım değişiklikler yapılmıştır. Hutbelerden Hz. Ali dışındaki halifelerin isimleri çıkarılmış, bunun yerine on iki imamın isimleri okunmaya başlamıştır. Yine on iki imamın isimleri paraların üzerine basılmış; mescitler ve türbeler onların isimleriyle tezyin

⁸² Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, 98.

⁸³ Hanifi Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", *İlâhiyat Tetkikleri Dergisi* 45 (Ocak 2016), 120-121.

⁸⁴ Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer el-Musevi Hansarî, *Ravzâtü'l- Cennât fî Ahvâli'l- Ulemâ ve's- Sâdât* (Tahran: Esedullah İsmailiyyan, Mektebetu İsmailiyyan, 1313), 269-286; el-Emin, *A'yanü's- Şîa*, 399; Öz, "el-Hillî, İbnü'l-Mutahhar", 18/37-38; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, 103.

⁸⁵ Hansarî, *Ravzâtü'l- Cennât fî Ahvâli'l- Ulemâ ve's- Sâdât*, 2/280.

⁸⁶ Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fî usulî'd-din*, mukaddime.

edilmiştir.⁸⁷

Yeni şeyler öğrenmeye istekli olan Olcaytu Han, İbnü'l Mutahhar el-Hillî ile ilişkilerini iyi tutmuş ona hürmet göstermiş; yolculuklarında yanında bulunmasını istemiştir. el-Hillî'nin sultanın yanında bulunduğu zamanlarda ilim hayatını devam ettirebilmesi için Sultan Olcaytu tarafından medrese-i seyyare (gezici medrese) kurulmuştur. Böylece el-Hillî öğrencileri ile beraber seferlere iştirak edebilmiş, birçok eserini de bu gezici medresede kaleme almıştır.⁸⁸

Sultan Olcaytu'nun ölümünün ardından 716/1316 yılında Hille'ye dönen İbnü'l-Mutahhar hayatının son zamanlarını burada geçirmiştir. Bu sırada hac vazifesini de ifa eden el-Hillî, döndükten sonra hicrî 20 veya 21 Muharrem 726, miladi 27 veya 28 Aralık 1325 tarihinde Hille'de vefat etmiştir.⁸⁹ el-Hillî'nin, hac sırasında kendisine reddiye yazan İbn Teymiyye ile tanıştığı ve onunla yaptığı münazara da İbn Teymiyye'nin onun bilgisine hayran kaldığı nakledilmektedir.⁹⁰ Cenazesi Necef'e götürülerek orada defnedilmiştir. el-Hillî'nin Hz. Ali'nin türbesinin yanında bulunan kabrinin günümüzde de ziyaretgâh olma özelliği devam etmektedir.⁹¹

el-Hillî, Şîî kaynakların yanı sıra bazı Sünnî kaynaklarda da ilminin genişliği ve zekâsı ile övülen bir mütefekkir olmuştur.⁹² İbn Kesir, el-Hillî'nin “*aklî ve naklî sağlam tevcihler içeren*”⁹³ iki ciltlik bir fıkıh usûlü kitabı olduğunu ifade etmiş, imâmeti delillendiren “Minhacü'l-Kerâme” eserini tutarsızlıkla eleştirmiş ve el-Hillî'den Irak Rafizîlerinin şeyhi olarak bahsetmiştir.⁹⁴

el-Hillî, İslâmî ilimlerin pek çok dalında eser kaleme almış çok yönlü bir ilim adamıdır. Özellikle Şîî usulî ekolün temellerini atmış, akıl ile nass arasında dengeli bir yaklaşım sergilemiştir.⁹⁵ Hocası Tûsi'nin etkisiyle felsefe ve kelâmı ustaca birleştirebilmiştir.

⁸⁷ Emin, *A'yanü's- Şîa*, 399; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîilik*, 109-110.

⁸⁸ Hansarî, *Ravzâtü'l- Cennât fî Ahvâli'l- Ulemâ ve's- Sâdât*, 281-282; Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fî usulî'd-din*, mukaddime.

⁸⁹ Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, 413.

⁹⁰ Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fî usulî'd-din*, mukaddime.

⁹¹ Hansarî, *Ravzâtü'l- Cennât fî Ahvâli'l- Ulemâ ve's- Sâdât*, 281-282; Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fî usulî'd-din*, mukaddime; Öz, “Hillî İbnü'l-Mutahhar”, 18/38.

⁹² Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 30.

⁹³ Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14/270.

⁹⁴ Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14/271.

⁹⁵ Arıkan, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin “Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecdî'l- İ'tikâd” Adlı Eserine Göre Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 12.

Felsefî konularla ilgili yaptığı yorumlarda Şîa'nın geleneksel kelâmcı yaklaşımını terk etmemiş, bu konulardaki geniş bilgisini Şîî düşüncenin rasyonel boyutunu geliştirmek için kullanmıştır. Özellikle imâmeti akılla delillendirmek için çaba göstermiş, imâmetin tıpkı nübüvvet gibi Allah'ın insanlara merhametinin bir gereği ve dinin usulünden olduğunu kabul etmiştir.⁹⁶

el-Hillî, Sünnî fıkından faydalanarak Şîî fıkına özellikle muamelat konularında bir derinlik kazandırmış, bunu yaparken Şîa'nın kendisine özgü fıkî usulü anlayışını açık bir biçimde ortaya koymuştur.⁹⁷ Ayrıca içtihat kavramına yeni bir boyut kazandırarak Şîî geleneğin tersine re'y ve kıyas terimlerinden daha fazla içtihat kavramı üzerinde durmuştur.⁹⁸ el-Hillî'nin matematik ilmine olan ilgisi ve bu konuda bilgi sahibi olması nedeniyle de onun riyaziyat ile fikhî buluşturduğu kabul edilmektedir.⁹⁹

İbnü'l Mutahhar el-Hillî'nin hadis ilmini eleştirel olarak ele alan ilk Şîî âlim olduğu ifade edilmektedir. O, el-Kütübü'l Erbaa'daki hadislerin tamamını sahih kabul eden Ahbarîliği eleştirmiştir. Şîî hadis literatüründeki hadislerin çoğunun güvenilir olmadığını, hadislerin güvenilirliğini belirlerken aklın öncelenmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁰ Hadisleri sahih, hasen, müsevvak, zayıf olarak sınıflandırmış; onun bu yaklaşımına bazıları tarafından dine zarar verdiği gerekçesi ile tepki gösterilmiştir.¹⁰¹

el-Hillî derin ilmî bilgisi, Sünnî hocalardan da ders alması dolayısıyla sahip olduğu çok yönlü bakış açısı sayesinde, İmamiyye Şîası'nda yaşadığı dönemin hatta kendisinden sonraki zamanların en önemli âlimi kabul edilmiştir. Bu nedenle o birçok kişi tarafından "Allâme" olarak nitelendirilmiştir. el-Hillî'nin Sultan Olcaytu'nun Şîîliği seçmesindeki rolünün de onun şöhretinde önemli bir katkısı olmuştur.¹⁰² Zira Büveyhîlerden sonra ikinci kez siyasî otoritenin desteğini almayı başaran İmâmiyye Şîası, bu dönemde en parlak günlerini yaşamıştır. Şîa düşüncesi bu özgürlük ortamında gelişmiş, birçok Şîî âlim yetişmiş ve eserler kaleme alınmıştır. el-Hillî'nin "*Keşfü'l Yakîn*", "*Minahcü'l-Kerame fi'l-Marifeti'l İmame*", "*Nehcü'l-Hak ve Keşfü's-Sıdk*" adlı eserlerini Sultan Olcaytu'ya

⁹⁶ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 34.

⁹⁷ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 35.

⁹⁸ Öz, "Hillî İbnü'l-Mutahhar" 18/37.

⁹⁹ Öz, "Hillî İbnü'l-Mutahhar", 18/37-38.

¹⁰⁰ Öz, "Hillî İbnü'l-Mutahhar", 18/38.

¹⁰¹ Emin, *A'yanü's-Şîa*, 5/401.

¹⁰² Hansarî, *Ravzâtü'l- Cennât fi Ahvâli'l- Ulemâ ve's- Sâdât*, 2/280.

ithaf ederek yazdığı bilinmektedir.¹⁰³ İbnü'l Mutahhar el-Hillî, tüm bu meziyetlerinden ötürü Şîî dünyasında halen ilmi şahsiyetine saygı duyulan, eserleri kabul gören bir âlim ve mütefekkir olmuştur.

2.3 Eserleri

İbnü'l Mutahhar el-Hillî, farklı ilim dallarında birçok eser telif etmiştir. Yazdığı eserlerle yaşadığı dönemde ve sonrasında Şîa içerisinde önemli bir yere sahip olmuş, eserleri üzerine şerhler ve haşiyeler yazılmış, araştırmalara ışık tutmuştur.¹⁰⁴

el-Hillî'nin, Sultan Olcaytu Dönemi'nde farklı sorumlulukları olduğu halde seyahatlerinde dahi eserlerini yazmaya devam etmesi ve münazaralarda bulunması da onun araştırma ve tartışmaya verdiği önemi göstermektedir. Onun eserlerinin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte 70 ile 500 arasında olabileceği değerlendirilmiştir. Eserlerinin çoğu günümüze ulaşmamıştır.¹⁰⁵

Onun en önemli eserleri; “*Keşfu'l-Yakin fi Fezaili Emiri'l-Müminin, Kavaidü'l-İslâm, Minhacu's-Salah fi'stihsari'l-Misbah, Minhacu'l-Yakin fi Usulü'd-Din, Tezkiratü'l Fukaha, Muhtelifu's-Şîa, el-Babü'l-Hadi Aşer*’dir.”¹⁰⁶

el-Hillî'nin yaklaşık 125 eseri günümüze ulaşabilmiştir. Araştırmamızda müellifin eserleri hakkında konularına göre tasnif edilerek bilgi verilmeye çalışılacaktır.¹⁰⁷

¹⁰³ Öz, “Hillî İbnü'l-Mutahhar”, 18/37.

¹⁰⁴ Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fi usulî'd-din*, mukaddime.

¹⁰⁵ Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fi usulî'd-din*, mukaddime.

¹⁰⁶ Fığlalı, *İmamîyye Şîası*, 184; Gökdemir, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi-Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk Adlı Eseri Bağlamında*, 20.

¹⁰⁷ Hillî'nin eserleri hakkında farklı kaynaklar, farklı sayılar ve bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda el-Hillî'nin eserlerinde bulunan mukaddimelerde eserin tahkikini yapan kişi tarafından yazılan bilgilerden de faydalanılacaktır. Ayrıntılı bilgi ve el-Hillî'nin eserlerinin tamamı için bu kaynaklara bakılabilir. Bkz. Arıkan, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin “Keşfü'l-murâd fi Şerhi Tecridi'l-i'tikâd” Adlı Eserine Göre Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 14-18; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 41-51; Schmidtke, *The Theology of al-Allama al-Hilli*, 41-74; el-Hillî, *Nehcü'l-Hak ve Keşfü's-Sıdk*, 15-29; el-Hillî, *Menâhicü'l Yakîn fi Usulî'd-din*, 14-21; Muhsin el-Emin, *A'yanü's- Şîa*, (Beyrut: Dârü't-Tearuf li'l-Matbuat: 1983), 5/104-106; Hatice Gökdemir, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi-Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk Adlı Eseri Bağlamında*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 21-32; Ferhat Maden, *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 74-82.

2.3.1 Akâid ve kelâm ile ilgili eserleri

Şîi-usulî ekolün önemli temsilcilerinden olan el-Hillî'nin çalışmamızda faydalandığımız eserlerinin yanı sıra kaynaklarda akâid ve kelim ile ilgili var olan eserlerinden bazıları şunlardır.

1) *Menâhicü'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn*: Müellifin kelâm ilmi ile ilgi telif ettiği ilk eseridir. Bu eser el-Hillî'nin “Nihayetü'l-Merâm” dan sonra akaid ile ilgili en kapsamlı eseridir. Bu eserde el-Hillî'nin Vacibü'l vücud, adalet, nübüvvet, imâmet gibi kelâmî konular ile ilgili görüşleri bulunmaktadır.¹⁰⁸ Eserin mukaddimesinde el-Hillî kelâm ilminin Allah'ın varlığını inceleyen ilim olması dolayısıyla ilimlerin en üstünü olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹

2) *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd*: Bu eser Nasîruddîn et-Tûsî'nin Tecrîdü'l İ'tikâd (Tecrîdü'l-Kelâm) isimli eserinin şerhidir. Eser Şîi kelamının önemli konularında olan Allah'ın varlığı, ilâhiyat, ahiret hayatı, nübüvvet ve imâmetle ilgili düşünceleri içerir.¹¹⁰

3) *Nehcü'l-Müsterşidin fî Usûlid'-Din*: el-Hillî'nin kelâmî konuları ihtiva eden bu eserine, es-Süyûrî tarafından yazılmış bir şerh mevcuttur.¹¹¹

4) *el-Bâbü'l Hâdî 'Aşer*: el-Hillî'nin hocası Tûsî'nin “Misbâhu'l-Müctehid” adlı eserine on bölüm halinde yazdığı muhtasar olan Muhtasar el-Misbâh'ına el-Hillî tarafından ilave edilen usûlü'd-dînle alakalı konuları ihtiva eden on birinci babdır. Eserde klasik kelâm konularıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.¹¹²

5) *el Ehbâsü'l-Müfide fî Tahsîl'il-'Akâide*: Eserin bilinen iki şerhi mevcuttur. Şerhlerden birini el-Büveyhî, diğerini ise Hâdî-i Sebzevârî tarafından kaleme alınmıştır.¹¹³

6) *İstiksâ'ü'l-Bahs ve'n-Nazar fî Mesâ'il'il Kâzâ ve Kader*: Sultan Olcaytu'nun isteği üzerine insanın fiillerindeki iradesini kanıtlamak amacıyla kader ve kaza üzerine yazılmış bir eserdir.¹¹⁴

¹⁰⁸ Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fî usuli'd-din*, mukaddime.

¹⁰⁹ Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fî usuli'd-din*, 41.

¹¹⁰ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 44.

¹¹¹ Gökdemir, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi “Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında*, 31.

¹¹² Öz, “Hillî İbnü'l-Mutahhar”, 18/38.

¹¹³ Emin, *A'yanü's-Şîa*, 5/404.

¹¹⁴ Muhammad Issa Salhiya, “İbnü'l Mutahhar Hillî”, *el-Mu'cemüş' Şamilü' Tûrasü'l Arabiyyü'l Matbuu* (Kahire, 1995), 5/105.

7) *Envârü'l-Melekût fî Şerhi'l-Yâkût*: Eser, Nevbahtî'nin İmâmiyye'nin elinde mevcut olan en eski kelâmî kitaplarından olduğunu ifade ettiği “Kitâbü'l-Yâkût” eserinin üzerine yazılmış şerhdir¹¹⁵. el-Hillî bu eserinde, adalet ve tevhid konularında yapılan eleştirilere cevap vermiş, özellikle Eş'arîlerin rüyetullah hususunda ortaya koydukları kanıtları geçersiz kılmıştır.¹¹⁶ H.ş. 1363 tarihinde Tahran'da neşredilen baskısı Zencânî tarafından eser tashih edilmiştir. Eserin bu baskısında el-Hillî'nin muhalifler ve gulât ile ilgili kaleme aldığı son bölüm kitaba alınmamıştır. Eserin bu bölümü Şeyh Yâkûb el-Caferî tarafından “el-Kelâmü'l-İslâmî” isimli mecmuada yayınlanmıştır (Tahran 1959).¹¹⁷

8) *Îzâhu'l-Makâsıd*: Bu eser el-Hillî'nin şerhlerinden biridir. Ali b. Ömer el-Kazvînî'nin “Hikmetü'l-Ayn” adlı eseri üzerine yazılmış olan eser, Münzevî tarafından Tahran'da H. 1378 yılında neşredilmiştir. Eserde tabiat felsefesi ve ilahiyat konuları ele alınmıştır.¹¹⁸

9) *er-Risâletü's-Sa'diyye*: el-Hillî, bu eserini Gazan Han'ın ve Sultan Olcaytu'nun dönemlerinde vezirlik görevinde bulunmuş Sâvecî'ye sunmuştur. Eserde kelâmî bilgilerin yanı sıra fer'i meseleler ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır.¹¹⁹

10) *Nehcü'l-Hâk ve Keşfü's-Sıdk*: el-Hillî'nin bu eseri Sultan Olcaytu Han'a sunmak üzere kaleme aldığı bilinmektedir. el-Hillî eserin mukaddimesinde eserde idrak, nazar, Allah'ın sıfatları, fıkıh usulü, imâmet, nübüvvet ve mead konularının olduğunu belirtmiştir.¹²⁰

11) *Nihâyetü'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm*: Kaynaklara göre eser, 8. yüzyıldan bu yana kaleme alınmış en geniş muhtevaya sahip Şii kelâm eseridir. Eser el-Hillî'nin kaleme aldığı diğer kelâmî eserlerde bulunmayan Putperestlik, Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsîlik, Sâbiîlik gibi farklı dinler; Mu'tezile, Şîa ve Eş'arîlik gibi mezhepler; İbn Sînâ, Fârâbî gibi Müslüman düşünürler hakkında bilgiler içermektedir.

¹¹⁵ Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Envârü'l-melekût fî şerhi'l-Yakut*, (Tahran : Danişgah-ı İran, 1959), mukaddime.

¹¹⁶ Gökdemir, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi “Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında*, 30.

¹¹⁷ Gökdemir, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi “Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında*, 31.; el-Hillî, *Envârü'l-Melekût fî şerhi'l-Yakut*, mukaddime.

¹¹⁸ Öz, “Hillî İbnü'l-Mutahhar”, 18/38.

¹¹⁹ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 44.

¹²⁰ Gökdemir, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi-Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk Adlı Eseri Bağlamında*, 33. Hillî, *Nehcü'l Hak ve Keşfü's- Sıdk*, 34.

12) *Meâricü'l-Fehm fî Şerhi'n-Nazm*: Konusu Usûl-i dîn olan kaynak el-Hillî'nin, öğrencisi Mehnâ b. Sinan el-Medenî tarafından kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar üzerine kaleme aldığı, “Nazmü'l-Berâhîn fî Usûli'd-Dîn” adlı akaid metnine yazdığı şerhdir. Eserin Tabatabâi'ye 11 el yazması mevcuttur.¹²¹

13) *Nazmü'l-Berâhîn fî Usûli'd-Dîn*: Usûlü'd-dîn konusunda özlü bir eserdir. el-Hillî'nin bu eserine Meâricü'l-Fehm adıyla bir şerh kaleme almıştır.¹²²

14) *el-Elfeyn fî imâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebi Talib*: el-Hillî imamet konusunda yazdığı en önemli eserlerden olan el-Elfeyn'de Hz. Ali'nin ve oniki imamın imâmetlerini ve mâsumiyetlerini ispat etmek için 1000 delil, imâmet hususunda farklı görüş beyan edenlerin imâmet anlayışlarını reddetmek için 1000 delil ortaya koyduğu eserdir. Fakat faydalandığımız nüshada muhaliflerin imâmete dair görüşlerini geçersiz kılmak için ortaya konan delillerin sayısı 38'de kalmıştır.¹²³ Eser birçok kez basılmıştır.¹²⁴

15) *Minhâcü'l-kerâme fî ma'rifeti'l-imâme*: el-Hillî'nin en önemli eserlerinden olan “Minhâcü'l Kerâme”nin ismi Kâtib Çelebi'ye göre “*Minhâcü'l-istikâme fî isbâti'l-imâme*”dir. el-Hillî'nin İlhanlı Sultanı Olcaytu Han'ı Şiîliğe ikna etmek üzere kaleme aldığı ve ona takdim ettiği eseridir. Eser altı bölümden oluşur. el-Hillî eserde imâmete dair görüşlerini, imama uymanın gerekliliğini aklî ve naklî delillerle ispatlamaya çalışmıştır. İbn Teymiyye'nin, el-Hillî'nin Minhâcü'l-Kerâme'de ortaya koyduğu iddiaları reddettiği; Hillî'nin eleştirilerine karşılık yazdığı “Minhâcü's-Sünne” isimli bir eseri bulunmaktadır.¹²⁵

“Nehcü'l Hak ve Keşfü's Sıdk” eserinin mukaddimesine göre el-Hillî'nin kelâm ilmi ile ilgili kaleme aldığı diğer eserler şunlardır:

16) “*et-Tenâsüb beyne'l-Eşâ'ira ve Fırâki's-Sofustâiye*”¹²⁶

¹²¹ Muhammed Yetim, “Tecrîdü'l-akâid Literatürünün Az Bilinen Muhaşşilerinden Nasîrüddin el-Hillî el-Kâşî'nin Hayatı, İlmi Silsilesi ve Eserleri”, *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal for the History of Islamic Philosophy and Sciences)* 5/1 (15 Nisan 2019), 200-201.

¹²² Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 45.

¹²³ Hillî, *el-Elfeyn fî imâmeti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 454.

¹²⁴ Öz, “Hillî, İbnü'l-Mutahhar”, 18/38.

¹²⁵ Öz, “Hillî İbnü'l-Mutahhar”, 18/37; Salih Sabri Yavuz, “Minhâcü'l Kerâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/109-110.

¹²⁶ Hillî, *Nehcü'l Hak ve Keşfü's Sıdk*, 20.

- 17) İlk bölümü kelâm ikinci bölümü usul meselelerini içeren ve olan iki bölümden oluşan “*Münteha’l-Vüsul ila ilmi’l-Kelam ve’l-Usul*”.
- 18) “*el Ehbâsü’l-Müfide fî Tahsîli’l-‘Akîde*”¹²⁷
- 19) Muhammed el-Assâr’ın yorumları bulunan, Tûsî tarafından İran’da yayınlanan “*Keşfü’l-Fevâ’id fî Şerhi Kavâ’idi’l-‘Akâ’id*”¹²⁸
- 20) Bir ciltten oluşan “*Maksadü’l-Vâsileyne fî Usûli’d-Dîn*”¹²⁹
- 21) *Menâhicü’l-Hidâye ve Me’râcü’l-Dirâye*.
- 22) Moğol hükümdarı Olcaytu’nun isteği üzerine kaleme aldığı “*İstiksâü’n-Nazar fî’l Kazâi ve’l-Kader*”¹³⁰
- 23) el-Amidî tarafından şerh edilen el yazması nüshası bulunan “*Teslikü’n-Nefs ile Hazîrâtî’l-Kuds*”¹³¹
- 24) Sünnîlikten bahsettiği “*Erbaûne Mes’ele Kelamiyye*”¹³²
- 25) Tahran Üniversitesi Kütüphanesinde bir nüshası bulunan “*İsbâtü’-Rec’at*”¹³³
- 26) “*El-Erbeûn fî Usûlü’d-Dîn*”¹³⁴
- 27) “*Et-Ta’lîmü’t-Tâm fî’l Hikmeti ve’l-Kelâm*”¹³⁵
- 28) “*Cevâbü’s-Suâl an Hikmeti’n-Nesh fî Ahkâmi’l İlâhiyye*”¹³⁶
- 29) “*Risale fî Butlani’l-Cebr*”¹³⁷
- 30) “*Risale fî Tahkiki Ma’ne’l-İman*”¹³⁸
- 31) “*et-Tenâsüb beyne’l-Eşâ’ira ve Fırâki’s-Sofustâiye*”¹³⁹

¹²⁷ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹²⁸ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹²⁹ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³⁰ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³¹ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³² Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³³ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³⁴ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³⁵ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³⁶ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³⁷ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³⁸ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹³⁹ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

32) Yaratılış, adalet, hüsün ve kubuh, imâmet ve nübüvvet konularından bahsettiği “*Nazmü’l-Berâhîn fî Usûli’-d-Dîn*”¹⁴⁰

2.3.2 Fıkıh ile ilgili eserleri

el-Hillî fıkıh ile ilgili de önemli eserler kaleme almıştır.

1) *Nihâyetü’l-İhkâm fî Ma’rifeti’l-Ahkâm*: Fıkıhî meselerle ilgili olan ve 15 el yazması bulunan eser İmâmiyye âlimlerinin verdiği fetvaları içermektedir.¹⁴¹

2) *Tebşiratü’l-Müte’allimîn fî Ahkâmi’d-Dîn*: 23 el yazması mevcut olan eserin pek çok şerhi bulunmaktadır.¹⁴²

3) *Gâyetü’l-Vüsûl ve İzahü’s-Sübûl fî Şerhi Muhtasari Müntehe’s-Sûl ve’l-Emel*: el-Hillî’nin fıkıh usulü üzerine yazdığı iki ciltlik eseridir.¹⁴³

4) *Münteha’l-Matlab fî Tahkiki’l-Mezheb*: Altı cüz halinde yazılmış olan eserin, “akdü’l-bey” bahsine kadar olan az bir kısmı muamelatla ilgilidir. Eserin bunun dışında kalan bölümleri ise ibadetlerden bahsetmektedir. el-Hillî bu eserinde tüm mezheplerin fıkıhla ilgili görüşlerini ortaya koymuş ve Şîa fikhına göre onların görüşlerini çürüten delilleri zikretmiştir.¹⁴⁴

5) *Tahrîrû’l-Ahkâmi’s-Şer’iyye ‘âlâ Mezhebi’l-İmâmiyye*: Beş ciltten oluşan eserin el-Behâdri tarafından tahkiki yapılmıştır.¹⁴⁵

6) *İrşâdü’l-Ezhân ilâ Ahkâmi’l-Îmân*: 62 yazma nüshası bulunan eserde 15.000 civarında fıkıhî mesele bulunmaktadır.¹⁴⁶

7) *Kavâ’idü’l-Ahkâm fî Ma’rifeti (Mesâ’ili) l Helâl ve’l-Harâm*: Birçok şerhi ve haşiyesi mevcut olan içerisinde 7700’e yakın fıkıhî mesele bulunan klasik İbr fıkıhî eserdir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, mukaddime.

¹⁴¹ Öz, “Hillî İbnü’l-Mutahhar”, 18/38.

¹⁴² Gökdemir, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin Eş’arîlik Eleştirisi “Nehcü’l-Hakk ve Keşfü’s-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında*, 23.

¹⁴³ Gökdemir, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin Eş’arîlik Eleştirisi “Nehcü’l-Hakk ve Keşfü’s-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında*, 21.

¹⁴⁴ Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmâmet Düşüncesi*, 47; Gökdemir, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin Eş’arîlik Eleştirisi “Nehcü’l-Hakk ve Keşfü’s-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında*, 21-22.

¹⁴⁵ Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü’l-Mutahhar Hillî, *Tahrîrû’l-ahkâmi’s-şer’iyye ala mezhebi’l-İmâmiyye*. (Kum : Müessesetü’l-İmâm es-Sâdık, 1420); Gökdemir, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin Eş’arîlik Eleştirisi “Nehcü’l-Hakk ve Keşfü’s-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında*, 23.

¹⁴⁶ el-Emin, *A’yanü’s-Şîa*, 404.

¹⁴⁷ Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmâmet Düşüncesi*, 47.

8) *Mühtelefû 'ş-Şîa fî Ahkâmi 'ş-Şerî'a*: Bu eserde Şîa'nın ulemasının fikhî görüşlerindeki ihtilaflar ele alınmaktadır.¹⁴⁸

9) *Ecvibetü 'l-Mesâ'ili 'l-Mühennâiye*: el-Hillî'nin talebesi Mühennâ b. Sinan'ın sorduğu fikhî bazı sorulara verdiği cevaplardan oluşan eseridir. Eser üzerine el-Hâcû'î'nin yazdığı bir haşiye bulunmaktadır.¹⁴⁹

10) *Telhîsü 'l-Merâm fî Ma'rifeti 'l-Ahkâm*: Fikhî meselelerini ele alan muhtasar bir eserdir. Esere biri el-Hillî'nin olmak üzere iki şerh yazılmıştır.¹⁵⁰

11) *Tezkîretü 'l-Fukahâ' 'alâ Telhîsi Fetâva 'l-'Ulemâ*: Sünnî âlimlerin görüşlerinin tartışıldığı fikhî konular üzerine yazılmış olan 15 ciltten oluşan bir eserdir.¹⁵¹

12) *Kavâ'idü 'l-Ahkâm fî Ma'rifeti (Mesâ'ili) 'l Helâl ve 'l-Harâm*: Hakkında pek bilgi sahibi olunamayan bu eser üzerine el-Kerekî tarafından 14 ciltten oluşan bir şerh neşredilmiştir.¹⁵²

Müellifin fıkıh ve fıkıh usulüne dair eserlerinden bazılarıda şunlardır:

13) *Teslîkü 'l-Efhâm fî Ma'rifeti 'l-Ahkâm*.¹⁵³

14) *Medârikü 'l-Ahkâm*.¹⁵⁴

15) *el-Minhâc fî Menâsiki 'l-Hac*¹⁵⁵

16) Birçok âlim tarafından neşredilmiş, fıkıh usulüne dair temel eserlerden olan “*Tehzîbü Tarîki 'l-Vüsûl ilâ 'İlmi 'l-Usûl*”¹⁵⁶

17) “*Mebâdi 'ü 'l-Vüsûl ilâ 'İlmi 'l-Usûl*”

18) “*Nehcü 'l-Vüsûl ilâ 'İlmi 'l-Usûl*”¹⁵⁷

19) Dört bölümden oluşan içtihat ilkeleri üzerine büyük bir kitap olan “*Nihâyetü 'l-Vüsûl*

¹⁴⁸ Taghiyev, *İbnü 'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 48.

¹⁴⁹ Taghiyev, *İbnü 'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 48.

¹⁵⁰ Taghiyev, *İbnü 'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 47.

¹⁵¹ Taghiyev, *İbnü 'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 48.

¹⁵² Gökdemir, *İbnü 'l-Mutahhar el-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi “Nehcü 'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında*, 24.

¹⁵³ Cemâlüddin Hasen (Hüseyn) b Yusuf b Ali İbnü 'l-Mutahhar Hillî, *Tertîbü Hulâsati 'l-Akvâl fî Ma'rifeti İlmi 'r-Ricâl* (Meşhed: Mecmaü 'l-Buhûsi 'l-İslâmiyye, 1423), 111.

¹⁵⁴ Hillî, *Hulâsatü 'l-Akvâl*, 112.

¹⁵⁵ Hillî, *Hulâsatü 'l-Akvâl*, 112.

¹⁵⁶ Hillî, *Nehcü 'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁵⁷ Hillî, *Nehcü 'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

*ilâ 'İlmi'l-Usûl".*¹⁵⁸

20) “*en-Nüketü'l-Bed'îa fî Tahrîri'z-Zer'îa li's-Seyid el-Murtaza.*”¹⁵⁹

2.3.3 Diğer eserleri

el-Hillî'nin tefsire dair yazdığı eserler şunlardır:

“*Nehcü'l-Îmân fî Tefsîri'l-Kur'ân, el-Gavlü'l veciz*”¹⁶⁰

Felsefe ve mantık ilmine dair yazdığı bazı eserler şunlardır:

1) *El-Kavaid ve'l-Makasîd fî'l-Mantık ve't-Tabîiyye ve'l-Îlâhiyye*¹⁶¹

2) Filozofların hayatı ile ilgili “*el-Mükâvemât*”¹⁶²

3) *El-Esrarü'l-Hafîyye fî ulumi'l-Akliyye*¹⁶³

4) *Kaşîfü'l-Estar fî Şerhi Kâşîfi'l-Esrar*¹⁶⁴

5) H. 587 yılında Halep'te öldürülen büyük filozof Şeyh Şihab el-Din el-Sühreverdi hakkında yazılan *Hallü'l-Müşkilat min Kitabi'l-Telvihat*¹⁶⁵

6) *Şerhu Hikmeti'l-İşrak*¹⁶⁶

7) İbn Sinâ hakkında yazılmış olan, *İzahu't-Telbis min Kelami'r-Reis*¹⁶⁷

8) *İzah'ul-Makasîd min hıkmeti aynı'l-Kavaid*¹⁶⁸

9) Kitâbü's-Şifâ üzerine yazılmış bir şerh olan *Keşfü'l-Hafâ min Kitabi's-Şifâ li's-Şeyh İbn Sina*¹⁶⁹

10) *El-Muhakemât beyne Şerrah'il-İşârât*¹⁷⁰

¹⁵⁸ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁵⁹ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶⁰ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶¹ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶² Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶³ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶⁴ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶⁵ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶⁶ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶⁷ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶⁸ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁶⁹ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

¹⁷⁰ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, mukaddime.

11) *Merasidü't-Tetkik ve Magâsidü'l-Tahkîk*¹⁷¹

12) Şeyh Bahâî'nin el yazması nüshası bulunan, *Bastu'l-İşârât*¹⁷²

13) *Tecridü'l-Ebhas*¹⁷³

14) *İzahu'l-Muaddilat min Şerhi'l-İşârât*¹⁷⁴

Nahiv ve edebiyat ile ilgili eserleri şunlardır:

1) el-Cezuliyye'nin nahivdeki şerhinin muhtasarı olan *Keşfü'l-Meknun min Kitabi'l-Kanun*¹⁷⁵ 2) *Bastul-Kafiye*¹⁷⁶ 3) *el-Makasidü'l-Vâfiye*¹⁷⁷ 4) *el-Metalibü'l-İlliyye*¹⁷⁸

Biyografi eserleri şunlardır:

1) *Keşfü'l-Yakîn fî Fezâ'ili Emîri'l-Mü'minîn*: el-Hillî, Sultaniye'de bulunduğu sırada Hz. Ali'nin erdemlerini anlatmak için kaleme aldığı bu eseri Sultan Olcaytu'ya ithaf etmiştir. Eserin yedi el yazması bulunmaktadır.¹⁷⁹

2) *er-Ricâl*¹⁸⁰

3) *İzâhü'l-İştibâh fî Esmâi'r-Rûvât*¹⁸¹

4) *el-Müstecâd min Kitabi'l-İrşad*: Eserde Hz. Ali'nin hayatından bahsedilmektedir. İmâmiyye'nin kabul ettiği oniki imamla ilgili özel bölümler bulunan eserde onların imâmetlerine dair deliller ve vefatları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.¹⁸²

5) *Keşfü'l-Makal fî Marifeti Ahvâli'r-Rical*¹⁸³

6) *İcâze*¹⁸⁴

¹⁷¹ Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, mukaddime.

¹⁷² Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, mukaddime.

¹⁷³ Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, mukaddime.

¹⁷⁴ Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, mukaddime.

¹⁷⁵ Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, mukaddime.

¹⁷⁶ Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, mukaddime.

¹⁷⁷ Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, mukaddime.

¹⁷⁸ Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, mukaddime.

¹⁷⁹ Öz, "Hillî, İbnü'l-Mutahhar", 18/37.

¹⁸⁰ Öz, "Hillî, İbnü'l-Mutahhar", 18/38.

¹⁸¹ Schmidtke, *The Theology of al-Allama al-Hillî*, 68.

¹⁸² Gökdemir, *İbnü'l-Mutahhar el-El-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi "Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk" Adlı Eseri Bağlamında*, 27.

¹⁸³ Schmidtke, *The Theology of al-Allama al-Hillî*, 68.

¹⁸⁴ Allâme Mirza Muhammed Ali Müderris, *Reyhanetü'l-Edeb Fi Teracimü'l-Maârifin Bi'l-Künyeti Ve'l-Lakâb* (Tahran: İntişarat-ı Heyyam, 1369), 4/174-178.

3. İMÂMET ve HİLÂFET

3.1 İmâmet ve Hilâfet Kavramları

İmâmet ve hilâfet kavramları literatürde genellikle birbirlerinin yerine kullanılan iki kavramdır. Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinin ardından baş gösteren ilk ihtilaflardan biri hilâfet meselesidir.¹⁸⁵ Bu açıdan bakıldığında imâmet ve hilâfet kavramlarının tarafsız olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde kavramların tanımı yapıldıktan sonra el-Hillî'nin imâmet konusundaki görüşleri, eserleri esas alınarak değerlendirilecektir.

3.1.1 İmâmet- Hilâfetin Kelime ve İstilah Anlamları

İmâmet kavramı sözlükte “*nâsa takaddüm eylemek*”¹⁸⁶, “*kendisine tabi olunan kimse*”¹⁸⁷ anlamlarına gelirken hilâfet kavramı ise “*Bir adama halife olmak, bir kimseden sonraya kalmak ve birbirine halef ve bedel olmak*”¹⁸⁸ demektir. İstilahî manada imâmet, nübüvetti müteakip sonra İslam âleminin dinî ve siyasî bakımdan liderliğini ifade eden makamdır.¹⁸⁹ Hilâfet ise “*Dinin korunması ve dünya işlerinin idaresi hususunda peygamberliğe niyabet konumunda bir müessesedir*”.¹⁹⁰ Şîa düşüncesinde bu kavramlara atfedilen manalar farklı olsa da¹⁹¹ terim anlamlarına bakıldığında bu iki kavramın genel olarak aynı anlama geldiği, birbirinin yerine kullanılabilecek kavramlar olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in vekili olarak devleti yönetme makamında bulunan kişiler olan halifelere, İslâm toplumuna örnek bir lider olmaları hasebiyle imam da denilmiştir.¹⁹² İmâmet, bir cemaatin önünde namaz kıldırma görevi için kullanılan bir kavramdır. İmâmet kavramının bu kullanımının siyasî anlamda liderliği ifade eden kullanımıyla karıştırılmaması için devlet başkanlığına "büyük imamlık" anlamına gelen

¹⁸⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn-İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, 40.

¹⁸⁶ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, çev. Mustafa Koç- Eyyüb Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 5/4856.

¹⁸⁷ İbn Manzûr Ebu'l-Fazl Celâlu'd-Din Muhammed b. Mukrim el-Afrîkî el-Mısırî, “*emm*” *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdr, ts.), 12/22.

¹⁸⁸ Efendi, *el-Okânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, 4/3686.

¹⁸⁹ Mustafa Öz - Avni İlhan, “İmâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 2000), 22/201.

¹⁹⁰ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, , *el-Ahkâmu's-sultâniyye* (Beyrut, 1985), 3.

¹⁹¹ Onat, “Şîî İmamet Nazariyesi”, 89-94.

¹⁹² Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 1998), 17/539.

“el-imâmetu'l-uzma” veya “el-imâmetu'l-kübra” da denilmiştir.¹⁹³ Bu açıdan değerlendirildiğinde hilâfetin fiilî otoriteyi, imâmetin teorik olarak devlet başkanlığını temsil ettiği söylenebilir.¹⁹⁴

İslâm tarihine bakıldığında Sakîfetü Benî Sâide toplantısında orada bulunan Müslümanlar tarafından halife seçilen Hz. Ebubekir’e peygamberin halifesi anlamına gelen “Halifetü Resulillah”, onun ardından halifelğe gelen Hz. Ömer’e “Halifetü Halifeti Rasûlillah” denildiği görülmektedir. Bu kullanımdan yıllar içerisinde zorluk oluşturacağı sebebiyle vazgeçilmiş, Hz. Ömer’e “Emirü’l Mü’minîn” ünvanı ile hitap edilmeye başlanmıştır.¹⁹⁵

3.1.2 İmâmet-Hilâfet Konusundaki İhtilafların Mezheplerin Doğuşuna Etkisi

Sahabenin Hz. Peygamber’in ebedî âleme irtihalinin ardından hissettikleri derin üzüntü ve içine düştükleri belirsizlik onların sadece dinî hayatlarında değil, devlet yönetimi konusunda da kafa karışıklığı yaşamalarına neden olmuştur.¹⁹⁶ Bu saikledir ki ensar Hz. Peygamber daha defnedilmeden yönetici seçmek üzere Hazreç kabilesinin bir kolu olan Sâideoğullarına ait bir gölgelikte toplanmıştır. İslâm tarihinden Sakîfetü Benî Sâide adıyla bilinen bu olay sahabeler arasındaki fikir ayrılıklarının başlangıcı olarak bilinmektedir.¹⁹⁷ Nitekim Şehristaniye göre; “*ümme* *arasındaki en büyük ihtilaf da imâmet-hilâfet hususunda yaşanmıştır*”.¹⁹⁸

Evs ve Hazreç Yesrib’de hâkimiyete sahip iki önemli kabile idi. Cahiliye Dönemi’nde birçok savaşla karşı karşıya gelmiş olan bu iki kabile arasındaki husumet, Hz. Peygamber’in Yesrib’e hicretinin ardından son bulmuştur. Bu olaydan Kur’ân’da “*Hepiniz toptan Allah’ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanıp ayrılmayın. Allah’ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de O kalplerinizi - İslâm’a ısındırıp- birleştirmişti. Siz de O’nun bu nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken sizi oradan O kurtarmıştı...*”¹⁹⁹ âyetiyle

¹⁹³ Demir, “İbnü’l-Mutahhar el-Hilli’ye Göre İmâmet”, 87.

¹⁹⁴ Öz - İlhan, “İmâmet”, 22/201.

¹⁹⁵ Hüseyin Çeliker, “İslâm Hukuku’nda Devlet Başkanlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (Eylül 2008), 254.

¹⁹⁶ Mehmet Hanifi Yoldaş, “Kur’ân-ı Kerîm’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Haziran 2019), 244.

¹⁹⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Sakîfetü Benî Sâide”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 2009), 36/11-12.

¹⁹⁸ Şehristânî, *Milel ve Nihal / Şehristani*, 124.

¹⁹⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), el-Âl-i İmrân 3/103.

bahsedilmiştir. Hz. Peygamber'in hicretin ilk günlerinden itibaren Medine'de barışı sağlamak için gösterdiği gayret Evs ile Hazreç'in, muhacir ile ensarın karşı karşıya gelmesine engel olmuştur. Kışkırtmalar sonucunda ortaya çıkan küçük olaylar da Hz. Peygamber'in bizzat müdahalesi ile çözüme kavuşturulmuştur.²⁰⁰ Vefatının ardından Hz. Peygamber'in yokluğu hissedilmiş Sakîfe Olayı, ensar ile muhaciri ilk kez, Evs ile Hazreç kabilelerini tekrar karşı karşıya getirmiştir. Zira Sakîfe olayı esnasında gölgelikte dinlenenler arasında muhacirlerinde bulunduğu rivayet edilmiştir.²⁰¹ Ancak, Sakife'de olanları muhacirlerin öğrenmesini sağlayanların Ensar'dan olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Bu durum bazı Benî Evs mensuplarının, Sakîfede halifelğe kendisinden başka seçenek olmayan Hazreçli Sa'd b. Ubâde'nin liderliğine sıcak bakmadığını da akla getirmektedir.²⁰²

Hz. Peygamber'in vefatının hemen akabinde ensarın Sâideoğullarının gölgeğinde toplanması, Hz. Peygamber'in hastalığı esnasında yönetimi kimin devralacağı konusunun ensardan bazıları arasında konuşulmuş olabileceğini düşündürmektedir.²⁰³ Kimin düzenlediği belli olmayan bir toplantı olan Sakîfe Hadisesi'nin, kabilecilik zihniyeti ile Hazrec'in mevcut lideri konumundaki Sa'd b. Ubâde'ye biat etmek için yapılan dürtüsel bir hareket olduğu da öne sürülen görüşler arasındadır.²⁰⁴ Sakîfe'deki toplantıya Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir'in ve sahabeden Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın katılmasıyla yaşanan tartışmalar²⁰⁵ sonrasında, ensarın beklediği biat gerçekleşmemiş; Sa'd b. Ubâde hariç toplantıya katılanların tamamının biat etmesi ile Hz. Ebû Bekir'in halifeliği onaylanmıştır.²⁰⁶ Ensar'ın hilâfet adayı Sa'd b. Ubâde tüm ısrarlara rağmen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e biat etmemiş, Hz. Ömer'in halifeliği sırasında Havran'a yerleşip orada vefat etmiştir.²⁰⁷

Hz. Ebû Bekir'e yapılan biat sonrası toplumun siyasî birliği büyük ölçüde sağlanmıştır. Kaynaklarda, Hz. Fâtıma'nın babası tarafından kendisine verildiğini söylediği Fedek

²⁰⁰ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, (İstanbul: Otto Yayınları,2022) 56-57.

²⁰¹ Muhammed b. Ömer Vakidî, *Kitabu'r-Ridde* (Beyrut, 1410), 32.

²⁰² Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 58.

²⁰³ Fırlalı, "Sakîfe Olayı veya Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçimi", 17.

²⁰⁴ Şaban Öz, "İslâm Siyaset Geleneğinde Bir Şâz -Şîh-Sünnî Yol Ayrımında Sakîfe Hâdisesi-", *İstem* 11 (2008), 85.

²⁰⁵ Nizamettin Parlak, "Sakife'deki Halife Adayları", *İstem* 19 (2012), 125.

²⁰⁶ Küçükbaşçı, "Sakîfetü Benî Sâide", 36/11-12.

²⁰⁷ Mehmet Azimli, "Sa'd b. Ubâde", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/377.

arazisini Hz. Ebu Bekir'den kendisine vermesini istediği fakat Hz. Ebu Bekir'in bu isteği reddettiği,²⁰⁸ bu nedenle Hz. Fâtıma'nın Hz. Peygamberin vefatının yaklaşık altı ay sonrasına tarihlenen vefatına kadar Hz. Ebu Bekir'e biat etmediği ifade edilmektedir. Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu Hâşimoğullarından bir grubun da biat etmede acele etmediği bilinmektedir. Fakat Hz. Ali ve onunla beraber biat etmeyen sahabeler, Hz. Fâtıma'nın vefatı sonrası Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir.

Tüm bu olaylar değerlendirildiğinde, Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin Müslümanların çoğu tarafından kabul gördüğü, vefatına kadar yürüttüğü hilâfet görevi esnasında kayda değer bir anlaşmazlık yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Ömer Dönemi de devleti idarî, siyasî ve askerî açıdan geliştirmekle geçmiş; bu dönemde yapılan fetihlerle İslamiyet güç kazanmıştır.

Hz. Ömer'in bir saldırı sonucu yaralanması²⁰⁹ hilâfet tartışmalarının yeniden alevlenmesine neden olmuştur. Hz. Ömer yeni halifenin seçilmesi için Aşere-i Mübeşşire'den oluşan bir heyet görevlendirmiştir. Altı kişiden oluşan heyette (şûra) Osman b. Affân, Ali b. Ebî Talib, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm bulunmaktaydı. Hz. Ömer oğlu Abdullah'ın da, kendisinin halife seçilmemesi şartıyla istişare ve gözlem için şûrada bulunmasını istemiştir. Şûranın Hz. Osman'ı halife olarak seçmesi, Kureyş kabilesinin en önemli kolları olan Ümeyyeoğulları ve Hâşimoğulları arasında İslamiyetten önce var olan çekişmenin yeniden alevlenmesine neden olmuştur.²¹⁰ Kabilecilik asabiyeti daha sonraları Hz. Osman'ın vefatına sebep olacak kadar ileri gitmiş, onun halifeliğinin özellikle son yılları isyan ve karışıklıklarla geçmiştir. Aslında Hz. Ömer bu durumu hasta yatağındayken öngörmüş ve Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye şu şekilde nasihatte bulunmuştur:

Ey Ali! Eğer bu işi yüklenecek olursan, aman Hâşimoğulları'nı insanların başına getirmekten sakın. Ey Osman! Şayet sen Müslümanların bu işlerini yüklenecek olursan sakın Ebu Muaytoğulları'nı insanların başına musallat

²⁰⁸ İsmail Altun, "Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şîî Yaklaşımların Analiz", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 27 (2012), 4.

²⁰⁹ Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/44-51.

²¹⁰ Murat Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 51.

*etme. Ey Sa'd! Eğer Müslümanların işlerini sen yüklenecek olursan, kendi akrabalarını insanların başına geçirme.*²¹¹

Esasında Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk yılları, gerçekleştirilen fetihler sayesinde halkın refaha ulaştığı, ortaya çıkan şikâyetlerin toplumsal bir probleme dönüşmediği sakin bir dönem olarak geçmiştir.²¹² Fakat Hz. Osman'ın halifeliğinin son altı yılında gerçekleştirdiği birtakım uygulamalar neticesinde halkın rahatsızlığını artmış, yaşanan huzursuzluk Hz. Osman'ın evinin isyancılar tarafından kuşatılıp şehit edilmesi ile sonuçlanmıştır. İslam tarihinin ilk ve en önemli fitne hareketi sayılabilecek olan bu olay, sonraları içinden çıkılmaz bir hâl alan birçok karışıklığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hz. Osman'ın vefatının akabinde halifeliğin öne çıkan adayı Hz. Ali olmuştur. Hz. Ali halifeliği Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'a teklif etmiş, onlar Hz. Ali'den başkasına biat etmeyeceklerine yönelik beyanda bulunmuşlardır.²¹³ Hz. Ali'nin ilk biatçılarından Talha b. Ubeydullah²¹⁴, Hz. Ali'den Basra Valiliğini talep etmiş fakat bu talebi Hz. Ali tarafından kabul edilmemiştir.²¹⁵

Hz. Ali'nin hilafetinin ardından çözüme kavuşturması beklenen en mühim mesele, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması işi olmuştur. Hz. Osman ile akrabalı olan Şam Valisi Muâviye b. Ebû Süfyan Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın katledilmesinden sorumlu tutmuş; bu sebeple ona biat etmeyeceğini ifade etmiştir.²¹⁶ Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam da aynı konudaki rahatsızlıklarını öne sürerek Medine'den ayrılmış, Hz. Ali'nin izni ile umre yapmak üzere Mekke'ye gitmişlerdir.²¹⁷ Esasında toplumdaki ayrılığın artmasına neden olan bu beklenti hususunda Hz. Ali'nin de yapabileceği bir şey bulunmamaktadır. Zira Hz. Osman siyasî nedenlerle sayısı belli olmayan büyük bir grup

²¹¹ Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy (Bahar Yayınları, 1991), 73; Osman Dertli, *Hz. Osman Dönemi: Sosyolojik Bir Yaklaşım* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 138.

²¹² İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 2007), 33/439.

²¹³ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 169; Ethem Ruhi Fırlı, "Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 1989), 2/371-374.

²¹⁴ Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşraf*, çev. Mehmet Vehbi Şahinalp - Musa K. Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: 174, 2022), 2/13.

²¹⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Görtünca (SağlamYayınevi, 2010), 3/570.

²¹⁶ Fırlı, "Ali", 2/373.

²¹⁷ Mehmet Efendioğlu, "Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 2013), 44/522-524.

tarafından şehit edilmiştir.²¹⁸ Hz. Ali'nin kendisini itham edenlere Hz. Osman muhasara altındayken ona neden yardım etmediklerini sorması, onun bu konuda diğer Müslümanlarla aynı konumda olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir.²¹⁹

Hz. Osman'ın şehit edildiği sırada hac vazifesini yaptıktan sonra Medine'ye dönüş yolunda olan Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe olaydan haberdar olunca Medine'ye gitmekten vazgeçmiş ve Mekke'ye geri dönmüştür.²²⁰ Hz. Aişe'nin Talha b. Ubeydullah'a biat edildiği yönünde aldığı haber sonrası söylediği “*Şu çolak parmaklı adam, sen ha! Vallahi onlar, bu işi en iyi senin idare edeceğini anlamışlar!*”²²¹ sözü halifelik konusunda Talha b. Ubeydullah'ı desteklediğini göstermektedir. Hz. Ali'ye biat edildiğini öğrenen Hz. Âişe, Mekke'ye döndüğünde Mekke halkına Hz. Osman'ın suçsuz yere öldürüldüğü fikrini ifade eden meşhur hitabını yapmıştır.²²² Mekke'de bulunduğu ve Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın da desteğini alan Hz. Aişe yanlarında üç bin kişi ile Hz. Osman'ın kanını talebiyle Basra'ya doğru harekete geçmiştir.²²³ Kısa sürede Basra Valisi'ni esir alan bu grup, beklediği desteği toplamaya başlamıştır. Durumdan haberdar olan Hz. Ali yanındaki kuvvetlerle birlikte Basra'ya gitmiş ve uzlaşma için görüşmeler yapmıştır. Esasında her iki taraf da anlaşmaya yakın olduğu halde barış gerçekleşmemiş, İslam tarihinde “Cemel Vakası” olarak bilinen Müslümanların ilk iç savaşı gerçekleşmiştir. Cemel Vakası, üzücü olayların yaşandığı bir hadise olarak tarihe geçmiş ve Müslümanlar arasındaki ayrılıkların derinleşmesine neden olmuştur.

Hz. Ali'den, Hz. Osman'ın intikamını almasını isteyen başka bir isim Şam Valisi Muâviye'dir. Muâviye, Hz. Ali'nin onun yerine vali olarak görevlendirdiği Sehl b. Huneyf'in Şam'a girmesine engel olmuş; halktan Hz. Osman'ın kan davası talebi ile biat almıştır.²²⁴ Muâviye'nin anlaşma taleplerini reddetmesi²²⁵ ve Hz. Ali'yi hilâfeti bırakmaya davet etmesi Müslümanları ikinci kez karşı karşıya getirmiş, sonuçta Sıffin

²¹⁸ Fığlalı, “Ali”, 2/371-374.

²¹⁹ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 174.

²²⁰ Ethem Ruhi Fığlalı, “Cemel Vak'ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/320-321.

²²¹ Belâzûrî, *Ensâbü'l- Eşrâf*, 23.

²²² Fığlalı, “Cemel Vak'ası”, 7/320-321.

²²³ Belâzûrî, *Ensâbü'l- Eşrâf*, 2/26.

²²⁴ İsmail Yiğit, “Sıffin Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/107-108.

²²⁵ Fığlalı, *İmamiyye Şîası*, 77.

Savaşı gerçekleşmiştir.²²⁶ Bu olay daha önce Hz. Osman'ın halife olarak seçilmesi sürecinde yaşanan, Kureyş'in iç çekişmesinin tekerrürü olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁷ Sıffin Savaşı'nda yenilgiye uğrayacağını düşünen Muâviye saflarında Kur'ân'ın hakem olması gündeme getirilmiştir. Kur'ân sayfaları mızraklara takılmış ve Allah'ın kitabının iki taraf arasında hakem olması istenmiştir. Hz. Ali'nin ordusundaki motivasyonun düşmesine sebep olan bu olay savaşın gidişatını değiştirmiş, iki tarafı da seçilen hakemlerin kararına uymaya mecbur bırakmıştır.²²⁸ Neticede mesele hakemlerin de çözemediği karmaşık bir olaya dönüşerek Muâviye'nin halife olarak ilanıyla sonuçlanmıştır.²²⁹

Bu olay sonrasında Hz. Ali'nin Sıffin Savaşı'nda meydana gelen hakem olayına rıza göstermesine tepki olarak Haricîlik ortaya çıkmıştır. Esasında daha Hz. Osman Dönemi'nde bir zihniyet olarak teşekkül etmeye başlayan Haricîlik, İslâmiyetin ilk fırkalaşma hareketi olmuştur.²³⁰ Hz. Ali'nin ordusunu terk etmelerinin ardından Nehrevan kasabasına yakın bir yere yerleşen Haricîler sahabeden Habbab b. Eret'in oğlu Abdullah'ı ve eşini sebepsiz yere öldürmüşlerdir.²³¹ Bu olayın gerçekliğini teyit ettikten sonra özellikle Kûfelilerden aldığı destekle Nehrevan'a hareket eden Hz. Ali, bu isyancı gruptan katilleri teslim etmelerini ve başkaldırıdan vazgeçmelerini istemiştir. Bu teklif üzerine bazıları gruptan ayrılmış, kalanlarla savaşarak Haricî İsyanı bastırılmıştır.²³² Geride kalanlarla yapılan Nuheyle Savaşı sonrasında Haricîlerin neredeyse tamamı öldürülmüştür. Fakat bu savaşlar kurtulanların kinini artırmış; kendi aralarında kötü yönetimi bahane ederek Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. As'ı öldürmek için sözleşmişlerdir.²³³ Hz. Ali'yi öldürmek için söz veren İbn Mülcem, yaptığı planla Hz. Ali'yi yaralayıp vefat etmesine neden olmuştur.²³⁴

Hz. Ali'nin vefatının öncesinde Şam'a giderek Muâviye ile mücadele etmek üzere toplanan ve çoğunluğu Kufelilerden oluşan topluluk, Hz. Ali'nin ölümünün ardından oğlu

²²⁶ Yiğit, "Sıffin Savaşı", 7/107-108.

²²⁷ Adnan Demircan, "Ali b. Ebî Tâlib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", *İstem* 6 (Aralık 2005), 53.

²²⁸ Yiğit, "Sıffin Savaşı", 7/107-108.

²²⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 1997), 16/169-170.

²³⁰ Fırlalı, "Hâricîler"; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, 3/350.

²³¹ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, 3/350-354.

²³² Fırlalı, "Hâricîler", 16/169-170.

²³³ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, 3/398.

²³⁴ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, 3/401.

Haz. Hasan'a biat etmiştir. Muâviye'ye karşı yarım kalan işlerini tamamlamak için Şam'a üzerine harekete geçmişlerdir.²³⁵ Ordu, Medâin denilen yerde konaklamış, Haz. Hasan, Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi öncü birlik olarak göndermiştir. Bir süre sonra Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin öldürüldüğü söylentisi askerler arasında konuşulmaya başlamıştır. Ordunun savaşmak istemediğini anlayan Haz. Hasan Kûfelilere güvenmediğini ima eden bir konuşma yaparak Muâviye ile anlaşma yoluna gitmiş ve taleplerini yerine getirmesi karşılığında halifeliği Muâviye'ye bırakmıştır.²³⁶ Hilâfet uğruna dökülen kanların durması için büyük bir alicenaplık göstererek anlaşma yoluna giden Haz. Hasan, Medine'ye dönerek burada siyasetten uzak kendi halinde bir hayat sürmeye başlamıştır.²³⁷ Haz. Hasan 6 Nisan 669 tarihinde vefat etmiş ve annesi Haz. Fâtıma'nın yanına defnedilmiştir.²³⁸

Haz. Hasan'ın vefatından sonra, Kûfe'nin önde gelenlerinden birinin Haz. Hüseyin'i şehirlerine davet etmek için Medine'ye geldiğini haber alan Muâviye, Haz. Hüseyin'e fitneye uymaması tavsiyesinde bulunmuştur.²³⁹ Haz. Hüseyin'in Muâviye'ye verdiği cevaptan anlaşıldığına göre onun da böyle bir niyeti yoktur ve halifelik iddiası bulunmamaktadır. O, 56/676 yılına kadar Medine'de zühd içinde yaşamış; siyasetle ilgilenmemiştir. Lâkin Muâviye'nin hilâfeti verasete dönüştüren oğlu Yezid'e biat etme kararı Haz. Hüseyin'i derinden etkilemiş ve endişelendirmiştir.²⁴⁰ Kaynaklara göre Muâviye hayatta iken tüm Müslümanlardan oğlu Yezîd için biat almış, Yezîd'e biat etmeyen dört kişi kalmıştır. Haz. Hüseyin de biat etmeyenler içinde zikredilmektedir.²⁴¹ Haz. Hüseyin'in Yezîd'in sarhoş ve günahkâr bir insan olduğunu düşündüğü için ona biat etmekten geri durduğu ifade edilmektedir.²⁴² Bu olayın ardından Kûfeliler ısrarla Haz. Hüseyin'e onu Kûfe'ye davet eden, ona biat ettiklerini bildiren mektuplar göndermeye devam etmişlerdir. Yaşanan bu olaylar neticesinde halifelik tartışmaları tekrar baş

²³⁵ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, 3/412.

²³⁶ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, 3/418.

²³⁷ Fığlalı, *İmamiyye Şîası*, 88; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hasan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/283.

²³⁸ Fığlalı, *İmamiyye Şîası*, 89.

²³⁹ Fığlalı, *İmamiyye Şîası*, 93.

²⁴⁰ Fığlalı, *İmamiyye Şîası*, 93.

²⁴¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/93.

²⁴² Hasan Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2022), 61-62.

göstermiş, 10 Muharrem 61 /10 Ekim 680 tarihinde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ile neticelenen "Kerbela Hâdisesi" vuku bulmuştur.²⁴³

Buraya kadar bahsettiğimiz olaylardan anlaşıldığı üzere, hilâfet-imâmet tartışmaları Müslümanlar arasında iç savaşa yol açabilecek kadar mühim bir mesele haline dönüşmüştür. Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslümanların ilk fırkalaşma hareketlerinin en önemli nedeni de yine imâmet-hilâfet konusundaki dile getirdiğimiz bu siyasî ve fikrî ayrılıklar olmuştur. Hilâfet tartışmalarının gölgesinde neşet eden Şîa düşüncesinin doğuşunu ve ilk Şîî hareketleri bilmenin el-Hillî'nin imâmet-hilâfet düşüncesini anlayabilmek için önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmaya İmâmiyye Şîası'nın doğuşundan kısaca bahsedilerek devam edilecektir.

3.2 Şîiliğin Kavramsal Çerçevesi ve Tarihî Arka Planı

Şîa kelimesi sözlükte "tarafdar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup"²⁴⁴ manasına gelmektedir. Şîa sözcüğü Kur'ân'da 12 yerde²⁴⁵ toplum, grup, tarafdar, takipçi, dost gibi anlamlarda kullanılmıştır.²⁴⁶ Örneğin Sâffât suresinde, "*İbrahim onun (Nuh'un) takipçilerindendir.*"²⁴⁷ buyrulmaktadır. "*Orada, biri kendi tarafından, diğeri düşman tarafından olan iki adamı birbiriyle dövüşür buldu. Kendi tarafından olanı, düşmana karşı ondan yardım diledi.*"²⁴⁸ âyetinde de Hz. Mûsâ'nın mensubu olduğu İsrâiloğullarından birinin ondan yardım istemesi anlatılırken "şîatîhî" tabiri kullanılmıştır. Arapçada tarafdar manasında sıkça kullanılan Şîa kelimesi, özellikle Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde vuku bulan hizipleşme hareketlerini ifade etmek için, "Şî'atü Osman", Şî'atü Ali", Şî'atü Muâviye" şeklinde herhangi bir mezhep kastedilmeksizin kullanılmıştır.²⁴⁹ Dolayısıyla Şîa görüşünün tam teşekkül edip mezhepleşmesini hicrî birinci asrın son çeyreği ile ikinci asrın başlarından önceye

²⁴³ Mustafa Öz, "Kerbela", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/271.

²⁴⁴ Mustafa Öz, "Şîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/111-115.

²⁴⁵ Gedikoğlu, *Kur'an Âyetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar El-Hillî Ve İbn Teymiyye'ye Göre İmâmet Anlayışı*, 29.

²⁴⁶ Gulam Hasan Muharremî, *Şîa Tarihi*, çev. Hakan Karacan (İstanbul: Kevser Yayınları, 2013), 37; Öz, "Şîa", 39/111.

²⁴⁷ es-Sâffât 37/83.

²⁴⁸ el-Kasas 28/15.

²⁴⁹ Fığlalı, *İmamiyye Şîası*, 107.

dayandırmak mezhepler tarihi açısından bazı karışıklıklara neden olabilir.²⁵⁰ Bu nedenle Şîa'nın oluşumunu daha iyi anlayabilmek için son dönem İslâm mezhepleri tarihi kaynaklarında kullanılan bir tabir olan “İlk Şîi Olaylar”²⁵¹ dan bahsetmenin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

3.2.1 İlk Şîi Hadiseler ve Şîa'nın Mezhepleşme Süreci

Hiz. Hüseyin'in şehadetinin akabinde Hiz. Ali ve çocuklarının kan hakkı için yapılmış isyan hareketi olan Tevvâbîn Hareketi ve Muhtar es-Sekafî İsyânı araştırmacılar tarafından kabul edilen ilk Şîi hareketlerdir. Tarih bakımından bu olaylardan önce gerçekleşen Hucr b. Adî Olayı'nı da bazı araştırmacılar ilk Şîi hareketler arasında zikretmektedir.²⁵² Fakat Fığlalı bu isyanı, organize bir hareketten uzak olduğu düşüncesi ile ilk Şîi hareketler arasında kaydetmemiştir.²⁵³ Çalışmamızda bu üç olaydan da kısaca bahsedilecektir.

3.2.1.1 Hucr b. Adî Olayı

Şîa'ya göre Emevîler tarafından öldürülen ilk Şîi olan Hucr b. Adî Kinde kabilesinden “Hucrü'l-hayr” adıyla bilinen bir kişidir. Hiz. Ali'nin ordusunda komutanlık vazifesi yaptığı ve Hiz. Ali'nin vefatından ardından Kûfe'ye yerleştiği bilinmektedir.²⁵⁴

Hicrî 41 yılında Muğire b. Şu'be Muâviye tarafından Kûfe Valiliğine getirilmiştir. Muâviye bu görevi tevdi ederken Muğire'den Hiz. Ali'yi her fırsatta kötüleyen, Hiz. Osman'a mağfaret dileyerek öven bir yaklaşım içinde olmasını istemiştir. Muğire, Muâviye'ye verdiği sözü tutmuş; Hiz. Ali'yi kötülemeyi, Hiz. Osman'a dua etmeyi, onun için Allah'tan af talep etmeyi ihmal etmemiştir.²⁵⁵ Bunları duyan Hucr b. Adî asıl lanetlenmesi gerekenin kendileri olduğunu söyleyerek Muğire'ye karşı çıkmıştır.²⁵⁶

²⁵⁰ Fığlalı, *İmamiyye Şîası*, 108.

²⁵¹ Fığlalı, *İmamiyye Şîası*, 107; Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 45.

²⁵² Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 45; Julius Wellhausen, *el-Havâric ve's-Şî'a*, çev. Abdurrahman Bedevî (Kahire: Mektebetu'n-Nahda el-Mısriyye, 1958), 149; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 49.

²⁵³ Fığlalı, *İmamiyye Şîası*, 111.

²⁵⁴ Nebi Bozkurt, “Hucr b. Adî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İstanbul TDV Yayınları, 1998), 18/277-278.

²⁵⁵ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 3/478.

²⁵⁶ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/6 (Şubat 2004), 33.

Muğire'nin 51/671 yılında vefatıyla yerine geçen Ziyâd b. Ebî Süfyan'da Hz Ali'yi karalama faaliyetlerine devam etmiştir. Hucr b. Adî yeni valiye de aynı tepkiyi göstermiştir.²⁵⁷ Hucr'un bir konuşmasında kesilen maaşlarını istemesi bu tepkinin maddî sebeplere bağlı olma ihtimalini de göstermektedir.²⁵⁸ Nitekim yaptığı konuşmalarla taraftar toplayan Hucr b. Adî'nin silahlı ayaklanma suçuyla yargılanmasına ve hapsedilmesine karar verilmiştir. Hz Ali'den teberri etmeleri istenen Hucr b. Adî ve arkadaşları bu isteği yerine getirmedikleri için öldürülmüştür.²⁵⁹

Hz. Ali ve oğullarının intikamı için kalkışılan ilk ayaklanma olan Hucr b. Adî Olayı, küçük bir grubun gerçekleştirdiği bir hareket olarak kalmış; Kûfe halkında pasif bir üzüntüden başka bir etki yapmamıştır. Hucr b. Adî'nin öldürülmesine en net tepkiyi Hz. Âişe göstermiş; “*Hucr'a hilm ile davranamaz mıydın?*” diyerek Muâviye'yi eleştirmiştir.²⁶⁰

3.2.1.2 Tenvâbîn Hareketi

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilişinin ardından Kûfeliler Hz. Hüseyin'in yanında durmadıkları için pişman olmuş, kendilerini suçlamış ve günahkâr olduklarını düşünmüşlerdir.²⁶¹ Bu günahın affının ancak Hz. Hüseyin'i şehit edenlerden intikam alarak mümkün olabileceğini düşünen bu gruba tövbe edenler anlamına gelen “Tenvâbîn” ismi verilmiştir.²⁶²

Tenvâbîn grubu Yezîd'in ölümüne kadar taraftar ve silah toplama faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmüştür. Aralarından Süleyman b. Surad'ı kendilerine reis seçerek ona biat eden grup, Yezîd'in ölümünün ardından harekete geçmek için ondan izin istemiştir. Fakat bekledikleri izin vaktin gelmediği gerekçesiyle çıkmamıştır. Daha sonra bir isyan başlatacak olan Muhtar b. Ebî Ubeyde es-Sakafî, Süleyman b. Surad'ın savaştan uzak, aciz biri olduğu bahanesiyle harekete katılmamış ve kendisine taraftar toplamaya başlamıştır.²⁶³

²⁵⁷ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, 3/479.

²⁵⁸ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, 3/498; Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 48.

²⁵⁹ Bozkurt, “Hucr b. Adî”, 18/277.

²⁶⁰ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, 3/491.

²⁶¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/130.

²⁶² İsmail Yiğit, “Tenvâbîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Şubat 2024).

²⁶³ Belâzurî, *Ensâbü'l- Eşrâf*, 6/ 379-380; Yasin Kurnaz, *Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'nin Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri (1/622-67/687)*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 65.

Harekât emri veren Süleyman b. Surad, taraftarlarının hicretin 65. yılında, Rebîülevvel ayının ilk gününde Nuheyle’de toplanmalarını emretmiştir. Taberî’den nakledilene göre Surad’a 16.000 kişi biat etmiş fakat 10.000 kişi toplanabilmiştir.²⁶⁴ Bu sayının 5.000 olduğu da rivayet edilmektedir.²⁶⁵ Topluluk Kerbelâ Hadisesi esnasında Kûfe valisi olan Ubeydullah b. Ziyad ile savaşmak üzere Şam’a doğru yola çıkmıştır. Kerbalâ’ya uğrayarak orada Hz. Hüseyin için ağlayıp dualar etmişlerdir. Aynü’l-Verde denilen bölgede karargâh kurulmuş, Müseyyeb b. Necebe’nin komutasındaki öncü birlikleri ile Ubeydullah b. Ziyad’ın öncülerine karşı zafer kazanılmıştır. Bunu haber alan Ubeydullah b. Ziyad, takviye olarak Husayn b. Nümeyr komutasında 12.000 kişiden müteşekkil bir ordu göndermiş ve onları kendisine itaat etmeye çağırmıştır. Hz. Hüseyin’in kanını almak için geldiklerini söyleyen Sülayman b. Surad’ın bu teklifi reddetmesi sonucunda savaş başlamıştır. Üç gün sonunda sırayla sancağı taşıyan Süleyman b. Surad, Müseyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa’d ve Abdullah b. Vâl öldürülmüş ve harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁶⁶

3.2.1.3 Muhtâr es-Sekafî İsyanı

Tevvâbîn Hareketi sırasında şekillenen Muhtar es-Sekafî Hareketi’ni, Ümeyyeoğullarına olan öfkenin Hz. Hüseyin’in kanı talebiyle yeniden tezahürü olarak nitelemek mümkündür.²⁶⁷ Kerbelâ Olayı öncesinde Hz. Hüseyin’in Kûfe’nin durumunu öğrenmek için gönderdiği Müslim b. Akîl taraftarı olmakla suçlanan Muhtar es-Sekafî, Kûfe Valisi Ubeydullah b. Ziyad tarafından hapse atılmıştır. Bu durum, onun Emevîlere karşı duyduğu kinin artmasına yol açmıştır. Eniştesi Abdullah b. Ömer’in araya girmesi ile Kûfe’yi terk etmek şartıyla tahliye edilen Muhtar es-Sekafî, önce Mekke’ye oradan da Taif’e gitmiştir. Bir müddet sonra Hz. Hüseyin’in kanını ve Kûfelilerin yardımını talep etmek için Kûfe’ye geri dönmüş fakat kendisi gibi Hz. Hüseyin’in kanı talebiyle yola çıkan Tevvâbîn grubuna katılmamıştır.²⁶⁸

Kendine taraftar toplamaya çalışan Muhtâr es-Sekafî, Kûfelilerden Hz. Ali’nin Havle binti Ca’fer el-Hanefiyye’den dünyaya gelen oğlu Muhammed b. Hanefiyye adına biat

²⁶⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/135.

²⁶⁵ Yiğit, “Tevvâbîn”, 41/49-50.

²⁶⁶ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/138.

²⁶⁷ Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 81.

²⁶⁸ İsmail Yiğit, “Muhtâr es-Sekafî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/54-55.

almaya başlamıştır. Yaptığı bu faaliyetler yüzünden tekrar hapse girmiş ve yine Abdullah b. Ömer sayesinde hapisten çıkmıştır. Hapisteyken taraftar sayısı artmış, başarısızlıkla sonuçlanan Tevvabûn Hareketi mensupları da onun safında yer almıştır. Onun, biat konusunda yalan söylediğinden şüphelenen bazı kişiler, işin aslını öğrenmek üzere Muhammed b. Hanefiyye'ye gitmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisine sorulan sorulara verdiği kesinlik ifade etmeyen cevaplar, Muhtar es-Sekafi'yi yalanlamadığı yönünde yorumlanmış ve bu durum Muhtar'ın güven kazanmasını sağlamıştır.²⁶⁹

Bu olay üzerine işlerin kolaylaştığını gören Muhtâr es-Sekafî, biat alma işini hızlandırmıştır. Kendisine biat edenlerden bazıları ondan Kûfe'nin ulularından İbrahim b. Eşter'den de biat almasını istemiştir. Bunun üzerine Muhtar es- Sekafî, İbrahim b. Eşter'e, üzerinde Muhammed b. Hanefiyye'nin mührü bulunan bir mektup iletmiştir. Taberî'ye göre mektupta şunlar yazmaktadır:

*Muhtar'ı halkı bana bey'at etsin diye gönderdim. Hz. Hüseyin'in kanını dileyecektir. Hem de ey İbrahim, baban bizim hanedanımızın dostu, muhubbiydi. Senin de Muhtar'a bey'at etmen, ona itaat etmen gerekir. Ta ki bu iş tamam olsun. Ondan sonra, Kûfe dışından Şam'a kadar fethedeceğin her yeri sana veriyorum. Ve Allah Teala'yı bu and ve misak üstüne tanık ediyorum.*²⁷⁰

İbrahim b. Eşter bu mektubu pek güvenilir bulmasa da yanında bulunanların Muhammed b. Hanefiyye'nin yazdığını bildiklerini ifade etmeleri üzerine ona biat etmiştir.²⁷¹ Bu biat iyice güçlenen Muhtâr es-Sekafi'nin Hicrî 14 Rebiülevvel 66 tarihinde Kûfe yönetimine karşı yapılmasını planladığı ayaklanma, valinin müdahalesi sebebiyle bir gün önce başlamıştır.²⁷² Kûfelilerinde desteğini alan isyan başarılı olmuş, Kûfe ele geçirilmiştir. Halka karşı hoşgörülü bir yaklaşım sergileyen Muhtâr es-Sekafi, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinde etkisi olan kişileri öldürtmüştür. Kısa zamanda hâkimiyetini genişleten Muhtâr, Abdullah b. Zübeyr'in Basra Valiliğine atadığı Mus'ab b. Zübeyr'in ordusu tarafından Harûra'da mağlup edilmiş ve öldürülmüştür.²⁷³

Muhtâr es Sekafi'nin, kendisine hezimete uğramanın hesabını soran taraftarlarına “Yüce

²⁶⁹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/148.

²⁷⁰ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/150.

²⁷¹ Fırlalı, *İmamiyye Şîası*, 136.

²⁷² Yiğit, “Muhtâr es-Sekafi”, 31/54-55; Fırlalı, *İmamiyye Şîası*, 137; Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 86.

²⁷³ Yiğit, “Muhtâr es-Sekafi”, 31/54-55; Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 94.

Allah bana söz vermişti ama fikrini değiştirdi”²⁷⁴ demesi Şîa’daki bed’a fikrinin onun tarafından ortaya atıldığını düşündürmektedir. Yine Muhammed b. Hanefiyye için mehdî demesi rec’at kavramının temelini oluşturmuştur.²⁷⁵

Muhtar es-Sekafî’nin başlattığı isyan mağlubiyetle sonuçlanmış olsa da o, amacına ulaşmış; Kerbelâ’nın intikamını almış ve Emevî iktidarını sarsıntıya uğratmıştır. Fikirleri Şîa’nın inanç sisteminin temellerini oluşturduğu için Şîa’da önemli bir kişilik haline gelmiştir.²⁷⁶

3.2.1.4 Şîa’nın mezhepleşme süreci

Şîa’nın Hz. Peygamber döneminde bir mezhep olarak ortaya çıktığını düşünenler bu görüşlerine onun hadislerini ve uygulamalarını delil olarak göstermişlerdir.²⁷⁷ Şîiliğin Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıktığını düşünenler hilâfetin Hz. Ali’nin hakkı olduğu fikrinden yola çıkmıştır.²⁷⁸ Bazılarına göre Şîa Hz. Osman’ın şehadetinin ardından Ali ve Muâviye taraftarlarının gruplaşması olarak ortaya çıkmıştır. Şîa’nın Cemel ve Siffin Savaşları’ndan sonra, Hz. Ali’nin vefatından sonra, Kerbala’da Hz. Hüseyin’in şehit edilmesinden sonra, imâmet nazariyesinde nass ve tayin fikrinin teşekkülünden sonra ortaya çıktığı öne sürülen diğer görüşlerdir.²⁷⁹ Bu görüşler incelendiğinde Şîiliğin Hz. Ali’nin ve Hz. Hüseyin’in şehadetinden önceye tarihlemek olası görülmemektedir. Çünkü Şîa’nın en önemli akîdesi olan imâmetin nasla tayini konusunda Hz. Ali ve çocuklarının herhangi bir tutumu bulunmamaktadır.²⁸⁰

Yukarıda anlatılan Tevvâbûn ve Muhtar es-Sekafî hareketleri Şîilik fikrinin ortaya çıktığı ilk dönemlerdir. Hz. Hüseyin’in torunu İmam Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin’in Emevî muhalefetiyle vuku bulan fakat muvaffak olamadığı isyanı ehl-i beytin ilk isyanıdır. Ve

²⁷⁴ Fırlalı, *İmamiyye Şîası*, 143.

²⁷⁵ Fırlalı, *İmamiyye Şîası*, 142; Yiğit, “Muhtâr es-Sekafî”, 31/54-55.

²⁷⁶ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 240.

²⁷⁷ Allame Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *İslâm’da Şîa* (Kevser Yayınları, 1993), 32. Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 115. Şîa müelliflerinden Tabatabaî bu eserinde, Hz. Peygamberin Hz. Ali’yi hicret esnasında yatağına yatırması ve Gadir-i Hum hadiselerini Şîa’nın Hz. Peygamber döneminde var olduğunun delilleri olarak zikretmektedir.

²⁷⁸ Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 116.

²⁷⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, “Şîiliğin Doğuşu ve Gelişmesi” (Milletlerarası tarihte ve günümüzde Şîilik, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1993), 35.

²⁸⁰ Bayram Ayhan, “Hilâfetin Nass ile Tayini Meselesi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (Aralık 2018/2), 96-97.

Zeydiyye mezhebinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.²⁸¹

Tüm bu verilerden yola çıkarak Şîa'nın hicrî birinci asrın sonu ile gulûv fikirlerin ortaya çıktığı ikinci asrın başlarında doğduğunu söylemenin daha doğru olacağı görülmektedir.²⁸²

3.2.2 Şîi Fırkalar ve İmâmiyye Şîası

Şîa yukarıda bahsettiğimiz tarihî süreç içerisinde teşekkülünün ardından, düşünce farklılıkları sebebiyle kendi içinde de kollara ayrılmıştır. Eş'arî'ye göre Şîa; “*Galiyye, Râfıza, Zeydiyye*” olmak üzere üç fırkaya ayrılmıştır.²⁸³

Şehristânî'ye göre ise Şîa; “*Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Gulat ve İsmâiliyye*” olmak üzere beş ana koldan oluşur.²⁸⁴

Şîa'nın günümüzde varlığını sürdüren en önemli kolu olan İmâmiyye, Hz. Peygamber'in vefatının akabinde Hz. Ali'nin ve onun soyundan gelen on bir kişinin Allah tarafından seçilmiş imamlar olduğuna inanan fırkanın adıdır. On iki imam inancı, İmâmiyye göre inanç esaslarındandır. Bu nedenle bu fırkaya İmâmiyye adının yanı sıra İsnâaşeriyye de denilmektedir.²⁸⁵

İmamiyye Şîası'nın tarihî süreçteki teşekkülünü on ikinci imam olan Muhammed el-Mehdî'nin gaybete girmesinden sonraya dayandırmak icap etmektedir. Zira ancak, Gaybet-i Suğra döneminden sonra bu fırkanın imâmete dair görüşleri kesinleşmiş ve İmâmiyye adı kullanılır olmuştur.²⁸⁶

İmâmiyye'yi diğer mezheplerden ayıran en önemli unsur olan imâmet anlayışı, insanların iyiliği için Allah tarafından nass ile tayin edilen, peygamberler gibi mâsum olan on iki imamın varlığını kabul etmek demektir.²⁸⁷

İmâmiyye nazarında, Muhammed b. Hasan el-Mehdî el-Muntazar babasının vefatının akabinde gaybete girmiş; vakti gelince dünyada adaleti ve düzeni sağlamak için geri

²⁸¹ Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 118.

²⁸² Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, 124-125.

²⁸³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn-İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, 46.

²⁸⁴ Şehristânî, *Milel ve Nihal / Şehristani*, 132.

²⁸⁵ Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 137.

²⁸⁶ Fırlalı, *İmamiyye Şîası*, 173; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 198.

²⁸⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, “İsnâaşeriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/142-147.

dönecektir. Son imamın kaybolma tarihi olan 8 Rebûlevvel 260 (874) ile 15 Şâban 329 (15 Mayıs 941) tarihleri arasında geçen zamanda Muhammed el-Mehdî kendisiyle görüşen ve sefirlik hizmeti gören dört kişi sayesinde tevkîlerini (emir ve tavsiye) halka ulaştırmıştır. Bu döneme Gaybet-i Suğra denilmektedir.²⁸⁸

Muhammed el-Mehdî'nin, son sefir Ali b. Muhammed'e verdiği tevkîde ölümünün ve tam gaybetin yakınlığını, kendisinden sonra yerine kimseyi bırakmayacağını ve zuhurun ancak Allah'ın izniyle gerçekleşeceğini bildirmiştir. Böylece son sefirin vefatının ardından Gaybet-i Kübrâ (Büyük Gaybet) Dönemi başlamıştır. Ayrıca bu tevkîde, Büyük Gaybet Dönemi'nde karşılaşılan problemlerde Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık ve Ehl-i beyt'in rivayetlerine uyulması, gereksiz sorulardan kaçınılması gerektiği de hassaten ifade edilmiştir.²⁸⁹ Bu nedenle İmâmiyye, günümüze kadar ortaya koyduğu birçok konuda Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık'tan nakledilen rivayetleri referans almıştır.²⁹⁰

Şîa denildiğinde ilk akla gelen mezhep olan ve öğretileri günümüzde Şîa ile özdeşleşmiş olan İmâmiyye'nin, Büyük Gaybet'ten el-Hillî'ye kadar olan durumundan çalışmanın girişinde bahsedildiği için burada değinilmemiştir.

3.2.3 İmâmiyye Şîa'sına göre inanç esasları

İmâmiyye'ye göre Usûl-üd-Dîn beş tanedir.

1.*Tevhîd*: Tüm İslâm fırkalarının görüş birliği içinde olduğu tevhid inancı; Allah'ın birliğini, O'nun hiçbir şeye muhtaç olmamasını, doğmamış ve doğurmamış olmasını, hiçbir şeyin ona denk ve benzer olmamasını kabul etmek demektir.²⁹¹ İmâmiyye'nin tevhid inancı kendi içinde dört esasa dayanmaktadır:

a- *Tevhîd-i Zât*: Allah'ın zâtında bir olması, yaratılmış hiçbir varlığa benzememesi, her türlü eksik ve kusurlardan münezzeh olması anlamına gelmektedir. Buna göre Allah herhangi bir zaman, mekân, cisim ve şekil ile vasıflandırılmaz. O, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyin kendisine muhtaç olduğu yegâne varlıktır.²⁹²

²⁸⁸ Avni İlhan, "Gaybet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/410-412; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 220-221.

²⁸⁹ İlhan, "Gaybet", 13/410-412; Fırlı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 142.

²⁹⁰ Fırlı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 142.

²⁹¹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 237.

²⁹² Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 238.

b- *Tevhîd-i Sıfât*: İmâmiyye göre, Allah'ın sıfatları zatının aynıdır ve Allah zatıyla Basîr, zatıyla Sem'i'dir.²⁹³

c- *Tevhîd-i Fiil*: Allah'ın fiillerinde ortağı bulunmadığı hususundaki tevhiddir. Gölpınarlı, *Tevhîd-i Fiili* şöyle açıklamıştır;

*Mü'min, yaratmanın, yaşatmanın, geliştirmenin, rızık vermenin, acımanın, bağışlamanın, öldürmenin, diriltmenin ve bütün mahlûkâtına râcî olan bu sonsuz, sınırsız fillî sıfatların, ancak Onun sıfatları bulunduğuna, irâdesine mecbur olmadığına iman etmekle mükelleftir.*²⁹⁴

d- *Tevhîd-i İbâdet*: İmamiyye'ye göre ubudiyyet yalnız Allah içindir, Allah dışındaki varlıklara kulluk etmek şirk kabul edilmektedir. Meleğe, peygambere, imama ibadet edilemez; böyle yapılması putlara tapmak mesabesindedir ve şirk olarak kabul edilmektedir.²⁹⁵

2. *Nübüvvet*: Nübüvvet konusunda genel olarak Ehl-i Sünnet'le aynı görüşleri paylaşan İmâmiyye'ye göre peygamberler Allah tarafından seçilmiş Cebrail aracılığı ile Allah'tan vahiy alan, ilahî vazife ile görevlendirilmiş kullardır. Peygamberler insanların en faziletlisi, günah işlemekten korunmuş, görevlerini yaparken hiçbir eksiklik ve hata yapmayan kişilerdir. İlk peygamber Hz. Âdem (a.s.)'dir, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.²⁹⁶

3. *İmâmet*: İmâmiyye'ye göre inanç esaslarından biri olan imâmet peygamberliğin devamı niteliğinde olan bir kurumdur ve Allah insanlara uyarıcı olarak peygamberleri görevlendirdiği gibi imamları da görevlendirmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Allah'ın bildirmesi ile kendisine halife olarak Hz. Ali'yi seçmiştir. İmâmet, Hz. Ali'ye ve onun evladı on iki imamın dinî liderlik ve rehberlik görevlerini üstlendiği ilahî bir yetki ve sorumluluk olarak kabul edilmiştir.²⁹⁷

İmâmiyye'ye göre imamlar, sadece dini liderlik yapmakla kalmayıp aynı zamanda insanlara rehberlik etme, adaleti sağlama ve toplumun ihtiyaçlarını karşılama gibi görevleri yerine getirmekle mükelleftir. Bu nedenle Şiîler için imâmet, dinî liderlikten

²⁹³ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 239.

²⁹⁴ Abdülbâkî Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik* (İstanbul, 1979), 258.

²⁹⁵ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 240.

²⁹⁶ Fırlıklı, *İmamiyye Şîası*, 205.

²⁹⁷ Fırlıklı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 155-156.

çok daha fazlasını ifade etmekte ve toplumun sosyal ve siyasî hayatında önemli bir rol oynamaktadır.

4.*Meâd*: Meâd, dönüş, dönüş yeri ve zamanı anlamlarına gelmektedir. Dini bir terim olarak mead, insanların öldükten sonra dünyada yaptıklarının hesabının görülmesi amacıyla Allah tarafından tekrar diriltilmeleridir. İmâmiyye'ye göre insanların bedenlerinin ruhlarından ayrılmasının ardından yeniden diriltilmeleri haktır. Bununla beraber Kur'an'da ve hadislerde geçen berzah, kıyamet ve ahirete dair kavramların hepsi de haktır. Fakat bunlar insanların akılla keyfiyetini bilebileceği hadiseler değildir. Bu hususta pekçok delil vardır zira en sağlam delil Müslümanların bu konuda ittifak etmesidir.²⁹⁸

5.*Adâlet*: İmâmiyye'ye göre adalet kavramı, Allah'ın âdil, kulların da irade ve fiillerinde özgür olması anlamına gelmektedir. Kulların fiillerinde cebr (zorlama) ve tefviz (havâle) bulunmaz. Bu nedenle Allah'ın iyileri mükâfatlandırıp kötülerini cezalandırması adaletinin bir gereğidir.²⁹⁹ İmâmiyye'de dinin asıllarından olmadığı halde, itikâdî bir mesele olarak değerlendirilen rec'at, bedâ, takiyye inançları da bulunmaktadır.

Rec'at: Ölen kişilerden bazılarının hakikatin ortaya çıkması, zalimlerin haksızlığının tasdik edilmesi için öldükleri hâl üzere Allah tarafından tekrar dünyaya döndürüleceğine inanmaktır.³⁰⁰

Bedâ: İmâmiyye inancına göre, Allah, insanların faydaları doğrultusunda açıkladığı ve ortaya koyduğu şeyleri aynı sebep ile değiştirip kaldırabilir. Bu husus İmâmiyye'de Hz. Peygamber'e gelen şeriatle, diğer peygamberlere gelen şeriatin hükmünün kaldırılmasına benzetilmiştir.³⁰¹

Takiyye: İmâmiyye'ye göre, kişinin bir tehlike anında canını ve malını korumak için inancını gizlemesi ve aksini ifade etmesinin caiz olması inancıdır.³⁰²

²⁹⁸ Fırlı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 158; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 19.

²⁹⁹ Fırlı, *İmamiyye Şîası*, 217.

³⁰⁰ Muhammed Rıza Muzaffer, *Şîa İnaçları: Akaidü'l-İmamiyye*, çev. Gölpınarlı Abdülbakî (İstanbul: Zaman Yayınları, 1978), 63.

³⁰¹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 253.

³⁰² Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 253.

3.3 İbnü'l Mutahhar el-Hillî'nin Eserlerinde İmâmet ve Hilâfet Kavramı

Şîa ile Ehl-i Sünnet arasındaki en önemli ihtilaf konusu olan imâmet, el-Hillî'ye göre; *“Bir kişinin, ümmetin tamamının itaat etmesi gereken şariat kanunlarının ikâmesi ve dinî otoritenin korunması konusunda, Hz. Peygambere ve ailesine halef olmasıdır.”*³⁰³ İmamlar, Hz. Peygamber'in halifesidir, zira onlar Hz. Peygamber'e “niyabet” makamında bulunan, din ve dünya işlerinde “riyaset-i amme” yetkisine sahip olan kişilerdir. Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere imâmet, Hz. Peygamber'in vefatının ardından onun din ve dünyaya dair yürüttüğü işlerde ona vekâlet etme işidir.³⁰⁴

el-Hillî'ye göre imâmet dinin rükünlerindendir ve Müslümanların hayatındaki en önemli konulardan biridir.³⁰⁵ İmamın varlığına inanmak kişiyi fitneden uzaklaştırıp Allah'a yaklaştıran bir sebeptir.³⁰⁶ Allah'ın bir imam tayin etmesi O'nun lütfunun gereğidir ve her devirde nübüvvetin devamını sağlayacak bir imam bulunmalıdır. el-Hillî; *“Peygamberlik özel bir lütuf ise imâmet genel bir lütuftur”* demiştir.³⁰⁷ Bu yönüyle zamanın imamını inkâr etmek, özel bir lütuf olan nübüvveti inkâr etmekten daha kötü sayılmış ve imâmeti inkâr edenler “insanların en kötüsü” olarak zikredilmiştir. Zamanın imamını tanımadan ölenler ikaz edilmiş *“Kim imamsız (itaat etmeden) ölürse cahiliye ölümü üzere ölmüş olur”*³⁰⁸ hadisi delil gösterilerek, cenneti kazanıp cehennemden kurtuluşun ancak zamanın imamını tanımakla mümkün olduğu ifade edilmiştir.

el-Hillî'ye göre, Hz. Peygamber insanlara çok şefkatli ve merhametli davranmış; bu nedenle insanların halifelik ile ilgili ihtiyaçlarının karşılanması konusunda onlara rehberlik etmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'den kısa süreliğine uzaklaştığında bile yerine bir vekil bırakması, onun Müslümanların en muhtaç olduğu zamanda imam tayin etmesi gerektiğine delil oluşturmaktadır.³⁰⁹

İnsanların birçoğunun şehvet, gadap, öfke gibi duygularını aşırıya kaçarak kullanması fitratlarının bozulmasına, kuvve-i sheviye ve kuvve-i gadabiyenin kontrol edilmemesi

³⁰³ el-Hillî, *el-Babü'l-Hâdi Aşer*, 39-40.

³⁰⁴ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 22; Metin Bozan, “İmâmiyye Şîa'sının Peygamberlik ve İmam Anlayışlarının Mukayesesi”, *Dinî Araştırmalar* 9/26 (2006), 97.

³⁰⁵ Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme fî Marifeti'l-İmâme*, 27.

³⁰⁶ Hillî, *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*, 362.

³⁰⁷ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 23.

³⁰⁸ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-ş-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56) "Emaret", 1851.

³⁰⁹ Hillî, *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*, 366.

fitnelerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu konularda caydırıcı bir şeye ihtiyaç duyulmaktadır. Haramların terki ve sorumlulukların yerine getirilmesinin ilahî bir lütuf olduğu düşünülürse, bunu sağlamak için dahîlî ve haricî bir müdahaleye ihtiyaç duyulmaktadır.³¹⁰ Bu sebeple el-Hillî'ye göre lütuf iki çeşittir:

1. İçsel lütuf olan akıldır. Akıl, Allah'ın insanları yoksun bırakması düşünülemez bir içsel bir lütuftur. Allah'ın insanları yarattıktan sonra başıboş bırakması mükellefiyete zıt bir durum olacağı için Allah insanlara akıllı lütfetmiştir ve insan akıllı sayesinde doğruyu yanlıştan ayırt etme, güzel işler yapma, kötülükler ile mücadele etme kabiliyetine sahip olmuştur. İnsan, Allah'a yakınlaşmak, nefsin arzu ve isteklerine karşı koymak için bir imama muhtaçtır; bu nedenle Allah'ın imam ataması aklen zorunludur.

2. İkincisi haricî lütuftur. Allah'ın, kulları için sınırlar belirlemediği takdirde, kullar sorumluluklarını yerine getirmediğinde veya haram bir şey yaptığında onlara cezalandırması veya onları engellemesi ya da bazen bağışlaması geçersiz olur. İnsan davranışlarının sınırlarının belirlenmesi için, başkasının yerini dolduramayacağı mâsum, kendisine itaat edilen bir imama ihtiyaç bulunmaktadır.³¹¹ el-Hillî, "Meâricü'l Fehm" adlı eserinde şöyle demektedir:

*Hakikat imamların öğretisidir ve bunun delili bizim şunu söylememizdir: İmamet lütuftur ve lütuf Cenab-ı Hakk'a farzdır, dolayısıyla imâmet Cenab-ı Hakk'a farzdır. Şunu biliyoruz ki insanlar, gücünden korktukları bir lidere sahip olduklarında, doğruluğa daha yakın, fesatlardan ise daha uzak olurlar; böyle bir lider bulunmadığında ise bunun tam tersi olur.*³¹²

el-Hillî'nin bu düşüncesine göre; ancak bir imam atandığı takdirde sorumluluk sahibi olan insan itaate yaklaşır ve mâsiyetten uzaklaşır. İmamın bulunmaması halinde tam tersinin olacağı herkes için tecrübe ve akıl yoluyla sabittir. Bu nedenle sorumluların itaatini sağlamak ve onları günahlardan uzaklaştırmak için bir imam atamak Allah için zorunludur ve Allah'ın kullarına merhametinin bir gereğidir. İmâmet gibi önemli bir konunun kişilerin tercih ve seçimlerine bırakılması mümkün değildir. Kulların seçimi huzuru sağlamak şöyle dursun, ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

³¹⁰ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 24.

³¹¹ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 25; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 77.

³¹² Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Ali İbnü'l-Mutahhar Hillî, *Meâricü'l-Fehm fî Şerhi'n-Nazm* (Meşhed: Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1388), 474.

Dolayısıyla imam tayini Allah üzerine farzdır ve imamın atanmasının farz olması da bir insanlar için bir lütuftur.³¹³

İmamın yerine başka birinin gelmesi, onun bulunmaması dışında mümkün değildir. el-Hillî'ye göre, fesatların nedeni bir başkan olmamasıdır. Allah Kur'an'da şöyle buyurmuştur: *“Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”*³¹⁴ el-Hillî bu âyete göre, yeryüzündeki kötülüklerin imamlar vasıtası ile yok edileceğini ifade etmiştir.³¹⁵

el-Hillî; *“Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin.”*³¹⁶ âyetini şu şekilde yorumlamıştır: *“Allah Peygamber'e itaat ile emir sahiplerine itaati eşit kılmıştır; çünkü iyilik, âmiller arasında eşitliği gerektirir ve nasıl ki Resul'e itaatin yerini başka hiçbir şey alamayacağı gibi, emir sahibine itaatin yerini de başka hiçbir şey alamaz.”*³¹⁷ el-Hillî'nin bu değerlendirmeye, Hz. Peygamber'e itaatle imamlara itaatin aynı değerde olduğunu düşündüğü görülmektedir.

Ona göre, bunlara ilaveten bir husus hakkında hüküm verirken Kur'an ve sünnete (ahkam-ı şeriyeye) uygun davranmak gerekmektedir. Bu hükümlerin ortaya konulabilmesi ve ahkam-ı şeriyeye dair bilgilerin elde edilebilmesi için hata yapmaktan uzak, mukaddes bir kişiye ihtiyaç vardır. Kur'an ve sünnette yer alan tüm hukukî ilimlerin toplanması, ezberlenmesi, edinilen bilgilerin kıyasını sağlamak için bu kutsal kişinin varlığını gereklidir. Hadiseler sonsuz, kitap ve sünnet sınırlıdır. Tüm bu ilimlerin anlaşılabilmesi ancak Allah tarafından yerini kimsenin dolduramayacağı, mâsum bir imamın atanması ile mümkündür.³¹⁸

el-Hillî'ye göre; yasa koyucu olan Şarî'nin toplumsal kurallar koymadaki amaçlarından biri, savaşlar ve gruplaşmalar gibi sosyal konularda insanların belirli bir görüş etrafında toplanmalarını sağlamaktır. Birçok insanın görüşlerinin belirli bir menfaat üzerinde anlaşmaya varması imkânsız olduğu için böylesi mühim konularda insanları belli bir

³¹³ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 32.

³¹⁴ el-Hac, 22/40

³¹⁵ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 33.

³¹⁶ en-Nisa, 4/59.

³¹⁷ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 298,301.

³¹⁸ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 27.

maslahat etrafında bir araya getirecek, anlaşmazlıkları çözecek bir lidere ihtiyaç vardır ve bu kişi Allah tarafından seçilmiş imamdır.³¹⁹

İnsan toplumsal bir varlık olduğundan yiyecek, giyecek, barınma gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına ihtiyaç duymaktadır. Bir meslekle uğraşmak insanın toplum içindeki yaşayışını kolaylaştıran ve ona toplumsal statü kazandıran bir durumdur. Bu nedenle insanların yapabilecekleri bir meslekler ve yerine getirilmesi gereken vazifeler üzerinde anlaşmaya varmaları gerekmektedir fakat bazı insanlar nizamla uymayarak aykırı hareket etmektedir. İmamın görevlerinden biri insanlar için zarûrî olan bu hususlarda, onların eylemlerini kolaylaştıracak, toplumda ortaya çıkan problemleri çözerek beşerî nizamı koruyacak düzenlemeler yapmaktır.³²⁰

İnsan türünün nizamını sağlamak için Allah'ın Kur'ân'da koymuş olduğu hadler de bir lütuftur. Hadler Allah tarafından konulmuş, yürütmeye devamlılığının sağlanması gereken kurallardır. Bu nedenle kargaşaya yol açmadan şeriati koruyan, hüküm verirken bilerek veya bilmeyerek eklemeler veya eksiltmeler yapmayan, hadleri uygulayıcı bir imama ihtiyaç duyulmaktadır.³²¹

el-Hillî, Elfeyn'de şu ifadelerle yer vermektedir:

*İçtihatta şüphe duymaksızın emirleri kesin olarak bilmek gereklidir. Usûl kitaplarımızda açıkladığımız gibi doğru olan aynıdır fakat deliller çatışabilir. Ve deliller olmadan tercih yapmak imkânsızdır. Taklitçilere karşı âlimlerin şartları eşittir. Öyleyse hükümleri kesin olarak bilen birinin bulunması gerekir.*³²²

el-Hillî, bu yaklaşımı ile içtihatlarda doğru karar verebilmek için bir imama ihtiyaç olduğunu savunmuştur.

el-Hillî'ye göre insan türünün nizamı; ruhunu, aklını, dinini, nesebini ve malını muhafaza etmeden sağlanamaz. Kanun koyucu olan Allah bunları sağlamak için:

- a- “Ey akıl sahipleri sizin için kısısta hayat vardır”³²³ âyeti ile kısısı emretmiştir.
- b- Sarhoş edici maddeleri yasaklamıştır.

³¹⁹ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 28.

³²⁰ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 29.

³²¹ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 30.

³²² Hillî, *el-Elfeyn fî imameti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 29.

³²³ el-Bakara, 2/179

- c- Mürtedleri öldürmeyi ve cihadı emretmiştir.
- d- Zinayı yasaklamıştır.
- e- Malın korunması için hırsızın elinin kesilmesi gerekmektedir. Ancak bu iş sorumlusu olan, cezanın nasıl ifa edileceğini, borcun miktarını, yerini, şartlarını bilen biri tarafından yerine getirilebilir.
- f- Tüm bu nedenlerle imamın yerine başka birinin geçmesi, onun yokluğunda bir vekilinin bulunması imkânsızdır.³²⁴

Sonuç olarak el-Hillî'ye göre, Allah'ın "aslah" ilkesi gereği bir imam görevlendirmesi insanlar için lütuftur ve imam tayin etmek Allah için zorunludur. Her dönemde insanları Allah'ın emir ve yasakları konusunda uyaracak, onların mâsiyetten uzak durmasını sağlayacak bir imam var olmalıdır. İnsanların hevâ ve heveslerinden dolayı kaos ve kargaşanın oluşmaması, bir maslahat üzerinde ittifak etmeleri ancak bir imamın görevlendirilmesi ile mümkündür. Ayrıca el-Hillî İslâm'ın korumayı hedeflediği zaruriyyât-ı hamsenin uygulayıcısı olarak Allah tarafından bir imam görevlendirilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir.

3.3.1 el-Hillî'ye Göre İmamın Nitelikleri

el-Hillî'nin eserlerine göre; imamın tıpkı peygamberler gibi günahsız olması, Allah tarafından seçilmiş olması ve insanların en üstünü olması gerekmektedir. İnsanlara önder ve örnek olacak kişilerde masumiyet, efdâliyet ve nass ile tayin zorunluluktur. el-Hillî, eserlerinde imâmetin şartlarını âyetler ve Ehl-i Beyt'ten gelen rivayetler ile destekleyerek ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca el-Hillî'nin imamet düşüncesinin en önemli özelliği, fikirlerini nasların yanında aklî delillerle güçlendirmeye çalışmasıdır.

el-Hillî'ye göre iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak yerine getirilmesi zorunlu olan ve imamdan başkası tarafından yerine getirilemeyecek bir lütuftur. Bu nedenle toplumun lideri olan imamın, Cenab-ı Hak tarafından atanması, kendisine itaatin genel bir farz olması ve mâsum olması gerekmektedir.

3.3.1.1 İmamın Mâsumiyeti

el-Hillî, imamın mâsumiyetinin İmâmiler ve İsmailîlerin ortak görüşü olduğunu

³²⁴ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 30.

kaydederken mâsumiyeti, mükellef olan kişinin günah işlemeye gücü yettiği halde gûnahtan kaçınması şeklinde tarif etmiştir.³²⁵ Nitekim el-Hillî, Elfeyn isimli eserinde imamın mâsumiyetini aklî ve naklî deliller ile ispatlamaya çalışmıştır. Burada el-Hillî'nin imamın mâsumiyeti ile ilgili görüşleri el-Elfeyn'de yer alan aklî ve naklî delillerden önemli görülenler seçilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

el-Hillî'ye göre, “Benim ahdim zalimlere erişmez”³²⁶ âyeti imamın masum olması gerektiğini göstermektedir. Zira Allah buradaki ahit kavramı ile imâmeti kastetmektedir, bu nedenle imam günah işlemekten uzak olmalıdır.³²⁷

el-Hillî, “Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin.”³²⁸ âyetine göre imama itaatin, peygambere itaatle eş değer olduğunu düşünmektedir. Ona göre, yüce Allah'ın mâsiyet sahibi birine itaati emretmesi düşünülemez, bu husus imamın mâsum olmasını gerektirmektedir.³²⁹ Öyle ki el-Hillî, imamın mâsumiyeti ile ilgili bu görüşünü şu ifadelerle dile getirmektedir:

*“Cenab-ı Hakk'ın üzerine hak yolda bir imam tayin etmenin farz olduğu sabit olunca şöyle deriz: Yönetici, halkının çıkarlarını gözetmeyecek ve onların ihtiyaç duyduğu şeyleri dikkate almayacak birini atadığında, akıllar bu atamayı reddeder ve ondan nefret eder. Bu hükme göre, Allah tarafından mâsum olmayan birinin imam olarak atanması geçerli olmaz. Dolayısıyla Allah tarafından atanan her imam, mâsumdur.”*³³⁰

el-Hillî'ye göre halife, insanların yararına karar veren ve onların nelere ihtiyacı olduğunu bilen bir kişi olmalıdır. Aslah ilkesi gereği, Hz. Peygamber'in vefatından sonra imam tayin etmek Allah üzerine farz olduğu için imâmet ile vazifelendirilecek kişinin de sırat-ı müstakîmde ve günah işlemekten uzak olması icap etmektedir. Eğer imam bir günah işlemiş olsaydı, onun emrettiği bütün hükümlerde yanılmasına izin verilmiş olurdu ki bu büyük bir fitne sebebidir. Cenab-ı Hakk hikmet sahibidir ve O'na fesat ithaf etmek caiz değildir.³³¹

el-Hillî, imamın şeriatı koruduğu ve dolayısıyla da mâsum olması gerektiği şeklindeki

³²⁵ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 164.

³²⁶ el-Bakara, 2/124.

³²⁷ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 71.

³²⁸ en-Nisâ, 4/59.

³²⁹ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 76; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 111.

³³⁰ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 107.

³³¹ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 102.

görüşünü de şöyle açıklamıştır: Şeriatın korunması Kur'ân'la mümkün olmamıştır çünkü Kur'ân'ın, hükümlerin tamamını kapsamaması ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sünnetin sınırlı olması, yaşanan olayların sonsuz ve sınırsız olması sünnetin de şeriatı koruma konusunda yeterli olmadığını göstermektedir. İmamı terk ettikleri takdirde hata etmesi caiz olan, yalan söyleyip söylememe konusunda özgürlüğü bulunan kişilerin icması ancak mâsum birinden varit olması durumunda delil olarak kabul edilebilir. Nesih ve tahsis yapmada akıl yeterli olsaydı Allah tarafından peygamber gönderilmezdi. Bu sebeple Hz. Peygamber'in ardından şeriatı nakletme ve koruma görevi mâsum bir imamdandır başkasının yapabileceği bir iş değildir.³³² el-Hillî, bu konuya nass ile de delil getirerek şöyle demiştir:

“Allah'ın kitabında, Hz. Muhammed'in sözlerinde veya onayladığı hadislerde, hatta onlar üzerindeki ittifak hususunda farklı düşünceler olabilir. Kıyas da geçerli bir delil değildir, zira bu konu usul kitaplarında açıklanmıştır. Tek kişiden gelen haberler şeriat için yeterli değildir, çünkü Allah'ın "Oysa zan hiçbir şekilde gerçek ve kesin bilginin yerini tutamaz"³³³ âyeti vardır. Bu yüzden, hak ile batılı bilen bir imamın olması gereklidir.”³³⁴

Ayrıca el-Hillî, âyetlerle ilgili farklı yorumlar yapılabildiğini, bu durumda doğrunun ancak mâsum bir imamın bildirilmesi ile öğrenilebileceğini ifade etmiştir. İmam günah işlediği takdirde ona itaat edilirse *“Günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.”*³³⁵ âyeti gereğince onun yolundan gitmek Allah'ın yasakladığı batıl bir teâmüldür. Mâsum olmayan imama itaat etmek de kabul edilemez zira böyle bir durumda imâmet faydasız bir iş olur ve bu nedenle Allah'ın böyle birini imam olarak tayin etmesi düşünülemez.³³⁶

el-Hillî, imamın insanların maslahatı gereği mâsum olması gerektiğini ise şöyle ifade etmiştir:

İnsanlar tabii ki medenidir, yalnız yaşayamazlar; çünkü varlıklarını sürdürebilmek için yiyecek, giyecek ve barınak gereksinimleri vardır ve bunları kendi başlarına yapamazlar, bu hususlarda başkalarının yardımına ihtiyaç duyarlar, böylece her biri diğerinin ihtiyaçlarını karşılayarak türün

³³² Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 94; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 112.

³³³ el-Yûnus, 10/36.

³³⁴ Hillî, *el-Elfeyn fî imameti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 297.

³³⁵ en-Nisâ, 4/59.

³³⁶ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 113.

*devamını sağlar. İçtimaî hayat zorbalık ve mücadele dolu olduğundan, bir kişi diğerinin elinde olan şeye ihtiyaç duyduğunda, kuvve-i şehviyesi onu alıp zorla kullanmaya ve haksızlık etmeye teşvik eder. Bu, kargaşaya ve fitneye yol açabilir, bu yüzden insanları zalimlik ve haksızlıktan koruyacak, zorbalık ve zulümden vazgeçirecek, zalimden alıp mazlûma yardım edecek, hak sahibine haklarını teslim edecek günahsız bir imamın bulunması gereklidir.*³³⁷

el-Hillî'ye göre; “Bize doğru yolu göster. Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!”³³⁸ mealindeki ilâhî beyanda kastedilen hidâyet yolu da, mâsum olan imamların yoludur. Çünkü hidâyet ilmi zanna dayanmayan, mâsum bir kişi tarafından aktarılan naklî bir ilimdir. Bundan dolayı, Allahu Teâlâ bu âyette “kendisine nimet verilen” derken peygamberleri ve imamları kastetmiştir. Zira ancak peygamberler ve mâsum imamlar hidayet yolundadır.³³⁹

el-Hillî, “Kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve salih amel işlerse, onların Rableri katında mükâfatları vardır, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”³⁴⁰ âyetinde bahsedilen kişilere korku ve üzüntü uğramamasının iki nedeni olabileceğini ifade etmiştir: İlki, cehalet nedeniyle ortaya çıkan inanç eksikliği ve dikkatsizliktir. İkincisi ise, ahirette kurtuluşa ulaşmak için inandığı ve uyguladığı ibadet ve hükümlerin sıhhatinden emin olmak, itaatleri, günahları ve hükümleri kesin olarak bilmek ve uygulamaktır. Bu âyet övgü içerdiği için ilk önerme âyetin amacına uygun değildir. Bu nedenle âyette kastedilen mana ikinci önerme olmalıdır. Kur'ân ve sünnette müteşâbihler bulunur. Bu nedenle Kur'ân âyetlerinden ve hadislerden kastedilen manayı anlayabilmek için mâsum imamların nassları açıklamasına ihtiyaç vardır. Zira Kur'ân'daki müteşâbihleri, mecazları, ortak kelimelerin hangi manada kullanıldığını kesin olarak ancak mâsum imam bilmektedir. Yine korku ve üzüntünün olmaması ancak korku ve üzüntüye sebep olabilecek şeylerin var olmadığından emin olmakla mümkün olabilir. İnsanlar mâsum bir imam bulunmadığı takdirde sebeplerin yokluğundan emin olamazlar. Çünkü mâsum olmayan birinin istemeyerek de olsa isyanı emretmesi ve itaati yasaklaması, Kur'ân ve mütevatir sünnetten gelmeyen hükümlerin inkâr edilmesi mümkündür. Bu sebeple her

³³⁷ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 110.

³³⁸ el-Fâtîha, 1/6-7.

³³⁹ Hillî, *el-Elfeyn fî imameti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 88; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 116.

³⁴⁰ el-Bakara, 2/62.

devirde mâsum bir imamın bulunması farzdır.³⁴¹

el-Hillî; ayetlerde Hz. Âdem'in yaratılışını anlatan, *“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?”*³⁴² meâlindeki ilâhî beyanı da imamların günahsız olmasına delil olarak sunmuştur. Çünkü el-Hillî'ye göre, meleklerin Hz. Âdem'in fesattan uzak olacağı konusundan cahil olmaları imkânsızdır, bu nedenle melekler Hz. Âdem'in değil onun soyundan gelen mâsum olmayan kişilerin fesat çıkaracağına işaret etmek istemektedir. Allah'ın meleklere *“Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim.”*³⁴³ demesi de, Allah'ın insanoğlunun varlığının, yokluğunun üzerinde faydalar barındırdığını bilmesine işaret etmektedir. Hz. Âdem'den fitne ve bozgunculuk çıkmasının mümkün olmadığı, bu âyette onun mâsumiyetine zarar verecek bir ifade bulunmadığı açıktır. Bu nedenle mâsum bir imamın bulunması da fitneye sebep olan bir durum değil, aksine insanları kötülükten uzaklaştırıp, iyiliğe yaklaştıran bir durumdur. İnsanların yeryüzünde bozgunculuk yapmamaları için bir mâsuma ihtiyaç duyulmaktadır ve Allah burada meleklere insanları bu lütuftan mahrum etmeyeceğini bildirmektedir.³⁴⁴

el-Hillî'ye göre, Allah Teâla kıyamet gününde sadece günah işlemekten uzak olanları temize çıkaracaktır, günahkâr insanlar için bu söz konusu değildir. İmam kesinlikle kıyamet gününde Allah tarafından temizlenir, dolayısıyla imam mâsum olmadan olmaz. *“Böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resul'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık...”*³⁴⁵ âyetine göre de, Cenab-ı Hak onları arındırmıştır. Allah Resulü de kıyamet günü şahitliklerini kabul ederek onları arındıracaktır. Bu arınma ancak kişilerin Cenab-ı Hakk'ın emir ve yasaklarına uymaları ve ona itaat etmeleri koşuluyla gerçekleşecek olmalıdır. Buna ancak insanları itaate yaklaştıran ve isyan etmekten uzaklaştıran, kendisine emanet konusunda yumuşak davranan imam layıktır ve bu âyette kastedilen kişi imamlardır.

Yüce Allah'ın *“Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip onu az bir paha ile değişenler*

³⁴¹ Hillî, *el-Elfeyn fî imameti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 79-80.

³⁴² el-Bakara, 2/30.

³⁴³ el-Bakara, 2/30.

³⁴⁴ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 84-85; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 117.

³⁴⁵ el-Bakara, 2/143.

yok mu, işte onların yiyip de karınlarına doldurdıkları, ateşten başka bir şey değildir. Kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur ve ne de onları temize çıkarır. Orada onlar için can yakıcı bir azap vardır."³⁴⁶ meâlindeki ilâhî beyanı da el-Hillî tarafından şöyle yorumlanmıştır: Mâsum olmayan biri, Allah'ın indirdiğini gizleyebilir ve onu çok az bir bedel karşılığında satın alabilir. Âyete göre, hesap gününde Allah müsaade etmedikçe hiç kimse kurtulamayacak ve onlar o gün temize çıkarılmayacaktır. Bu nedenle imam mâsum olmalıdır.³⁴⁷

Allah, Bakara suresi 238. âyette, *"Namazları ve orta namazını koruyun ve Allah'ın huzurunda itaatle durun."*³⁴⁸ buyurmuştur. el-Hillî'ye göre, namazları korumak ancak onun şartlarını gözetmekle, hükümlerini bilmekle ve doğruluğu bilinen ve ancak mâsum olanın bildiği bir şekilde batıllarından korunmakla mümkündür.³⁴⁹ *"Ve Allah yolunda savaşın"*³⁵⁰ âyeti ile de Allah, inananlara yolunda savaşmayı emretmiştir. Her dönemde savaşılması gereken kâfirler bulunduğu için bunun bir komutan olmadan yapılması imkânsızdır. Komutanın da kusursuz olması gerekir çünkü cihat kan dökmeyi, malı ve canları yok etmeyi içerdiği için komutanın söylediklerinin doğru olduğundan, nasıl savaşılması gerektiğinden ve kim için savaşıldığından emin olunmalıdır. Bu nedenle mâsum olmayan birinin sözlerine güvenilerek savaşa gidilmesi teklifin faydasını boşa çıkarabilir.³⁵¹

*"...İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışındır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."*³⁵² âyeti de el-Hillî'ye göre şöyle yorumlanabilir:

Takva sahibi olmak, Cenab-ı Hakk'ın bütün hükümlerinde ve sözlerinde ne kastedildiğinin bilinmesine bağlıdır bu da ancak mâsum olanın sözlerinden elde edilebilir. Çünkü mâsum olmayan birinin sözüne uymak şüphelidir, o günah işlemeyi emredebileceğinden ve bu durum takvâya aykırı olduğundan

³⁴⁶ el-Bakara, 2/174.

³⁴⁷ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 89-90; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 118.

³⁴⁸ el-Bakara, 2/238.

³⁴⁹ Hillî, *el-Elfeyn fî imâmeti Emîri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 100.

³⁵⁰ el-Bakara, 2/244.

³⁵¹ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 101.

³⁵² el-Bakara, 2/189.

*haramdır.*³⁵³

Buraya kadar el-Hillî'nin, imamın mâsumiyetine dair ortaya koyduğu naklî delillerden örnekler verilmiştir. Şimdi el-Hillî'nin, imamın mâsum olduğunu ispatlamak için sunduğu aklî delillerden önemli görülenlere yer verilecektir.

el-Hillî'ye göre insanların hata yapmasının caiz olması nedeniyle Allah'ın bir imam tayin etme yükümlülüğü bulunmaktadır. Eğer imam mâsum olmasaydı Allah'ın kanunlarını anlamak için başka bir imama ihtiyaç doğardı ve böylelikle bir döngü yani teselsül ortaya çıkardı. Akla uygun olmayan bu durum mâsum bir imama muhtaç olduğunu göstermektedir.³⁵⁴

el-Hillî Kur'an, sünnet ve ümmetin icmâsının hükümlerin tamamını kapsamadığını ifade etmiş bu nedenle şeriati korumak amacıyla mâsum bir imama ihtiyaç olduğunu savunmuştur. Ona göre, icmâ yapanların her birinin hata yapmalarının mümkün olması dolayısıyla icmâ batıl olmaktadır. Zira insanların bir konu üzerinde fikir birliği yapmaları zordur. Ayrıca insanların hepsi mâsum olsaydı, peygamber gönderilmesine gerek kalmazdı. Bu sebeple de Allah tarafından, peygamberlerden sonra şeriati koruma vazifesi mâsum imamlara verilmiştir.³⁵⁵

el-Hillî'ye göre, “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin.*”³⁵⁶ âyeti gereğince de imama itaat emredilmiştir. Allah'ın mâsum olmayan bir imama itaati emretmesi, mâsiyete itaat edilmez esasına ters düşmektedir. Allah mâsiyete itaat etmeyi emretmekten uzaktır, bu sebeple imam mâsum olmalıdır.³⁵⁷ İmâmetin ikamesinin amacı ümmetin teslimiyetini ve itaatini sağlamaktır. Kendisi itaat etmekten uzak olan bir imam tayini bu amacı geçersiz kılmaktadır. Kendisi günahkâr olan bir imama itaat vacip olmaz ve bu durum onun konumu ile çelişmektedir. Aynı zamanda günah işleyen bir imam halktan daha aşağı derecede olur çünkü Allah ona akıl ve ilim gibi iki büyük nimet lutfetmiştir. Bu nimetlere sahip olduğu için günah işlemesi durumunda tebaasından daha aşağı derecede olması gerekir ki bu batıldır ve

³⁵³ Hillî, *el-Elfeyn fi İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 105.

³⁵⁴ Hillî, *Keşfü'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 364.

³⁵⁵ Hillî, *Keşfü'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 364-365; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 113.

³⁵⁶ en-Nisa, 4/59.

³⁵⁷ Hillî, *el-Elfeyn fi İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 298.

düşünülemez.³⁵⁸

el-Hillî'ye göre, imamın mâsumiyetini savunanların ihtilafa düştükleri bir husus da, mâsum olan kişinin günah işlemeye ehil olup olmadığı konusudur. Ona göre, bazıları imamın günah işleyemeyeceğini, bazıları da günah işlemeye kâdir olduğunu savunmaktadır. Öyleki mâsum imamların günah işleyemeyeceğini savunanlar Allah'ın onları bedenlen ve ruhen günah işlemekten uzak kalacak özelliklere sahip olarak yarattığını düşünmektedir. Diğerleri ise, Hz. Peygamber hakkında nâzil olan “*De ki: “Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor.”*”³⁵⁹ âyeti gereğince mâsumiyetin sahibinde var olan, Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf olamayacağını savunmaktadır. Zira bu düşünce, onlara ödül ve cezayı geçersiz kılacaktır ve bu durum teklife zıt olacağı için batıldır. el-Hillî de bu düşünceyi savunanlardandır. Ona göre mâsumiyet anlayışı, günah işlemeye güç yetirebilmek ile çelişmez. Mâsum olan günah işlemeye muktedirdir, aksi takdirde günahı terk etmesi sebebiyle övgüyü ve mükâfatı hak etmeyecektir.³⁶⁰

Görüldüğü üzere el-Hillî'ye göre mâsumiyet günah işlemeye muktedir olduğu halde günahı terk etmeyi ifade etmektedir. el-Hillî'nin, imamın aklen ve naklen mâsum olması gerektiğini ve bu mâsumiyetin sadece Allah tarafından bilinen gizli bir şey olduğunu savunduğu söylenebilir. Bununla birlikte imamın mâsum olmaması durumunda imâmetten beklenen yararın gerçekleşmeyeceğini ifade eden el-Hillî, imamların da peygamberler gibi günah işlemekten berî olması gerektiği düşüncesindedir.³⁶¹

3.3.1.2 İmamın Nasla Tayini

el-Hillî, imamın ancak nass ve tayinle iş başına gelebileceği görüşündedir. Bu sadece el-Hillî'nin değil, İmâmiyye'nin de görüşüdür. İmâmiyye'ye göre imamın ismet sahibi olması daha önce ifade ettiğimiz gibi sadece Allah tarafından bilinebilen gizli bir hâl olduğu için bu özelliklere sahip olan kişiyi seçme işi de yalnız Allah'a mahsustur. Allah'ın nass ile imam tayini aklen zorunludur. el-Hillî, imâmetin nass ile vücubunu aklî ve naklî delillerle açıklamaya çalışmıştır. Sünnî ve Mu'tezilî düşünceye göre seçimin de nass gibi imâmeti tesis etmenin bir yolu olduğu görüşüne karşı çıkan el-Hillî, kendi

³⁵⁸ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 114-115.

³⁵⁹ el-Kehf, 18/110.

³⁶⁰ Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 366.

³⁶¹ Maden, *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şii Düşüncedeki Yeri*, 133.

doktrinini şu gerekçelere dayandırmıştır:

1. el-Hillî, İmâmiye'ye göre imâmetin dinin en önemli rûknü olduğunu ifade etmiş ve böylesine önemli bir konunun kişilerin tercihlerine bırakılamayacağını savunmuştur. Ona göre, dinin usulünden sayılan bir mevzunun insanların seçimine dayalı basit bir mevzu haline dönüşmesi aklen mümkün değildir. Nitekim o, bu görüşünü de şu ifadelerle dile getirmiştir:

*İmamlık bizim için (İmâmiyye) dinin en büyük rûkûnlarından biridir, iman imâmeti kabul etmeden geçerli değildir. Onlara göre ise imâmet dinin rûkûnlarından değil, fîruundandır, oysaki imâmet yüce meselelerden ve büyük taleplerden biridir. Peki, böyle bir hükmün mükelleflerin seçimine ve iradesine dayandırılması nasıl mümkün olabilir? Zira bunun mümkün olması durumunda imâmet, dinin fîrûundan bile olmayan basit bir mesele haline gelirdi.*³⁶²

2. el-Hillî'ye göre, Allah'ın nass ile belirlediği konularda insanların düşüncelerini belirtme ve seçim yapma hakları bulunmamaktadır. el-Hillî, Ahzab sûresinin 36. âyetini delil göstererek şöyle demiştir:

*“Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadınlara o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resul'üne karşı gelirse, apaçık sapıklığa düşmüş olur.”*³⁶³ Allah imâmeti terk etmeye karar verdiyse, ümmetin seçkinlerinin bu konuda görüş beyan etmesine izin verilmez. İmâmet, Cenab-ı Hakk'ın sair şer'î hükümler gibi nass ile belirlediği konulardandır ve Allah'ın emrettiği, ihmal etmediği bir hükümdür.³⁶⁴

el-Hillî'ye göre imâmetin vücubu nass ile tespit edilmiş ve Allah tarafından tercih edilmiştir. Dolayısıyla kulların faydasına olan bu hususta, kimsenin söz söyleme hakkı bulunmamaktadır.

3. el-Hillî, imamı seçme işinin kulların tercihinin bırakılmasını Allah'ın hükmünün önüne geçmek olarak değerlendirmiş ve bunun Allah tarafından yasaklandığını ifade etmiştir. Nitekim o, bu görüşünü şu ifadelerle dile getirmiştir:

“İmamın mü'minlerin sözüyle atanması, Allah'ın ve Resulünün huzurunda söz söylemek

³⁶² Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 46.

³⁶³ el-Ahzâb, 33/36.

³⁶⁴ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 46.

gibidir ki, bu Allah'ın yasakladığı bir şeydir."³⁶⁵ Çünkü Allah, Kur'an'da: "Ey iman edenler! Allah'ın ve Resulünün önüne geçmeyin"³⁶⁶ buyurmuştur.

4. el-Hillî'ye göre kullar için bir imam tayin edilmesi Allah'ın merhametinin gereğidir ve Allah'ın bu hususu ihmal etmesi düşünülemez. O, bu hususta şöyle söylemiştir:

*Cenâb-ı Hak, kullarına karşı son derece merhametli, şefkatli ve esirgeyicidir. Kullarına karşı bu kadar lütufkâr olan Allah, büyük bir ihtiyaç olan lider atanması meselesini nasıl ihmal edebilir? Onun bu konuyu ihmal etmesi sonucunda büyük bir ihtilafın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Mükelleflerin seçimine güvenerek her birinin bir lider seçmesine izin vermek, büyük bir fitne kapısı açacağı için bu durum ilahî hikmete aykırıdır. Farz edelim ki, Cenâb-ı Hak bir lider atamayı terk etti, ümmetin de bu işi terk etmesi gerekmez miydi? Neden lider seçme görevini üstlendiler? Onlar derlerse ki; Allah'ın bir lider seçme işini kullarına bırakması onlara duyduğu merhameti sebebiyledir. Kulların, ona karşı gelme tehlikesine düşmemesi ve bunu şart koşarak kaos ve karmaşaya meydan verilmemesi içindir. Bizde deriz: Eğer Allah tarafından bir imam atanmasında faydadan çok zarar olsaydı, Allah bu işi terk eder ve imam tayini Allah üzerine vacip olmazdı. Fakat Cenâb-ı Hak'ın tek bir lider tayin etmedeki hikmeti açıktır. Bu sayede bütün millet tek ipe sarılır, lideri tektir, rehberi tektir. Lider şartları yerine getiriyorsa bu durumun, kimseden gizlenmeyen pek çok dinî ve dünyevî faydaları vardır.*³⁶⁷

el-Hillî, Allah'ın imamın tayini konusunda bir nass ortaya koymadığını ve sükût ettiğini düşünenleri, Allah'ın üzerine vacip olan bu hususta söz söylemediğinin kararını vermekle itham etmiş ve bunun ilâhî hikmete zıt, fitneye sebep olabilecek bir durum olacağını söylemiştir. Zira Allah'ın kullarına olan merhameti böyle mühim bir konuyu kulların tercihi bırakmasını gerektirmemektedir. Ona göre, tek bir lider seçilmesinde çok büyük faydalar vardır; bundan dolayı Allah, ümmet için imam tayin etmekten sakınmamıştır.³⁶⁸

5. el-Hillî, Allah'ın en sıradan konuları bile nass ile bir hükme bağladığını, böylesine önemli bir konuda (ümmet arasında ihtilafa yol açacağını bildiği halde) söz söylememesinin mümkün olmadığını şu ifadelerle savunmuştur:

Allah, en ulvîsinden en basitine kadar şeriat hükümlerinin tüm detaylarını açıklamıştır. Yiyecek ve içecek konularından, tuvalete girip çıkma kurallarına kadar her şeyi belirtmiştir. Böyle mühim bir konuyu nasıl ihmal eder ve insanların farklılıklarını, görüş ayrılıklarını ve karakter çeşitliliklerini bile

³⁶⁵ Hillî, *el-Elfeyn fi İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 46.

³⁶⁶ el-Hucurât, 49/1.

³⁶⁷ Hillî, *el-Elfeyn fi İmâmeti Emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 47-48.

³⁶⁸ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 94.

*bile sorumluluğu nasıl kulların seçimine bırakır?*³⁶⁹

6. el-Hillî'ye göre, imâmetin seçime dayandırılması, imâmetin amacı ile çelişen ve hikmetine aykırı bir durumdur. Çünkü imamın tayin edilmesinin gayesi insanların helal ve haramları gözetmesini ve Allah'a itaat etmesini sonuçta fitnelerin önlenmesi, kargaşanın giderilmesi, zorbalığın ve egemenliğin ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. İmâmetten beklenen amaç ancak bu şekilde gerçekleşir. Eğer imâmet, mükelleflerin seçimine bırakılırsa her biri kişisel eğilimine göre farklı kişileri tercih eder; asıl bu durum fitne ortaya çıkmasına yol açar. Sonuçta imâmetten beklenen fayda elde edilemez ve seçim batıl olur.³⁷⁰

7. İmâmiyyeye göre, imâmetin dinin en önemli rüknü olduğunu daha önce ifade etmiştik. Basra Mu'tezilesi'nden Ebû Bekir el-Esamm imâmet fitne zamanında gereklidir, adalet ve güvenin sağlandığı durumlarda geçerli değildir, demiştir. Aynı ekolden olan Fuvatî de, imâmetin huzur ortamında tesis edilebileceğini, fitne zamanında imâmetin tesis edilmesinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir. el-Hillî'ye göre, insanların imâmete olan ihtiyacı sadece fitne zamanı ile sınırlandırılmaz; onlar bu konuda yanılmaktadır. Zira imam insanlara rehberlik etmek, onlara İslâm'ın hükümlerini öğretmek ve şeriatı korumakla vazifelidir. Fitne ortaya çıkması beklenirse hatalar gerçekleşir, bu durum lütfâ aykırıdır. Bu nedenle böyle önemli bir mevzu mükelleflerin takdirine bırakılamaz.³⁷¹

8. el-Hillî Eş'arî kelamcı Cüveynî ile Mu'tezilî kelamcı Kâdî Abdülcebbâr'ın görüşlerine yer vererek Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin geçersiz olduğu hususunda şunları söylemiştir:

*Cüveynî'nin dediği gibi imam seçiminde ümmetin ittifakı bu konuyla ilgili herhangi bir delil olmadığı için batıldır. Kâdî Abdülcebbâr'a göre, Hz. Ebû Bekir halîfeliğe, Hz. Ömer'in dört kişinin biatını alması neticesinde ((Ebû Ubeyde el-Cerrâh, Hüzeyfe'nin mevlası Salim, Esad b. Husayn ve Bîşr b. Sa'd) seçilmiştir ki, uzak bölgelerde olanların ve haberdar olamayanların bulunduğu da düşünülürse o kadar kısa sürede gerçekleşen bir seçime herkesin katılması mümkün olamaz. Bundan dolayı bu hususta herhangi bir ittifakın gerçekleşmiş olduğunu düşünmek muhaldir.*³⁷²

³⁶⁹ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 47.

³⁷⁰ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 48.

³⁷¹ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 37.

³⁷² Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 49; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 96.

Bu görüşüyle el-Hillî, Hz. Ebû Bekir'in seçiminde ittifak olmadığını, esasında seçim hususunda genel olarak ittifakın mümkün olmadığını bu nedenle imamın nasla belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

9. el-Hillî'ye göre imamın yanılmazlığı gereklidir. O insanların, ismet sıfatına kimlerin sahip olduğunu bilseler dahi, farklı istek ve görüşlere sahip oldukları için mâsum olan kişi üzerinde ittifak etmelerinin zor olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Allah mâsum imama itaati emretmiş, Hz. Peygamber de onun imâmetini ilan etmiştir. Buna rağmen insanlar, onun mâsumiyetini kabul etmeyerek karşı çıkmışlardır; mamafih aynı kişilerin mâsum bir kişiyi imam olarak seçmeleri olası değildir.³⁷³

O, bu hususta şunları söylemiştir: *“Daha öce ifade ettiğimiz gibi imamın yanılmaz olması gerekir, dolayısıyla onun atanması seçimle değil nass ile kanıtlanmalıdır, çünkü mâsumluk bizden gizli, sadece Cenab-ı Hakk'ın bildiği meselelerden biridir.”*³⁷⁴.

10. el-Hillî'ye göre:

*İmamın seçimine izin vermek fitneye, çekişmeye, kargaşaya ve toplum arasında bozgunculuğa neden olur, çünkü farklı mezheplere ve inançlara sahip olanlar farklı görüşlere sahiptir. Her mezhep sahibi kendi topluluğundan bir imam seçer ve başka bir topluluğun mensubu olan birinin imam seçmesine izin verilmez. Mürcie'ler, Mürcie bir imam ister, Cebriyye ve Hariciler de aynı şekilde. Her biri kendi topluluğundan bir imam seçtiğinde diğer gruplarla anlaşmazlık çıkar ve bu büyük bir kargaşadır. Allah'ın kullarına olan merhameti ve Peygamber'in toplumuyla ilgili merhameti bu tür durumları ortadan kaldırmıştır. Bazı hükümlerin belirlenmiş olmasına rağmen, bazılarının imamın faydasının ulaştırılamamış olması, Allah'ın merhameti ve Peygamber'in şefkatiyle bağdaşmaz ve akıllı bir kimse için kabul edilemez bir durumdur.*³⁷⁵

Öyle görülüyor ki, Hz. Ali ve Muâviye arasında geçen savaşlar gibi tarihî olayların geçmişte yaşanmış olması, günümüzde ve gelecekte tekrarlanmayacağını göstermemektedir. Bu düşünceden yola çıkan el-Hillî, sadece mezhepler arası ihtilafa sebep olacağı varsayımının bile imâmetin seçime dayandırılmasını engellemek için yeterli olduğunu ifade etmiştir.

11. el-Hillî'ye göre; imâmetin seçimle tespit edilmesi caiz ise peygamberliğin de aynı

³⁷³ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 96,97.

³⁷⁴ Hillî, *el-Elfeyn fî imameti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 50.

³⁷⁵ Hillî, *el-Elfeyn fî imameti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 52.

şekilde seçimle tespit edilebilmesi caiz olmalıdır. Çünkü her ikisinden de beklenen faydalar yaklaşık olarak aynıdır. Bu nedenle, nasıl ki peygamberliğin seçimle yapılması fâsid ise imâmetin de seçimle yapılması aynı şekilde fâsittir.³⁷⁶ İmâmet ile peygamberlik arasında fark olduğunu, peygamberin şer'i faydaların kaynağı olduğunu, bu sebeple onun seçimle belirlenmesinin caiz olması durumunda ismet sıfatı gerçekleşmediğinden dolayı onun Şer'i hükümlerde değişiklik yapmasından ve hükümleri saklamasından emin olunamayacağını söyleyenlere ise el-Hillî şöyle cevap vermiştir:

*İmam şer'i tanımlamak, değişiklikten korumak için özel bir statüye sahiptir, diğer insanlardan farklı olarak Ona uymak, itaat etmek ve sözlerine boyun eğmek gerekir. Bu nedenle de imamın hatasız olması gerekmektedir. Dolayısıyla imâmetten beklenen faydaların elde edilebilmesi için onun yanılmaz olması gereklidir.*³⁷⁷

12. el-Hillî'ye göre, bir imamın sahip olması gereken adalet, cesaret, iffet ve diğer psikolojik vasıflar gizlidir ve insanlar tarafından keşfedilemez. Seçim, seçilecek kişide bu özelliklerin bulunup bulunmadığını sınamayı gerektirmektedir. Bunu anlayabilmek o kişiyi çok uzun süre izlemeyi ve takip etmeyi gerektirmektedir ki bu İslâm'ın inşası açısından vakit kaybına neden olacaktır. Söz gelimi, imamlık vazifesi verilecek kişide ilim sıfatının bulunması gerekir ki kimin daha bilgili olduğunu anlamanın imkânı yoktur. Ya da sadece tahmine dayalı olmalıdır, bu da olası değildir zira din zanna karşı çıkmıştır. Cenab-ı Hak Kur'ân'da şu âyetler ile zanna uymayı yasaklamıştır.³⁷⁸

*"Hâlbuki onların bu hususta hiç bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez."*³⁷⁹

*"Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet gününde şüphe yoktur" dediği zaman: Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz onun bir tahminden ibaret olduğunu sanıyoruz; (onun hakkında) kesin bir bilgi elde etmiş değiliz, demiştiniz."*³⁸⁰

*"Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır."*³⁸¹

el-Hillî'ye göre, şer'i hükümlerle Allah'ın zannı yasakladığı ortada iken zannın bu kadar

³⁷⁶ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 99-100.

³⁷⁷ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 55.

³⁷⁸ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 55-56; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 100.

³⁷⁹ en-Necm, 53/28.

³⁸⁰ el-Câsiye, 45/32.

³⁸¹ el-Hucurât, 49/12.

önemli bir meselenin ispatında kullanılması mümkün değildir.

13. “Eğer imâmet seçimle belirleniyorsa, imâmeti seçerek belirleyen kişi aynı şekilde onu iptal edip görevden alabilir. Eğer seçim imâmeti kaldırmada işe yaramıyorsa, bu durumda seçimin imâmeti belirlemede de işe yaramadığını anlarız.”³⁸² diyen el-Hillî, insanların faydası için insanların seçimiyle yapılan bir iş ile ilgili hükümlerin nihayetinde insanları ilgilendirmesi gerektiğini ifade etmiş; görevlendirme salahiyeti olanın görevden alma salahiyetinin de olması gerektiğini savunmuştur.³⁸³

14. el-Hillî’ye göre, imamlar Allah ve Resulü’nün halifesidir. Eğer bir grup, imamı atama hakkına sahip olsaydı imam onların halifesi olurdu. Allah’ın hakkında nass bildirmediği, insanların tercihi bıraktığı kişi onun halifesi olamaz. Bu durumda o kişi yönetme hakkına sahip olmadığı gibi, kendi üzerine bir halef atama hakkına da sahip değildir ve bu husus imâmette seçimi geçersiz kılmaktadır.³⁸⁴

15. el-Hillî, imamın Hz. Peygamber’in vasiyeti ile Allah tarafından seçildiğini Kur’ân’da geçen vasiyet âyetleri ile ispatlamaya çalışmış ve bu hususta şunları söylemiştir:

“Birinizin ölümü yaklaştığında, sizden bir vasiyet bırakacak olursa, hayırlı bir şekilde vasiyet bırakması gerekenler için yazılmıştır...”³⁸⁵

“Arasında adalet sahibi iki kişi hazır bulunduğunda, ölüm anında vasiyet edenleriniz için eşlerine vasiyet bırakanlarınızın bırakacağı miras hakkı...”³⁸⁶

“Ey iman edenler! Aranızda ölüm anında vasiyet edenin iki adaletli kişi hazır bulunduğunda şahitlik yapın...”³⁸⁷ âyetleri ile Allah imamet konusundaki vasiyetini bildirmiştir. Hz. Peygamber’i de teşvik etmiş, o da vasiyet bırakmadan ölenin cahiliye ölümüyle öldüğünü söylemiştir. Dolayısıyla, bu görevin yerine getirilmesi gerektiği konusu hem Kur’ân’da hem de güvenilir haberlerde belirtildiği halde, Hz. Peygamber’in bu görevi yerine getirmemesi mümkün değildir. el-Hillî, bu değerlendirmelerinin ardından, imâmetin seçimle olduğunu iddia edenlere Hz. Peygamber’in bu hükmün nesh

³⁸² Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri’l-Mü’minin Ali b. Ebî Talib*, 56.

³⁸³ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri’l-Mü’minin Ali b. Ebî Talib*, 56; Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmamet Düşüncesi*, 101.

³⁸⁴ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri’l-Mü’minin Ali b. Ebî Talib*, 56-57; Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmamet Düşüncesi*, 101.

³⁸⁵ el-Bakara, 2/180.

³⁸⁶ el-Bakara, 2/240.

³⁸⁷ el-Mâide, 5/106.

veya iptali olmaksızın insanlara nasıl farklı bir hüküm verebileceğini veya verilmiş olan hükmü nasıl terk edebileceğini sormuş, akabinde şu yorumu yapmıştır: “Eğer kâfirler Hz. Peygambere hakaret etmiş olsalardı, bundan daha büyük bir şekilde hakaret edemezlerdi. Eğer Hz. Muhammed bundan imtina edip vasiyeti terk ederse seçim hakkı da batıl olur.”³⁸⁸

3.3.1.3 İmamın İnsanların En Faziletlisi Olması

Hz. Peygamber’in vefatıyla birlikte imâmet ve hilâfet konusunda ortaya çıkan tartışmalardan olan efdaliyet, Şîa’nın İmâmiyye fırkasına göre imâmetin şartlarından biridir. İmâmiyye, imamın tebâsından üstün olması konusunda görüş birliği içindedir. el-Hillî, mefdulün imâmetine cevaz veren çoğunluğu eleştirmiş; bunun akla ve nassa uygun olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, eğer imam diğer insanlardan daha faziletli olmasaydı, efdaliyet hususunda onlara eşit ya da onlardan noksan olması gerekirdi. Bu ihtimallerin ikisi de imkânsızdır. Çünkü eşitlik durumunda onun imamlık konusunda başkalarına tercih edilmesi mümkün değildir ve mefdulün efdale tercih edilmesi de hüsün ve kubuh ilkesi gereğince akıl dışıdır.³⁸⁹

Öte yandan el-Hillî yüce Allah’ın; “...Öyle ise hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır; yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı...?”³⁹⁰ “...Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Akıl sahipleri ancak öğüt alır.”³⁹¹ meâlindeki ilâhî beyanına dayanarak da kendi yolunu bulamayan birinin, doğru yola ileten kişiden efdal olmasının akla ve naslara uygun olmadığını ileri sürmüştür. Hillî’ye göre, bu hüküm gereğince imamın ilimde, dini konularda, cömertlikte, cesarette ve tüm ruhsal ve fiziksel erdemlerde diğer insanlardan daha üstün olması gerekmektedir.³⁹²

el-Hillî, faziletli olan kişinin daha az faziletli olan kişinin önüne geçmesinin zarara ve fesada neden olmayacağı durumlarda daha az faziletlinin imâmetini aklen çirkin görüp aksi durumda yani faziletli olanın imâmetinin zarara ve fesada yol açacağı durumda çirkin görmeyenlere ise şöyle cevap vermiştir:

³⁸⁸ Hillî, *el-Elfeyn fi İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 58.

³⁸⁹ Hillî, *Keşfü'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 187.

³⁹⁰ el-Yunus, 10/35.

³⁹¹ ez-Zümer, 39/9.

³⁹² Hillî, *Keşfü'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 187; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*, 125-126.

*Akıl neyin kötü olup olmadığına karar veren tek hüküm vericidir. Eğer yalan, aklen kat'i olarak kötü kabul edilmişse, o bir takım faydalar içerse de kötüdür. Keza mefdulun seçilmesiyle mefsedetin ortadan kalkacak olması işin iyi tarafıdır fakat bu durumda onun öne geçmesinde kabih bir yön bulunmaması gerektiğini kabul etmek gerekir. Ayrıca imâmet hususu bununla aynı şey değildir. Bu meselede mefdulun tercih edilmesi kabihtir ve bunun dışında bir düşünce söz konusu değildir.*³⁹³

İmâmiyye'ye göre, imamda bulunması gereken vasıflar genel olarak bu şekilde sınıflandırılabilir. el-Hillî de İmâmiyye'nin bu hususlarda ki genel görüşlerini aklî ve naklî delillerle ispatlama yoluna gitmiştir. Esasında el-Hillî'nin imamın vücubunu ve imamda bulunması gereken özellikleri, çalışmamızda sadece bir kısmına yer verebildiğimiz, eserlerinde çok daha fazla delille ispatlamaya çalışmasının ana gayesi Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in halefi olması gerektiği düşüncesidir. Çünkü el-Hillî'ye göre tüm bu üstün vasıflara sahip olabilecek kimseler Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamlardır.

3.4. el-Hillî' ye göre Hz. Ali'nin Fazileti Meselesi

Şîa'nın İmâmiyye kolu, nübüvvetten sonra imâmet ve hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu hususunda hemfikirdir. el-Hillî'ye göre de, Hz. Ali dışındakiler İslâmiyetten önceki küfürleri ve haksızlıkları sebebiyle imâmete uygun değildir. “Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman bi'setten önce kafirdi ve “Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz”³⁹⁴ âyeti gereğince imâmetleri kabul edilemez.³⁹⁵ Öyleki Allah Teâlâ “Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır.”³⁹⁶ âyeti ile şirkinden dönen kişilerin affedileceğini vadetmiştir. Buna rağmen el-Hillî, önceki küfürlerinden dolayı ilk üç halifenin hilâfet ve imâmetini kabul etmenin mümkün olmadığını savunmuştur. Ona göre, Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti şu sebeplerle mümkün değildir:

1. Hz. Ebû Bekir “Biz miras bırakmayız, geriye bıraktıklarımız bir sadakadır.” hadisini dayanak göstererek Hz. Fâtıma'yı hakkı olan mirastan mahrum bırakmıştır.³⁹⁷ Allah Kur'ân'da Hz. Süleyman'ı Hz. Dâvûd'a, Hz. Yahyâ'yı Hz. Ya'kûb'un soyuna mirasçı

³⁹³ Hillî, *Menahicü'l-yakin fi usuli'd-din*, 454; Hillî, *Keşfü'l-Murâd fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*, 194.

³⁹⁴ el-Bakara, 2/124

³⁹⁵ Hillî, *Keşfü'l-Murâd fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*, 195-197.

³⁹⁶ el-Enfal, 8/38

³⁹⁷ Şaban Öz, “Hz. Peygamber'in Bölüşülemeyen Mirası: Fedek –Sorunun Kökenleri Üzerine–”, *Akademik Siyer Dergisi* 5 (01 Ocak 2022), 5.

zikrettiği halde, Hz. Ebû Bekir nasla çelişen bir uygulama ile Hz. Fâtîma'ya hakkı olan mirası vermemiştir. Hz. Fâtîma, Hz. Ebû Bekir'e kırgın olduğu için vefat ettiğinde, Hz. Ebu Bekir'in onun için namaz kılmamasını ve dua etmemesini vasiyet etmiştir. Bu nedenle Hz. Ebubekir, Hz. Fatîmâ'nın vefatından haberdar edilmemiş; Hz. Fatîmâ'nın cenazesi gece defnedilmiştir. Hz. Fatîmâ'nın kabri de Hz. Ali tarafından gizlenmiştir.³⁹⁸

2. el-Hillî, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinin ardından sonra halka hitaben söylediği: *"Ey insanlar en iyiniz olmadığım halde sizin idareciniz olarak seçilmiş bulunuyorum. Şayet görevimi layıkıyla yaparsam bana yardım ediniz, yanlış hareket ve davranışta bulunursam bana doğru yolu gösteriniz."*³⁹⁹ beyanına kaynaklarda bulunmayan *"Kızdığım da bana musallat olan bir şeytan vardır, eğer beni kızgın görürseniz benden uzak durun"*⁴⁰⁰ ifadesini eklemiş, hüküm verirken şeytana uyma ihtimali olan birinin imâmete salahiyetinin olmayacağını savunmuştur. Ayrıca el-Hillî'ye göre Hz. Ebû Bekir de kendisine ölüm anı yaklaştığında halifeliğin hakkı olmadığını ifade eden şu sözleri söylemiştir: *"Keşke Peygamber'e sorsaydım, bu konuda Ensar'ın hakkı var mı? Keşke Beni Saide kabilesinin gölgesinde olsaydım, ellerimden birini bir adamın eline koysaydım o emir olurdu, ben de vezir olurum."* el-Hillî'ye göre bu sözler onun da imâmetinden şüphe duyduğunu, imâmete kendisinden daha liyakatlıların var olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir.⁴⁰¹

3. el-Hillî'ye göre, Hz. Ebû Bekir vefatının öncesinde halifeliği Hz. Ömer'e bırakmıştır. Hâlbuki Ehl-i Sünnet'e göre, Hz. Peygamber kimseyi kendisine halef tayin etmemiştir ve dolayısıyla Hz. Ebû Bekir, Ömer'i halef tayin ederek Hz. Peygamber'in uygulamasına aykırı davranmıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber tarafından Hayber yenilgisinden sonra görevden alınan Ömer b. Hattab'ın vekil bırakılması, bu yönüyle de Hz. Peygamber'e muhalefet anlamına gelmektedir. Sahabelerden bazıları da Hz. Ömer'in hilâfetine rıza göstermemiş, Talha Hz. Ebû Bekir'e Hz. Ömer'i kasederek *"Bize katı yürekli, acımasız birini bıraktın"* demiştir.⁴⁰²

³⁹⁸ Hillî, *Keşfü'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 197.

³⁹⁹ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1410), 3/182-183; Hatice Çubukçu, "İslâmTasavvurunda Hz. Ebûbekir'in Yeri", *Akademik Bakış Dergisi* 66 (Nisan 2018), 421.

⁴⁰⁰ Hillî, *Keşfü'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 199.

⁴⁰¹ Hillî, *Keşfü'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 200-201.

⁴⁰² Hillî, *Keşfü'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 201.

4. Hz. Peygamber Veda Haccı'nın ardından Suriye'ye gönderilmek üzere ordu görevlendirmiş ve Üsâme b. Zeyd'i de bu orduya komutan olarak atamıştır. Hz. Peygamber orduya Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da katılmasını istemiş; ordu Hz. Peygamber'in hastalığının artması nedeniyle sefere gidememiştir.⁴⁰³ el-Hillî'ye göre Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i Medine'den uzaklaştırarak onların imamlık için girişimde bulunmalarını engellemek istemiştir. Onlar da, Hz. Peygamber'in niyetini anladıkları için ona itaat etmemiş ve ordunun harekete geçmesini geciktirmiştir. Hz. Peygamber'in Üsâme'yi onlara kumandan olarak tayin etmesi, Üsâme'nin onlardan daha üstün olduğunu göstermektedir. Hz. Ali'nin orduda vazifelendirilmemesi de Hz. Ali'nin Üsâme'den daha üstün olduğuna işaret etmektedir.⁴⁰⁴

5. el-Hillî'ye göre Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'i Mekke'nin fethinden bir yıl sonra hac emîri olarak görevlendirmişti ayrıca Berâe (Tevbe) suresini Müslümanlara tebliğ etmesini istemişti. Fakat Cebrail'in bildirmesi ile bu görev ondan alınıp Hz. Ali'ye verilmiştir. Hz. Peygamber'in daha önce başka bir görev vermediği Hz. Ebû Bekir'den bu görevin de alınması, onun bu işe liyakatinin olmadığını göstermektedir. el-Hillî'ye göre, hac emirliğine bile layık olmayan biri imâmete layık olamaz.⁴⁰⁵

6. el-Hillî tarafından, Hz. Ebû Bekir'e yöneltilen bir başka eleştiri de onun hükümleri bilmemesinden dolayı imâmetinin caiz olmadığı yönündedir. Onun hırsızlık yapan birinin sol kolunu kesmesi, mürtedler için “*Ateşin Rabbinden başka hiç kimse ateşle cezalandırılmaz*” hadisine muhalif olarak ateşte yakılma cezası vermesi, bazı hükümler hakkında sahabeden fetva istemesi gibi hadiseler onun ilmî konularda ki eksikliğini göstermektedir.⁴⁰⁶ (Farklı görüşler için bkz. dipnot)⁴⁰⁷

el-Hillî'ye göre Hz. Ömer de, Hz. Peygamber'in vefatında âyete zıt olarak onun ölmediğini iddia ederek âyetler konusundaki cehaletini göstermiştir. Hamile bir kadına

⁴⁰³ Selma Rabia Nur Atalay, “Hz. Peygamber Döneminde ve Sonrasında Üsâme b. Zeyd”, *İdrak* 2/1 (Haziran 2022), 156.

⁴⁰⁴ Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 201-202; Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet”, 100-101.

⁴⁰⁵ Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 202.

⁴⁰⁶ Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 203.

⁴⁰⁷ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 171; Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 347; Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet”, 93, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in sadık dostu, hicret yoldaşı olduğu dikkate alındığında onun sahabeler ile fikir alışverişinde bulunmasını bilgisizlik değil, bir yönetim şekli olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı düşünülmektedir. Bkz. Mustafa Necati Barış, Hz.Ebû Bekir Döneminde Devlet Yönetimi, *Turkish Studies Social Sciences* 14 (Mayıs,2019),2033.

recm cezası uygulamış, devlet hazinesinden hakkı olmayanlara pay vermiş, teravîh bid'atini ortaya çıkarmıştır.⁴⁰⁸ Dolayısıyla Hz. Ömer'in imâmeti de caiz değildir.

el-Hillî, Hz. Osman'ın da sahabeler arasında caiz olmayan işler yaptığını ifade etmiştir. O, Abdullah b. Mesud'un muhalefetine rağmen Kur'an sayfalarını yaktırmış, bazı valileri mürtekeb-i kebîre olmalarına rağmen görevlerinden almamış, akrabalarına iltimas göstermiş ve zekâtı doğru şekilde kullanmamıştır. Yaptıklarıyla sahabenin de tepkisini çeken Hz. Osman'ın cenazesi üç gün defnedilmemiştir. Bunlardan dolayı, onun hilâfetinin de caiz olması mümkün değildir.⁴⁰⁹

Öyle görülüyor ki el-Hillî, saydığı bu deliller ile ilk üç halifenin hilâfetinin caiz olmadığını özellikle hilafetleri dönemindeki yanlış uygulamaları üzerinden ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre hilâfet Hz. Ali'nin hakkıdır çünkü sadece Hz. Ali âyetlerde ve Hz. Peygamber'in hadislerinde bildirildiği üzere insanların en faziletlisidir ve günah işlemekten uzaktır. Hz. Ali'nin mâsumiyetinin ve faziletinin delilleri daha önce zikrettiğimiz imamın mâsum ve faziletli olmasının delilleri ile aynıdır çünkü el-Hillî'ye göre imam Hz. Ali'dir. Hz. Ali'nin imâmeti nass ile sabittir ve imâmet Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkıdır.

3.4.1. el-Hillî'ye göre Hz. Ali'nin İmam ve Halife Olmasının Aklî, Naklî ve Kişiliği ile İlgili Delilleri

İbnü'l Mutaahhar el-Hillî, birçok eserinde Hz. Peygamber'in ardından imâmet hakkının Hz. Ali'ye ait olduğuna mâkul ve menkul deliller getirmiştir. Ona göre Ehl-i Sünnet, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliğini onaylayarak mâkul ve menkulü ihlal etmiştir.⁴¹⁰ el-Hillî'nin eserlerinde tafsilatlı bir şekilde bahsettiği delillere çalışmamızın sınırlılıkları ölçüsünde yer verilecektir.

3.4.1.1. Aklî Deliller

el-Hillî Hz. Ali'nin imamlığının aklen sabit olduğunu ifade etmiştir. Aklî delilleri şöyle sıralayabiliriz:

⁴⁰⁸ Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 205,206; Demir, "İbnü'l-Mutaahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet", 101.

⁴⁰⁹ Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 209-210. Demir, "İbnü'l-Mutaahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet", 101.

⁴¹⁰ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 171.

1.Mâsumiyet imamlık için zorunluluktur ve Hz. Ali dışında hiç kimsenin mâsum olmadığı icma ile sabittir. Bu sebeple imam Hz. Ali olmalıdır.⁴¹¹

2.Geçmişte günah işlememiş ve putlara tapmamış olmak imâmetin en önemli koşullarındandır. Hz. Ali dışındakiler İslâm'dan önce putlara tapmış ve mâsiyete bulaşmıştır bu nedenle imam olamazlar. Dolayısıyla imâmet Hz. Ali'nin hakkıdır.⁴¹²

3.İmamın mansusun aleyh yani nass ile delalet edilmiş olması gerekmektedir. Daha önce de açıkladığımız gibi imâmette seçim, kargaşa ve fitneye sebep olacağı için imamın nass ile belirlenmesi gerekmektedir. Hz. Ali dışındaki üç halife ilgili nass bulunmadığı için imâmet Hz. Ali'nin hakkıdır.⁴¹³

4.İmamın halkından efdal olması gerekmektedir. Daha az faziletlinin kendinden faziletçe üstün olan kişinin önüne geçirilmesinin akla uygun olmayacağı aşîkârdır ve dolayısıyla zamanının en faziletlisi olan Hz. Ali imam olmalıdır.⁴¹⁴

5.İmâmet ancak takva, ilim, irfan, iman, ibadet ve şecaat ile elde edilebilecek genel bir liderliktir. Hiç kimsenin sahip olmayı başaramadığı bu vasıfların tamamı eksiksiz bir şekilde Hz. Ali'de var olduğu için imam o olmalıdır.⁴¹⁵

el-Hillî'ye göre, saydığımız aklî delillerin tümü Hz. Ali'nin imâmetini ispatlamaktadır.

3.4.1.2. Naklî Deliller

el-Hillî, Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra halife ve imam olduğuna “Nehcü'l Hak ve Keşfü's Sıdk” adlı eserinde 84 âyet ile delil getirirken, “Minhâcü'l Kerâme” isimli eserinde aynı konu hakkında 40 delil ortaya koymuştur. Çalışmamızda bu delillerin hepsini zikretmek mümkün olmayacağı için önemli görülenler seçilerek bahsedilecektir. Ayrıca el-Hillî eserlerindeki naklî delilleri ayetlere isim vererek tasnif ettiği için ayetler onun verdiği isimlerle açıklanmıştır.

1. Velâyet Âyeti: “Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine

⁴¹¹ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 171; Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 347; Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmamet”, 93.

⁴¹² Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 171.

⁴¹³ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 171; Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 343; Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmamet”, 93.

⁴¹⁴ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 171; Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmamet”, 93.

⁴¹⁵ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 171; Gökdemir, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi “Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk” Adlı Eseri Bağlamında*, 77; Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet”, 93.

boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.”⁴¹⁶

el-Hillî’ye göre, Maide suresi 55. âyetin Hz. Ali hakkında indirildiğine dair ittifak bulunmaktadır. Bir gün Hz. Ali mescitte namaz kılarken bir fakir gelerek yardım talep etmiş, Hz. Ali de yüzüğünü çıkarıp ona vermiştir. Hz. Peygamber yanında yaşanan bu olay sonrası ellerini semaya açmış ve şu şekilde dua etmiştir: “Allah'ım, Mûsâ sana şöyle dedi: *"Rabbim, göğsümü genişlet ve işimi kolaylaştır ve dilimdeki düğümü çöz de sözlerimi anlasınlar ve bana ailemden kardeşim Harun'u yardımcı kıl"*”⁴¹⁷ ve sen onun duasını kabul ettin. Ben de senin peygamberin ve seçkin kulun Muhammed'im. Allah'ım, göğsümü genişlet, işimi bana kolaylaştır ve bana kendisiyle sırtımı güçlendireceğim ailem Ali'yi vekil kıl.” Allahu Teâla Hz. Peygamber’in yaptığı bu duanın ardından Cibrail ile yukarıdaki âyetleri vahyederek, kendisine mahsus olan velayete Hz. Peygamberin yanı sıra Hz. Ali’yi de dâhil etmiştir. Böylece bu âyet Hz. Ali’nin imâmetinin en önemli delillerinden biri olmuştur.⁴¹⁸

2. Tebliğ Âyeti: *“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun...”*”⁴¹⁹

el-Hillî’nin, cumhura⁴²⁰ dayandırdığı rivayette, Mâide suresi 67. Âyetin inzal nedeninin Hz. Ali olduğu konusunda görüş birliği içerisinde olduğunu ifade etmiştir. el-Hillî’ye göre Allahü Teâlâ bu âyette, Hz. Peygamber’den Hz. Ali’nin imâmetini insanlara tebliğ etmesini istemiştir. Yine el-Hillî’nin, Sa’lebî’nin tefsirine dayandırdığı rivayete göre bu âyet nazil olunca Hz. Peygamber Hz. Ali’nin elini tutup orada bulunanlara şöyle seslenmiştir: “Ey insanlar ben sizin mevlanız değil miyim?” Oradakiler hep beraber “Evet.” demişler, Hz. Peygamber de: “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır” buyurmuştur. Buradaki mevlâ kelimesi “efendi/yönetici” anlamlarında kullanılmıştır. el-Hillî, bu cümleyi açıklarken Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i dâhil etmeyi ihmâl etmemiş, *“Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve tüm ashâbın mevlâsı olduğuna göre Hz.*

⁴¹⁶ el-Mâide, 5/55.

⁴¹⁷ et-Tâhâ, 45/25-32.

⁴¹⁸ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rîfeti'l-Îmame*, 148; Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 172; Maden, *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şii Düşüncedeki Yeri*, 136.

⁴¹⁹ el-Mâide, 5/67.

⁴²⁰ el-Hillî’ye göre cumhur ifadesi bu rivayetin tefsir, hadis ve tarih alimleri tarafından bildirildiğini ifade etmektedir. el-Hillî ele aldığı rivayetlerin kaynaklarına “cumhur” ifadesinin dipnotunda ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. el-Hillî’nin eserlerindeki dipnotlarda bulunan tüm kaynaklara yer vermemiz çalışmamızın sınırlılıklarını aşacağı için sadece müellifin eserleri kaynak gösterilmiştir.

Ali de onların hepsinin mevlâsıdır”.⁴²¹ demiştir. İslâm tarihinde Gadr-i Humm hadisesi olarak bilinen bu olay, Şîa'nın Hz. Ali'nin imâmetine getirdiği en önemli delillerdendir.⁴²²

3. Tathir Âyeti: “*Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*”⁴²³

el-Hillî, Ahzâb suresinin 33. âyetinin Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında nazil olduğu hususunda müfessirlerin ittifak içinde olduğunu beyan etmiş; bu âyeti Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini kaynak göstererek açıklamıştır. Literatürde Al-i Abâ ismiyle bilinen olay el-Hillî'ye göre şöyledir: Hz. Peygamber Ümmü Seleme'nin evinde iken Allah'ın elçisi onları yanına çağırdı ve hep birlikte içeri girdiler. Ali Hz. Peygamber'in soluna, Fâtıma sağ tarafına oturdu, Hasan ve Hüseyin ise önlerine oturdu. Sonra Hz. Peygamber onların üzerini bir cübbesi ile örttü ve şöyle dedi: “*Allahım bunlar benim Ehl-i Beyt'imdir, onlardan günahı gider ve onları tertemiz kıl.*”⁴²⁴ el-Hillî, ayetin inzaline bu olayın sebep olduğunu ve ayetin Ehl-i Beyt'in mâsumiyetine işaret ettiğini, onlardan başkasının mâsum olmadığını ifade etmiştir. Ayet Hz. Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin imâmetine delil olarak göstermiştir.⁴²⁵

4. Sevgi Âyeti: “*...De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum...*”⁴²⁶

el-Hillî İbn Abbas'a dayandırdığı rivayete göre, bu âyetin Hz. Ali ve ailesi için inzal edildiğini ifade etmiştir.⁴²⁷ Buna göre bu âyet nazil olduğunda ashab “*Senin yakınların*

⁴²¹ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 117; Maden, *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri*, 137; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 130; Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet”, 94.

⁴²² Onat, “Şîî İmamet Nazariyesi”, 97.

⁴²³ el-Ahzâb, 33/33.

⁴²⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Kahire: 1313), 4/107.

⁴²⁵ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 174; Maden, *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri*, 138-139.

⁴²⁶ eş-Şûrâ, 42/23.

⁴²⁷ İbn Abbas tefsirinde ayetin Hz. Ali ve ailesine hasredilmesi ile ilgili bir ibareye rastlanmamıştır. Bkz. Muhammed Firuzâbâdî, *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs*, çev. Cevher Caduk (İstanbul: İlkharrf Yayınevi, 2016), 4/644-645. Buhârî'ye göre İbn Abbas'a dayandırılan bu rivayet şöyledir: Abdülmelik ibnu Meysere şöyle demiştir: Ben Tâvûs (ibn Keysân el-Yemenî)'tan işittim. İbn Abbâs'a "ille'l-meveddete fî'l-kurbâ" sorulmuş. Saîd ibn Cubeyr: - Peygamber'in en yakını Muhammed âilesidir, diye cevâb vermişti. Bunun üzerine İbn Abbâs şöyle demiştir: -(Ey Saîd) acele ettin! Kureyş'ten hiçbir oba yoktur ki, onlar içinde Peygamber'e bir hısımlık bulunmasın. Çünkü Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem): "Ey Kureyş, hiç olmazsa sizinle aramdaki yakınlığı

kimdir Ya Resulullah? Onları sevmek bize farz oldu” demiştir. Hz. Peygamber de bu soruya “*Ali, Fâtıma ve iki oğullarıdır*” şeklinde cevap vermiştir. el-Hillî’ye göre bu âyet, Hz. Ali’nin diğer üç halifeden daha faziletli olduğunu göstermektedir. Âyet ile Hz. Ali’yi sevmek, onun emirlerini yerine getirmek emredilmiştir. Dolayısıyla imâmet Hz. Ali’nin hakkıdır.⁴²⁸

5. Nefsini Satın Alan Kişi Âyeti: “*İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah’ın rızasını kazanmak için kendini feda eder.*”⁴²⁹

el-Hillî, Bakara suresinin 207. âyeti ile ilgili Sa’lebî’nin İbn Abbas’tan⁴³⁰ rivayet ettiği şu bilgilere yer vermiştir:

*Bu âyet Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke müşriklerinden kaçıp mağaraya sığındığında Ali’nin onun yerine borçlarını ödemek ve emanetleri geri vermek için yatağına yattığı zaman inmiştir. Müşrikler evi kuşatmış ve Allah Cebrail’e ve Mikail’e şöyle vahyetmişti: Aranızda bir seçim yaptım ve birinizi diğerinden daha uzun ömürlü kıldım. Hanginiz hayata arkadaşını tercih eder? Onların her ikisi de hayatı seçmişti. Allah onlara tekrar vahyetti: Siz Ali b. Ebî Talib gibi değil misiniz? Ben Ali ve Muhammed’i kardeş kıldım. O, yatağında onun için canını feda etti ve onu hayata tercih etti. Yere inin ve onu düşmanından koruyun. İndiler ve Cebrail onun başında, Mikail ise ayaklarının yanında olduğu sırada Cebrail Ali’ye, "Ey Ebû Talib’in oğlu, senin gibi kim var ki, Allah meleklerle karşı seninle övünüyor?" dedi.*⁴³¹

el-Hillî, Allahu Teâlâ’nın bu âyet ile Hz. Ali’nin efdaliyetine vurgu yaptığını, onun dışında kimsenin imam olamayacağını savunmuştur.

6. Mübâhele Âyeti: “*Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah’tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.*”⁴³²

el-Hillî, cumhura göre Âl-i İmran suresinin 61. âyetindeki “evlatlarımız” sözünün Hasan

gözetin, ilgilenin " buyurdu. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), 4867; “Tefsîr”, 1 (No: 4867).

⁴²⁸ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 175; Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmâmet Düşüncesi*, 130.

⁴²⁹ el-Bakara, 2/207.

⁴³⁰ İbn Abbas tefsirinde bu ayetin Süheyb İbn Sinan ve Hz. Peygamberin ashabı hakkında inzal edildiği bilgisi bulunmaktadır. Bkz. Firuzâbâdî, *Tenvîrü’l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs*, 1/233.

⁴³¹ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 176.

⁴³² el-Âl-i İmran, 3/61.

ve Hüseyin'e, "kadınlarımız" sözünün Fâtıma'ya, "kendimiz" sözünün Ali b. Ebî Tâlib'e işaret ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu âyet, Hz. Ali'nin imâmetinin kesinliğine işaret etmektedir çünkü Allah onu Hz. Muhammed'in ruhuna benzetmiştir ve Hz. Ali'yi ona denk yapmıştır. Hz. Ali'yi duasına katarak onun mertebesini yükseltmiş, onu tevessül ve velayet hususunda Hz. Peygamber'e eşit kılmıştır.⁴³³

7. Hz. Âdem Âyeti: "*Derken Âdem rabbinden bir takım kelimeler telakki etti.*"⁴³⁴

el-Hillî'ye göre, Bakara suresinin 37. âyeti olan bu âyet için İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadiste şöyle söylenmektedir: "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Âdem'in Rabbi'nden aldığı ve tevbe ettiği kelimeler sorulduğunda, Hz. Peygamber; "Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in hürmetine tevbe etti. Eğer onlar olmasaydı, tevbesi kabul olmazdı." şeklinde cevap verdi.⁴³⁵ Bu, sahabelerden hiçbirinin nâil olmayacağı bir fazilettir ve bu nedenle el-Hillî'ye göre imâmet Hz. Ali'nin hakkıdır.⁴³⁶

8. Nezâket Âyeti: "*İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.*"⁴³⁷

el-Hillî'ye göre, İbn Abbas cumhurdan rivayetle şöyle demiştir: Bu âyet mü'minlerin emîri hakkında nazil olmuştur. Sevgi, müminlerin kalplerindedir ve Allah Hz. Ali için mü'minlerin kalplerinde sevgi yaratacaktır.⁴³⁸

9. Sikâye Âyeti: "*Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah, zâlim topluluğu doğru yola erdirmez.*"⁴³⁹

el-Hillî, Tevbe suresinin 19. âyetinin cumhura göre Ali b. Ebî Talib hakkında inzal

⁴³³ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 164; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 131.

⁴³⁴ el-Bakara, 2/37.

⁴³⁵ Bu hadise Suyûtî'de İbn Abbas'tan rivayetle yer verilmiştir. Fakat hadisin sıhhatine dair bir değerlendirme yapılmamıştır. Bkz. Ebü'l Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Muhammed es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, çev. Zekeriya Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012), 1/264.

⁴³⁶ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 124; el-Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 178.

⁴³⁷ el-Meryem, 19/96.

⁴³⁸ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 180.

⁴³⁹ et-Tevbe, 9/19.

edildiğini rivayet etmiştir. Şöyle ki bu âyet nazil olduğunda Talha b. Şeybe⁴⁴⁰ ve Abbas⁴⁴¹ gururlandılar. Talha “Bu âyete layık olan benim çünkü anahtar benim elimde.” dedi. Abbas ise “Ben daha layığım çünkü suyun sahibi ve hizmet edicisi benim.” dedi. Hz. Ali de, “Ben iman bakımından insanların ilki ve onların çoğundan daha fazla cihad ediyim.” dedi. el-Hillî, bu âyetin Hz. Ali’nin iman ve cihad bakımından üstünlüğünü belirtmek için nazil olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre imâmet iman, ibadet, cihat, şecaat bakımından insanların en üstünü olmayı gerektirmektedir. Tüm bu meziyetler Hz. Ali’de bulunmaktadır.⁴⁴²

10. Münâcât Âyeti: “*Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz.*”⁴⁴³

el-Hillî’ye göre, Ebû Abbas tarikiyle nakledilen bir rivayete göre Mücadele suresi 12. âyeti de Hz. Ali için inzal edilmiştir. Allahu Teâla, bu âyet ile Hz. Peygamber’le özel bir mevzu konuşacak olanların sadaka vermeden konuşmasını yasaklamıştır. Fakat sahabeler Allah’ın emrettiği sadakayı verme konusunda cimri davranmış, Hz. Ali dışında kimse sadaka vermemiştir. Sa’lebî tefsirinde İbn Ömer’den şunu aktarmıştır: Hz. Ali’de var olan üç haslet bende bulunsaydı bana göre kızıl develere sahip olmaktan daha hayırlı olurdu. Bunlar; Hz. Fâtıma ile yaptığı evlilik, Hayber’in fethinde İslâm sancağının ona verilmesi ve münacat âyetidir.⁴⁴⁴

11. Hâdî (rehber) Âyeti: “*...Sen ancak bir uyarıcısın ve her toplumun bir rehberi vardır.*”⁴⁴⁵

el-Hillî, İbn Abbas’tan naklettiğine göre Hz. Peygamber “*Ben uyarıcıyım Ali ise rehberdir. Ey Ali insanlar seninle doğru yolu bulurlar*” demiştir. Bu rivayet Hz. Ali’nin

⁴⁴⁰Burada kastedilen sahabe bir müddet hicâbe görevini yürüten Şeybe b. Osman’dır. Bilgi için bkz., Salih Karacabey, “Şeybe b. Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/48.

⁴⁴¹Hz. Peygamber’in amcası Abbas’ın sikâye ve ridâfe görevi yaptığına dair bkz., Dia, “Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/16-17.

⁴⁴²Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 182.

⁴⁴³el-Mücâdele, 58/12.,

⁴⁴⁴Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-İmâme*, 129; Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 182; Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmâmet Düşüncesi*, 133. İbn Kesir’de Hz. Ali’nin üçüncü hasleti evinin Peygamber (s.a.v.) ile birlikte mescid olması şeklinde rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/342.

⁴⁴⁵er-Ra’d, 13/7.

imâmetinin delillerindendir.⁴⁴⁶

12. Peygamberlerin Niçin Gönderildiği ile İlgili Âyet: “Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor!”

Zuhur suresi 45. âyetin Hz. Ali’nin imâmetine delaleti el-Hillî’ye göre şöyledir: Allah Hz. Peygamber’i İsrâ gecesinde peygamberlerle buluşturdu. Sonra ona şöyle dedi: “Ey Muhammed, onlara ne için gönderildiklerini sor?” Dediler ki: “Biz Allah’tan başka ilah olmadığına, senin peygamberliğine ve Ali b. Ebî Talib’in velayetine şahitlik etmek için gönderildik.” Bu Hz. Ali’nin imâmetini tasdik eden bir beyandır.⁴⁴⁷

13. Zafer Ayeti: “Sizi zaferiyle ve mü’minlerle destekleyen odur.”⁴⁴⁸

el-Hillî, Enfâl suresinin 62. âyetini Ebû Hureyre’den gelen bir rivayet ile ilişkilendirmiş ve bu âyetin Hz. Ali’nin imâmetine işaret ettiğini savunmuştur.

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Arşta şöyle yazılıdır “Allah’tan başka ilah yoktur, yalnızca O vardır. O’nun ortağı yoktur. Muhammed benim kulum ve elçimdir. Ben onu Ali b. Ebû Talib ile destekledim.”⁴⁴⁹

14. el-Hillî’ye göre İnsan suresinin 8. âyeti de Hz. Ali’nin ve ailesinin insanlar arasındaki en faziletli kişiler olduklarının delilidir. Âyette “Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”⁴⁵⁰ denilmiştir ve âyet şu olay üzerine nâzil olmuştur. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hastalanmıştı. Hz. Peygamber onları ziyaret etti ve Hz. Ali’ye çocukların iyileşmesi için adak adamalarını öğütledi. Bunun üzerine Hz. Ali ve Hz. Fâtıma Hz. paygamberin tavsiyesini yerine getirdiler. Hz. Peygamber’in ailesinin imkânları kısıtlıydı. Hz. Fâtıma adak orucunu tutmak için üç sâ’ arpa aldı, bunların bir sâ’ını öğütterek herkese birer tane olmak üzere beş ekmek pişirdi ve dua etti. Gün batımında kapılarına bir fakir geldi ve onlara şöyle dedi: “Selam size ey fakir Müslümanlardan bir fakir olan Muhammed’in ailesi, beni doyurun ve ben de sizi cennet sofralarından doyuracağım!” Hz. Ali bunu duyunca, Hz. Fâtıma’dan yiyecekleri ona vermesini istedi,

⁴⁴⁶ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 180; Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmâmet Düşüncesi*, 133.

⁴⁴⁷ Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-İmâme*, 134; Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmâmet Düşüncesi*, 133.

⁴⁴⁸ el-Enfâl, 8/62.

⁴⁴⁹ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 185. Hillî bu rivayeti Suyûtî’den o da İbn Asâkir’den nakletmiştir. Bkz. es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, 7/178.

⁴⁵⁰ el-İnsan, 76/8.

kendileri o gece kaynar sudan başka bir şey tatmadılar. İkinci gün olunca Hz. Fâtıma bir sâ' arpa daha pişirdi. Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile birlikte dua ettikten sonra eve geldi ve yemeği önüne koydu. O akşam bir yetim kapılarına geldi, kapıda durdu ve şöyle dedi: "Selam olsun size ey Muhammed'in ev halkı! Ben muhacirden bir yetimim, babam Akabe günü şehit oldu, beni doyurun, Allah da sizi cennet sofralarından doyursun!" Hz. Ali onu duydu ve yiyeceklerin ona verilmesini emretti. İki gün, iki gece kaynar sudan başka bir şey tatmadan kaldılar. Üçüncü gün olunca Hz. Fâtıma kalan arpayı pişirdi. Onlar yemeği önlerine koyduğunda kapıya bir mahkûm geldi ve şöyle seslendi: "Selam olsun size ey Muhammed'in Ehl-i beyti! Bizi esir alıp zorluyorsunuz ama doyurmuyor musunuz? Ben Muhammed'in esiriyim, beni doyurun Allah da sizi cennet sofralarında doyursun." Hz. Ali onu duydu ve yemeğin ona verilmesini emretti, yemeği esire verdiler ve üç gün, üç gece kaynar sudan başka bir şey tatmadan adaklarını tamamladılar. Hz. Peygamber dördüncü gün onların açlıktan perişan olduğunu görünce onlar için dua etmiş, ardından Cebrail gelerek onları bu âyet ile müjdelemiştir.⁴⁵¹

15. İnfak Âyeti: *"Mallarımı gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler."*⁴⁵²

Bakara suresinin 274. âyeti olan bu âyet infağın öneminden bahseder ve el-Hillî'ye göre, âyette Hz. Ali'den bahsedilmektedir. Zira cumhurun rivayetine göre, bir defasında Hz. Ali sahip olduğu dört dirhemi kendi ihtiyacı olduğu halde dört ayrı kişiye ayette ifade edildiği üzere gündüz, gece, gizli ve açık şekilde infak etmiştir. el-Hillî, Sa'lebî'nin tefsirindeki bu nakilin Hz. Ali'nin cömertiği dolayısıyla efdaliyetine işaret ettiğini savunmaktadır.⁴⁵³

16. Merace'l Bahreyn Âyeti: *"İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar."*⁴⁵⁴ *"İkisinden de inci ve mercan çıkar."*⁴⁵⁵

el-Hillî, İbn Abbas'tan gelen rivayeti delil göstererek⁴⁵⁶, Rahmân suresinin bu âyetlerinde

⁴⁵¹ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 183-184.

⁴⁵² el-Bakara, 2/274.

⁴⁵³ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 187; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 134.

⁴⁵⁴ er-Rahmân, 55/19-20.

⁴⁵⁵ er-Rahmân, 55/22.

⁴⁵⁶ Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. İbn Abbas'ta böyle bir rivayete rastlanmamıştır. Bkz.

bahsedilen iki denizin Hz. Ali ve Hz. Fâtıma, aralarındaki engelin Hz. Peygamber, her ikisinden çıkan inci ve mercanın da Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu âyet Hillî'ye göre, Hz. Ali'nin faziletinin ve imâmetinin delillerindendir.⁴⁵⁷

17. Sıdk Âyeti: *“Allah’a ve Peygamberlerine iman edenler var ya, işte onlar siddıklar (sözü özü doğru kimseler) ve Allah katında şahitlerdir.”*⁴⁵⁸

el-Hillî'ye göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: Üç siddık vardır. İlki, Yâsin suresinde bahsedilen müminlerden olan ve *“Ey kavmim, elçilere uyun!”* dediği için öldürülen Habib bin Mûsâ en-Neccar; ikincisi Firavun ailesinden bir mümin olan Kur’ân’da *“Bir adamı Rabbim Allah’tır dediği için mi öldüreceksiniz?”* ayetiyle bahsedilen Hezekiel’dir; üçüncüsü Ali b. Ebî Talib’dir ve o onların en hayırlısıdır. el-Hillî bu rivayetin de Hz. Ali’nin faziletini ve imâmetini gösteren bir delil olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁹

18. *“İman edip sâlih amel işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır.”*⁴⁶⁰

el-Hillî'ye göre, bu ayetin inzalından sonra Hz. Peygamber Hz. Ali’ye şöyle buyurdu: *“Onlar, sen ve senin şi’andır. Sen ve şi’an kıyamet günü razı olmuş ve razı olunmuş olarak geleceksiniz. Düşmanların ise kararmış ve asık bir yüzle, pişman olarak geleceklerdir.”*⁴⁶¹ el-Hillî bu âyetin Hz. Ali’nin imametinin delillerinden olduğunu nakletmiş, yaratılmışların en hayırlısı olan Hz. Ali’nin imametinin gerekliliğini savunmuştur.

19. Hz. Ali’nin, Hz. İsa’ya Benzediğini Anlatan Âyet: *“Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca bir de ne göresin, senin kavmin (seni susturacak bir delil buldukları zannıyla) hemen şamata etmeye başlar.”*⁴⁶²

el-Hillî'ye göre, Hz. İsa’nın hayatı Hz. Ali için örnektir. Çünkü peygamberimiz bir hadisinde *“Kimisi Hz. İsa’yı sevmiş ve onu sevdikleri için helak olmuştur, kimisi de ondan nefret etmiş ve nefret ettiği için helak olmuştur”* buyurmuştur. Orada bulunan münâfıklar

Firuzâbâdî, *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs*, 1/233.

⁴⁵⁷ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 188; Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 134.

⁴⁵⁸ el-Hadîd, 57/19.

⁴⁵⁹ el-Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 137.

⁴⁶⁰ el-Beyyine, 98/7.

⁴⁶¹ el-Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 142.

⁴⁶² ez-Zuhruf, 43/57.

“Bunun örneği var mı?” diye sorunca bu âyet indirilmiştir. Dolayısıyla bu âyet ile Hz. Ali’yi sevmenin önemine vurgu yapılmıştır.⁴⁶³

20. “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun.*”⁴⁶⁴

el-Hillî bu âyetin de, Hz. Ali için indirildiğini savunmuş; bu âyetin doğrularla birlikte hareket etmeyi vacip kıldığını söylemiştir. Doğru olan kişinin günah işlemekten uzak olması gerekmektedir. Ona göre, dört halife içinde mâsum olan yegâne kişi Hz. Ali’dir ve bu vahiy Hz. Ali’nin imâmetini gerekli kılmaktadır.⁴⁶⁵

3.4.1.3. Hadislerden Deliller

el-Hillî, Hz. Ali’nin imâmetini ispatlamak için Hz. Peygamber’in hadislerinden de deliller getirmiştir. “Nehcü’l Hakk” adlı Hz. Ali’nin imâmetini belirten rivayetlerin sayılamayacak kadar çok olduğunu ifade etmiş, o hadislerden 27 tanesine eserinde yer vermiştir.⁴⁶⁶ “Minhacü’l Kerâme” eserinde naklettiği 12 hadisin Hz. Ali’nin imâmetinin delillerinden olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁶⁷ Çalışmamıza bu hadislerden önemli olduğunu düşündüğümüz birkaç tanesine yer vermeye çalışılacaktır.

1. el-Hillî, Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde dayandırdığı rivayette⁴⁶⁸ Hz. Peygamber’in şöyle söylediğini ifade etmiştir: “*Ali bin Ebî Talib ve ben, Âdem yaratılmadan on dört bin yıl önce Allah’ın elinde bir nurduk. Allah, Âdem’i yarattığında o nuru iki parçaya ayırdı: O nurun bir kısmı benim, bir kısmı Ali’dir.*” el-Hillî, Allah’ın yarattığı tek nurun ikiye ayrılarak yarısının Hz. Peygamber, yarısının Hz. Ali olmasını; peygamberliğin Hz. Muhammed’e ve halifeliğin Hz. Ali’ye intikal ettiğine işaret olarak zikretmiştir.⁴⁶⁹

2. el-Hillî’ye göre, “*Yakın akrabanı uyar*”⁴⁷⁰ ayetinin inzalinin akabinde Hz. Peygamber ailesinden 30-40 civarında kişiyi evine davet etmiş onları yedirip içirdikten sonra şunları söylemiştir: “*Ey Benî Abdülmuttalip! Allah beni hak peygamber olarak bütün yatılmışlara, özel olarak size gönderdi ve “En yakın akrabalarını davet et” diye emretti.*

⁴⁶³ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 202.

⁴⁶⁴ et-Tevbe, 9/119.

⁴⁶⁵ Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-İmâme*, 142; Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İmâmet Düşüncesi*, 135.

⁴⁶⁶ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 212.

⁴⁶⁷ el-Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-İmâme*, 147.

⁴⁶⁸ el-Hillî Ahmed ibn Hanbel’e dayandırdığı bu hadisi İbn Ebu’l Hadîd’in Şerhu Nehci’l-belâğa adlı eserinin 2.cilt 430. sayfasında yer alan rivayeti esas alarak nakletmiştir.

⁴⁶⁹ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 212-213.

⁴⁷⁰ eş-Şu’arâ, 26/214.

Cennete girip ve cehennemden kurtulmanız için sizi dilde hafif ama tartıda ağır iki kelimeye yani Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şahitlik etmeye davet ediyorum. Kim bu işte bana icabet eder ve bunu yapmam için bana yardım ederse benim kardeşim vasım, vezirim, mirasçım ve benden sonra ki halifem olur.” Sa'lebî'nin rivayetine göre, orada bulunanlardan sadece Hz. Ali ayağa kalkarak her zaman Hz. Peygamber'e destekolacağını söylemiştir. Hz. Peygamber ona oturmasını söyleyip bu sözlerini üç kez tekrarlamış, buna rağmen Hz. Ali'den başka kimseden ses çıkmamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye dönerek: *“Sen benim kardeşimsin, velimsin, vekilimsin, varisimsin ve benden sonra halifemsin.”* demiştir. Bu hadis el-Hillî'ye göre, Hz. Ali'nin hilâfet ve imâmetinin en açık delillerindendir.⁴⁷¹

3. el-Hillî Minhâcü'l Kerâme'de "Ey Peygamber! Sana Rabb'inden indirileni tebliğ et."⁴⁷² âyetinin inzali ile ilgili mütevâtiren nakledilen şu rivayete de yer vermiştir. Hz. Peygamber Gadîr Hum'da bulunanlara kişilere “Ey insanlar, sizin üzerinizde benim canımdan daha fazla hak sahibi olan kimse yoktur değil mi?” diye sorduğunda orada bulunanlar “Evet.” Diye cevap verdiler. Buna mukâbil Hz. Peygamber “Ben kimin mevlasıysam, Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım, onu destekleyenlerle dost ol, ona karşı çıkanlara düşman ol, onu destekleyenleri destekle, onu terk edenleri terk et!” diye dua etmiştir.⁴⁷³

4. el-Hillî'nin, aktardığı bir diğer rivayete göre, Hz. Peygamber Tebük Gazvesi esnasında, Hz. Ali'nin Ehl-i Beyt'e sahip çıkması için Medine'de kalmasını istemiştir. Hz. Ali geride kalmak istememiş, Hz. Peygamber'e gazveye katılmak istediğini söylemiştir. Hz. Peygamber de, Hz. Ali'ye; *“Senin bana yakınlığın Mûsâ'nın Hârûn'a olan yakınlığı gibidir, fakat benden sonra peygamber yoktur.”* demiştir. el-Hillî'ye göre, Hz. Peygamber'in yokluğunda onu Medine'ye halife olarak ataması ve ona Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'u örnek göstermesi Hz. Ali'nin peygamber hayattayken de vefat ettikten sonra da onun halifesi olması gerektiğine delildir.⁴⁷⁴

5. el-Hillî, Hz. Peygamber'in Medine'den kısa süreliğine ayrıldığında dahi Hz. Ali'yi

⁴⁷¹ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 148; el-Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 213; Maden, *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şii Düşüncedeki Yeri*, 140.

⁴⁷² El-Mâide, 5/67.

⁴⁷³ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 149.

⁴⁷⁴ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 149; Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet”, 96.

yerine halife olarak bıraktığını ifade etmiştir. Dolayısıyla, onun ölümünden sonra da bir halifesi olmalıdır. Hz. Peygamber yaşarken Hz. Ali'nin ona vekil olması üzerinde ittifak olan bir gerçekliktir çünkü Hz. Peygamber genellikle onu Medine'den uzaklaştırmamıştır. Bu nedenle ölümünden sonra da Medine'de onun halifesi olmaya en layık olan kişi Hz. Ali'dir.⁴⁷⁵

6. el-Hillî, Enes'in Hz. Peygamber ile ilgili şunları anlattığını belirtmektedir: Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinin hemen akabinde muhacirler ile ensar arasında muâhat anlaşması yapmıştı. Hz. Ali de orada bulunuyordu ve Hz. Peygamber onu gördüğü halde onunla kimse arasında kardeşlik yapmadı. Hz. Ali gözleri yaşlı bir şekilde oradan ayrıldı. Hz. Peygamber'in gözleri onu aradı ve göremeyince "Ebu'l-Hasan ne yaptı?" diye sordu. Oradakiler "Gözleri yaşlı bir şekilde buradan ayrıldı." dediler. Hz. Peygamber "Ey Bilal, git onu getir." dedi. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in yanına geldi ve Hz. Peygamber ona gözlerindeki yaşın nedenini sordu. Hz. Ali "Ey Allah'ın Resulü, sen muhacirlerle ensar arasında kardeşlik yaptın, beni gördüğün halde benimle hiç kimse arasında kardeşlik yapmadın." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; "Seni kendime sakladım, Allah Resulüne kardeş olmaktan memnun olmaz mısın?" diye sordu. Sonra onun elinden tuttu ve onu minbere çıkararak şöyle dedi: "Allah'ım, bu benimdir ve ben de onunum, şüphesiz o benim yanımda Mûsâ'nın Hârûn'a olan konumu gibidir, ben kimin mevlâsıysam Ali'de onun mevlâsıdır. O'nu gözümün nuru olarak kabul ettim." Ardından Ömer şöyle dedi: "Maşallah Ey Ebu'l-Hasan, sen benim ve tüm mü'mininlerin efendisi oldun." Bu rivayeti aktaran el-Hillî, "*Kardeşlik üstünlüğü ifade eder, dolayısıyla o imamdır.*" diyerek Hz. Peygamberin, Hz. Ali'yi imam tayin ettiğini savunmuştur.⁴⁷⁶

7. el-Hillî; Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim gibi birçok güvenilir kaynaktan gelen bir rivayete göre, Abdullah bin Bureyde şöyle dediğini ifade etmiştir: "Babamı şöyle derken işittim. Hz. Peygamber, Hayber'i kuşattığında yirmi dokuz gece kaldı ve sancağı önce Hz. Ebû Bekir'e verdi. O çabaladı fakat hiçbir şey elde edemedi geri döndü. Sonraki gün bayrağı Hz. Ömer aldı, o da kaleyi fethedemedi dönmek zorunda kaldı. Sonrasında Hz. Peygamber, "Yarın sancağı öyle birine vereceğim ki o Allah'ı ve Resûlünü seven, Allah ve Resûlünün de sevdiği bir kişidir ve kaleyi fethetmeden dönmeyecektir." dedi. Herkes

⁴⁷⁵ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 150.

⁴⁷⁶ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 151-152.

merak içinde sabahı bekledi. Sabah olunca Hz. Peygamber “Ali b. Ebî Talib nerede?” diye sordu. Gözlerinden rahatsız olduğunu söylediler. Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi getirmelerini istedi. Hz. Ali gelince gözlerini tükürüğü ile sildi ve Hz. Ali iyileşti. Hz. Peygamber sancağı ona verdi, böylece Allah onun eliyle Müslümanlara zafer bahşetti.⁴⁷⁷ el-Hillî’ye göre, Hz. Ali’nin bu durumu başkalarından üstün olduğuna işaret eder; dolayısıyla imam o olmalıdır.⁴⁷⁸

8. el-Hillî’nin cumhurdan rivayet ettiği bir olay da şöyledir: Hz. Peygamber’e bir kızarmış tavuk getirildi ve o şöyle dua etti: “Allah’ım, bu kızarmış tavuktan benimle birlikte yemesi için bana yarattıklarının en sevgilisini getir.” Ardından Hz. Ali kapıya geldi. Enes b. Mâlik kapıyı açarak ve Hz. Ali’ye Hz. Peygamber’in dışarıda olduğunu söyledi. Hz. Ali az sonra tekrar geldive kapıyı çaldı. Enes tekrar Hz. Peygamber’in evde olmadığını söyleyip Hz. Ali’yi gönderdi. Hz. Ali üçüncü kez geldiğinde kapıya öncekilerden daha sertçe vurdu. Kapının sesini duyan Hz. Peygamber Hz. Enes’e kimin geldiğini sordu. Böylelikle Enes, Hz. Ali’nin içeriye girmesine izin vermek durumunda kaldı. Hz. Peygamber ona "Ey Ali, neden bu kadar geç kaldın?" dedi. Hz. Ali üç kez daha geldiğini fakat Enes’in ona; “Hz. Peygamber evde yok” dediğini söyledi. Hz. Peygamber Enes’e: “Ey Enes, sana bunu yaptıran nedir?” dedi. Enes: “Duanın ensardan biri için olmasını umuyordum.” dedi. Hz. Peygamber Enes’e: “Ey Enes, ensar Ali’den daha mı hayırlıdır? Yahut ensar arasında Ali’den daha iyisi var mıdır?” diye sordu. el-Hillî bu rivayeti delil göstererek, kullar arasında Allah’ın en sevdiği kişinin Hz. Ali olduğunu, bu nedenle onun imam olması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁹

9. el-Hillî, cumhurun rivayetine göre Hz. Peygamber’in şöyle söylediğini nakletmiştir: Hz. Peygamber ashabına mü’minlerin emîri Hz. Ali’ye selam vermelerini emretmiş ve şöyle demiştir. *O, müminlerin lideridir, takva sahiplerinin imamıdır, cennetliklerin lideridir ve benden sonraki her müminin velisidir.* Ve yine Hz. Peygamber, Hz. Ali hakkında şöyle demiştir: *Ali, benden bir parçadır ve ben ondan bir parçayım ve o, her inanan erkek ve kadının velisidir.* el-Hillî’ye göre, bu konudaki pek çok rivayet onun

⁴⁷⁷ Buhârî, “Fedâilu’l-Ashab”, 10 (No. 3748).

⁴⁷⁸ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 217.

⁴⁷⁹ Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-Îmâme*, 154; Taghiyev, *İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin Îmâmet Düşüncesi*, 138.

imâmetinin delillerindendir⁴⁸⁰.

10. el-Hillî, cumhura dayandırarak Hz. Peygamber'den şu sözü nakletmiştir: "Size, ona sarıldığınız takdirde asla sapmayacağınız iki şey emanet ediyorum: Onlar Allah'ın Kitabı ve ehl-i beytimdir. Havuz başına varıncaya kadar o ikisinden ayrılmayın."⁴⁸¹

Diğer bir rivayette : "Sizin için ehl-i beytim Nuh'un gemisi gibidir. Ona binen kurtulur, geride kalan ise boğulur" buyurmuştur. el-Hillî'ye göre, bu rivayetler Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in sözlerine bağlı kalmanın gerekliliğine işaret eder, dolayısıyla onlara itaat etmek farzdır, sahabeden başka birinin Hz. Ali'nin yerine imam olması mümkün değildir.⁴⁸²

11. el-Hillî'ye göre cumhur, Hz. Ali'yi sevmenin ve ona sadık olmanın gerekliliği konusunda ittifak etmiştir ve konuyla ilgili bir rivayete göre Resûlullah Hasan ile Hüseyin'i kucağına almış ve şöyle buyumuştur: "Kim beni sever ve bu ikisini, yani babalarını ve annelerini severse, kıyamet günü benim derecemde benimle birlikte olacaktır". el-Hillî'nin eserindeki diğer bir rivayet şöyledir: "Allah'ın elçisi, Ali'ye şöyle dedi: Senin sevgin imandandır, nefretin ikiyüzlülüktür ve cehenneme ilk giren kişi senden nefret edendir. O, seni buna layık kılmıştır; sen bendensin, ben de sendenim." el-Hillî; "Bu konuda ihtilaf edenler için sayısız rivayet vardır ve bu onun üstünlüğünü ve imâmete layık olduğunu gösterir." diyerek Hz. Ali'nin imâmetine muhalefet edenlere onun efdâliyetine delil niteliğinde daha pek çok rivayetin var olduğunu belirtmiştir.⁴⁸³

el-Hillî, bu rivayetlerin aynı fikirde olmayan kişilere sağlam tariklerle ispat edilmesi durumunda onların bu hükümlere uymalarının farz, onları terk etmelerinin ise haram olduğunu düşündüğünü aktarmıştır. Bunun sadece kendi görüşü olmadığını İmâmiyye'nin genel görüşü olduğunu ifade etmiştir.

3.4.1.4. Hz. Ali'nin Kişiliğinden Deliller

el-Hillî, Hz. Ali'nin kişisel özelliklerini de imâmetine delil olarak saymıştır. "Nehcül'l

⁴⁸⁰ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 155.

⁴⁸¹ Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizi*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992) "Menâkıb", 32 (No. 4155). Ehl-i beyt şeklinde tercüme edilen "itret" lafzıyla rivayet edilen hadisin İbn Teymiyye'ye göre sahih olmadığına dair bkz. Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 7/394. Ayrıca literatürde Sekaleyn hadisi olarak bilinen bu rivayetin sıhhati ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Dölek, Adem, *Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi*, Marife Dini Araştırmalar Dergisi 4/3 (2004), 145-168.

⁴⁸² Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 155-156.

⁴⁸³ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 156.

Hak” adlı eserinde bahsettiği bazı kişisel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

a- Hz. Ali insanların en faziletlisidir çünkü Hz. Peygamber bir defasında şöyle buyurmuştur: *“Eğer çayırılar kalem, denizler mürekkep, cinler sayman, insanlar da yazıcı olsalardı, yine de Ali b. Ebî Tâlib’in faziletlerini saymaya güçleri yetiremezlerdi.”*⁴⁸⁴

b- Hz. Ali öyle faziletlidir ki ona bakmak bile ibadet sayılmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber’in *“Ali’ye bakmak ibadet, onu anmak da ibadettir ve Allah onu dost bilip düşmanlarından uzak durmayan hiçbir kimsenin imanını kabul etmez.”* dediği rivayet edilmektedir.⁴⁸⁵

c- Hz. Ali, doğumu ile de eşi görülmemiş bir insandır. Fil yılından otuz sene sonra Recep ayının on üçünü gösteren Cuma günü Kâbe’de dünyaya gelmiştir ve ondan önce ve ondan sonra Kâbe’de doğan hiç kimse bulunmamaktadır. Hz. Peygamber ile otuz sene yaşamıştır. Hz. Peygamber onun bakımıyla bizzat ilgilenmiş, beşiğini yanı başına koydurmuş, onu yedirmiş ve içirmiştir. Hz. Peygamber onu yanından ayırmamıştır ve Hz. Ali onun terbiyesinde yetişmiştir.⁴⁸⁶

d- Hz. Ali, Allah’a hiçbir zaman ortak koşmamış ve insanlara gerçek imanı öğreterek inanmanın yapı taşlarını oluşturmuştur. Ayrıca Mekke fethedildiğinde Kâbe’nin üstündeki putları o kırmıştır.⁴⁸⁷

e- Hz. Ali, insanların en salihidir ve Hz. Peygamber ile birlikte ilk namaz kılan kişi olmuştur. O, son derece zeki ve öğrenmeye meraklı bir kişi olması dolayısıyla şeriat hükümlerinde ve ilme’l yakîn konularında insanların güvenini kazanmıştır. Tirmizî Sahih’inde şöyle rivayet etmiştir: *“Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısıdır.”*⁴⁸⁸

g- Hz. Ali, Hz. Muhammed’den ardından beşerin en cesaretlisidir zira onun cesareti düşmanlarını korkutacak ve melekleri hayran bırakacak kadar fazladır. Aynı zamanda o zühd bakımından da Hz. Muhammed’din ardından beşerin en üstünüdür.⁴⁸⁹

el-Hillî, “Keşfü’l Murad”da Hz. Ali’nin faziletlerinden bahsederken onun ilmi, gayb

⁴⁸⁴ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 231.

⁴⁸⁵ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 232.

⁴⁸⁶ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 233; Demir, “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmâmet”, 98; Tirmizî, “Menâkıb”, 21 (No. 4088).

⁴⁸⁷ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 234.

⁴⁸⁸ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 235-236; Demir, “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmâmet”, 98.

⁴⁸⁹ Hillî, *Nehcü’l Hakk ve Keşfü’s Sıdk*, 244.

bilgisi, cömertliği, zühdü, sabrı, ibadetleri, cihatları, soyu, Hz. Peygamber'in damadı oluşu gibi birçok konu ile ilgili deliller sunmuştur. Hatta el-Hillî, Hz. Ali'nin şehadetinden sonra dahi ona saygı gösterip itaat edenlerin ödüllendirildiği, saygısızlık yapanların cezalandırıldığına dair rivayetler nakletmektedir. Örneğin: Hz. Ali'ye küfreden bir bekçi Allah tarafından cezalandırılmış, o Hz. Ali'nin gıyaben vurduğu yerde çıkan yara sebebiyle ölmüştür. Cinlerin musallat olup taşıdığı bir adam, sürekli Kur'ân okuduğu halde çare bulamamış; onlara “Eğer yaptığınız şeyi bırakmazsanız sizi İmam Ali'ye şikâyet ederim.” deyince taşlar kesilmiştir. Abdullah b. Mübarek hac yolunda ihtiyaç sahibi Alevî bir kadın görmüş ve tüm parasını ona infak etmiştir. Bunun üzerine rüyasına giren Hz. Peygamber, onun bir daha hacca gitmesine gerek olmadığını, Allah'ın onun suretinde bir melek yarattığını, kıyamete kadar onun yerine hac vazifesini ifâ edeceğini söylemiştir.⁴⁹⁰

Ayrıca el-Hillî, imamların sayısının on iki olduğunu ifade etmiştir. el-Hillî'ye göre, H. Ali'nin imâmeti ile ilgili haberlerin sayısı sayılamayacak kadar fazladır ve bu rivayetlerin tamamı Hz. Peygamber'in soyundan gelen on iki imamın imâmetine işaret etmektedir. Ona göre sadece imâmet inancına sahip olanlar, mâsum imamlar hakkında söz söyleyebilir.⁴⁹¹

⁴⁹⁰ Allâme el-Hillî, *Emîrü'l-Mü'minîn İmam Ali'nin (a.s.) Fazîletleri*, çev. Özgür Arapoğlu (İstanbul: Kevser Yayınları, 2021), 323-329.

⁴⁹¹ el-Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 230-231.

4. el-HİLLÎ'NİN İMÂMET VE HİLÂFET DÜŞÜNCESİNİN TAHLİLİ

Allah'ın kişilerin bireysel ve toplumsal hayatlarında uymaları gereken sınırları belirleyen bir din göndermesinin asıl gayesi, onların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. İnsanın yaratılışı itibarıyla sosyal bir varlık olması, İslâmiyetin insanın temel haklarının korunması için birtakım kurallar koymasını gerektirmiştir. Hz. Peygamber Allah'ın koyduğu bu kuralların toplumsal hayata tatbikini sağlamış, İslâmiyetin ilk hukuk devletinin temellerini atmıştır.⁴⁹² Böylece tarih boyunca yaşamın en önemli alanlarından biri olan siyâset kurumu ile din arasında ilişki kurulmuştur. Çalışmamızın ikinci bölümünde Hz. Peygamber'in vefatının ardından Kur'an'ın delâlet ettiği yönetim şeklinin imâmet olduğunu, bunun da Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunan el-Hillî'nin düşünceleri genel çerçevede ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde el-Hillî'nin imâmet ve hilâfet tasavvuru Kur'an'ın ve bazı mezheplerin bu konudaki genel görüşleri referans alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.1. İmâmiyye Şîası Açısından

İbnü'l Mutahhar el-Hillî, Hille medresesinde yetişmiş; Şîa'nın önemli âlimlerinden biridir. Şeyh Tûsî'nin fikirlerinden etkilenen el-Hillî, İmâmiyye'nin Ahbârîlik ekolüne karşı akılcılığı ön plana çıkaran Usûlî ekolü savunmuştur. Esasında el-Hillî, daha çok fıkıh usulü ile ilgili yeni görüşler ortaya koymuştur fakat aklî delilleri imâmeti ispat etmek için de kullanmıştır.

İmamiyye Şîa'sı açısından el-Hillî'nin görüşlerini değerlendirebilmek için el-Hillî'nin eserlerindeki İmamiyye tasavvurunu ele almak gerekmektedir. el-Hillî "Minhâcü'l Kerâme"de hocası Tûsî'nin mezhepler ile ilgili şunları söylediğini aktarmaktadır:

Şeyhimiz Büyük İmam Nâsır-ı Millah Muhammed bin Hasan Tûsî'ye mezhepler hakkında sordum, o da şöyle dedi: Peygamber Efendimiz'in "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, onlardan biri kurtuluşa erecek, geri kalanı ateştedir" sözünü araştırdık ve kurtuluşa erecek fırkanın İmâmiyye fırkası olduğunu gördük. Çünkü onlar tüm mezhepleri açıklığa kavuşturdular ve tüm mezhepler inanç esaslarında birleştiler."⁴⁹³

⁴⁹² Hanefi Palabıyık, "Hz. Peygamberin Devlet Kurma Faaliyeti" (Tarihî Arkaplan Ve Teşrî Açısından), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran 2002).

⁴⁹³ Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme fî Marifeti'l-İmâme*, 49.

el-Hillî'ye göre İmamîler, imamlarının ve kendilerinin kurtuluşa ereceğine kesinlikle inanmaktadır ve bunu koşulsuz bir şekilde savunmaktadır. Farklı görüşleri kabul etmemekte, onların kurtulanlardan olamayacağını düşünmektedir. Sünnîler ise ne kendilerinin ne de diğerlerinin kurtuluşlarından kesin emin olamamaktadır. Bu yüzden el-Hillî İmâmiyye'yi takip etmenin daha doğru olacağını savunmuştur. O bu düşüncesini şu örnekle ortaya koymuştur. İki kişinin farklı yollar takip ederek Bağdat'tan Kufe'ye gitmek istediğini varsayalım. Kûfe'ye gitmek isteyen üçüncü bir kişi onlardan ilkinde : "Nereye gidiyorsun?" diye sordu. O, "Kûfe'ye" dedi. Tekrar sordu: "Bu yol seni oraya götürür mü? Yolumuz güvenli mi, yoksa tehlikeli mi? Arkadaşının yolu onu Kûfe'ye götürebilecek mi? Onun yolu güvenli mi yoksa tehlikeli mi?" O da cevap verdi: "Hiçbir fikrim yok."

Sonra ikinci kişiye aynı soruları sordu ve o da şöyle cevap verdi: "Yolumun beni Kûfe'ye götürdüğünü ve onun güvenli olduğunu biliyorum ve biliyorum ki arkadaşımın yolu onu Kûfe'ye götürmez ve o da güvende değildir." Üçüncüsü birinciyi takip ederse akıl sahibi insanlar onu aptal sayarlar, eğer ikinciye uyarsa kararlı davranmış sayılır.⁴⁹⁴

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere el-Hillî İmâmiyye'yi Fırka-i Nâciye olarak görmekte, Ehl-i Sünnet'in gittiği yolu, kurtuluşa götürüp götürmediğinden emin olunan bir yol olmadığı için güvenilir görmemekte ve bu yolu takip etmenin akılsızlık olacağını savunmaktadır.

4.1.1 İmâmetin Vücubu

İmâmiyye, imâmeti dinin inanç esasları arasından biri olarak kabul etmektedir. Onlara göre insanların doğru yolu bulabilmek için nasıl ki bir peygambere ihtiyacı varsa aynı şekilde bir imama da ihtiyacı vardır.⁴⁹⁵ Dolayısıyla zamanın imamına uymak dinin asıllarından kabul edilmiştir.⁴⁹⁶ el-Hillî'ye göre de imâmet insanların şeref derecesine ulaşmasını sağlayan, onlara cenneti kazandıran, onları Allah'ın gazabından uzaklaştıran en değerli meseledir. Zira daha önce de zikrettiğimiz gibi el-Hillî'nin hadis olarak zikrettiği bir rivayete göre zamanın imamını tanımadan ölen kimse cahiliyye üzere

⁴⁹⁴ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 49-50.

⁴⁹⁵ Şeyh Saduk, *Risâletü'l-İtikâdâtü'l-İmâmiyye (Şii İmâmiyenin İnanç Esasları)*, çev. E.Ruhi Fığlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978), 104-107.

⁴⁹⁶ Asuman Arda, *İmamiyye Şiasında Nübüvvet -İmâmet İlişkisi* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YüksekLisans, 2019), 69; Onat, "Şii İmâmet Nazariyesi", 93.

ölür.⁴⁹⁷

İmâmiyye'ye göre imâmet Allah'ın lütfunun gereğidir ve dolayısıyla imamdandır mâsiyet zuhur etmesi düşünülemez. İnsanların sırlarına vakıf olan yegâne varlık Allah olduğu için imamın nasla tayin edilmesi bir zorunluktur.⁴⁹⁸ el-Hillî'ye göre de imamın nasla tayini imâmetin en önemli şartlarındandır.

Kuleynî, imamların peygamberlere verilen ilimlerin tamamını bildiğini⁴⁹⁹ ve onların peygamberin vefatından sonra onun yeryüzündeki halifeleri olduğunu ifade etmiştir. el-Hillî de benzer bir şekilde imamların peygamberlerin halefleri olduğunu söylemiş ve bunu ispatlamaya çalışmıştır.⁵⁰⁰

4.1.2 İmamın mâsumiyeti

İmâmiyye'ye göre imamlar tıpkı peygamberler gibi mâsumdur. İmamların mâsum olmaması kendilerinden başka bir imama muhtaç olmalarını gerektirmektedir.⁵⁰¹ el-Hillî'de bu teselsülden bahsederek bu durumun akla uygun olmadığını ifade etmiştir.⁵⁰² Aynı zamanda İmâmiyye'ye göre, Allah'ın insanları doğruya yönlendirmekle görevlendirdiği kişinin günah işlemesi de akıl dışıdır. Bu nedenle Allah'ın seçtiği imamlar tıpkı peygamberler gibi ismet sahibidir.⁵⁰³ el-Hillî de imamların mâsumiyetiyle ilgili İmâmiyye ile aynı görüşleri savunmaktadır.

4.1.3 İmamın nasla tayini

İmâmiyye'ye göre Hz. Peygamberden sonra imâmet nass ve tayin yoluyla Hz. Ali ve onun vasilerinin hakkıdır. İmâmiyye fırkası Hz. Ali'nin hakkı olan imâmetin zorla elinden alındığını dolayısıyla Hz. Ali'nin hakkının ilk üç halife tarafından gasp edildiğini düşünmektedir.⁵⁰⁴

el-Hillî, Hz. Ali'nin ve vasilerinin imâmeti ile ilgili İmâmiyye ile aynı görüşü

⁴⁹⁷ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 27.

⁴⁹⁸ Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi", 96.

⁴⁹⁹ Sıgatu'l-İslâm Muhammed bin Yakub Kuleynî, *Usûlü'l Kâfi*, çev. Abdullah Turan - Seccad Karakuş (İstanbul: Al-i Taha Yayıncılık, 2007), 1/591.

⁵⁰⁰ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 14-20.

⁵⁰¹ Nasiruddin Muhammed B. Muhammed B. El-Hasan E et-Tûsî, "İmâmet Risâlesi", çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1-4 (Ağustos 1996), 186.

⁵⁰² Hillî, *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd*, 364.

⁵⁰³ Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi", 101.

⁵⁰⁴ Şeyh Saduk, *Risâletü'l-İtikâdâtü'l-İmâmiye (Şiî İmâmiyenin İnanç Esasları)*, 121-124.

paylaşmaktadır ve onların faziletlerine dair şunları söylemiştir: “İmâmîler öğretilerini, erdemleri, ilimleri, zühdlere ve dindarlıkları ile her zaman ibadet, dua ve Kur’ân okumakla meşgul olan mâsum imamlardan almışlar ve çocukluk döneminden yaşamın sonuna kadar insanlar bilimleri onlardan öğrenmişlerdir.”⁵⁰⁵ el-Hillî’ye göre ilk imam, insanların en faziletlisi olan Hz. Ali’dir. Daha sonra cennet gençlerinin efendisi, yine zühd ve takva bakımından insanların en üstünlerinden olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’dir. Hz. Hüseyin’in ardından imam olan Zeyne’l Abidin de gündüzleri oruç tutan, geceleri namaz kıлып Kur’ân okuyan bir kişidir. O, geceleri gizlice ihtiyaç sahiplerine yardım etmiştir. İnsanlar ancak o vefat edince kendilerine yardım edenin o olduğunu anlamışlardır.⁵⁰⁶ el-Hillî’ye göre; Hz. Peygamber bir gün Hz. Hüseyin ile oyun oynarken onun soyundan Muhammed el-Bâkır adında çok bilgili bir çocuğun doğacağını müjdelemiştir. Babası Zeynelâbidîn’den sonraki imam odur. Altıncı imam zamanının en iyisi olan Ca’fer es- Sâdık’tır. Yine onun gibi salih bir kul olan Mûsâ’nın oğlu İmam Kâzım yedinci imamdır. O, zamanının en ibadetskâr kişisi olmuş; gecelerini namaz kılarak ve gündüzlerini oruç tutarak geçirmiştir. Kâzım adını almıştır çünkü birinden bir şey duyduğunda hemen ona mal göndermiş ve onun iyiliğini yaymıştır. Onun oğlu Ali er-Rıza, zamanının en zâhid ve en âlimiydi. Cemaatin fakîhlerinin çoğu ondan çok şey öğrenmiştir ve el-Memun onun kemal ve faziletini bildiği için onunla ilgilenmiştir.⁵⁰⁷ Dokuzuncu imam olan Muhammed el-Cevâd (a.s.); ilimde, takvada ve cömertlikte babasının yolunda ilerlemiştir. Babası Rızâ (a.s.) vefat ettiğinde el-Me’mun, onun çokça bilgisine, dindarlığına ve genç yaşına rağmen keskin zekâsına hayran kalmıştır. Onun oğlu Ali el-Hâdî (a.s.)’dir ona "askerî" denmiştir çünkü Mütevekkil onu Medine’den Bağdat’a göndermiştir. Oradan Samerra’ya giden el-Hâdî, burada 20 yıl 9 ay kalmıştır. On birinci imam olan oğlu olan İmam Hasan el-Askerî (a.s.) çağının en iyi insanı, dindar ve erdemlisidir. On ikinci imam onun oğlu imam Muhammed el-Mehdî’dir. El-Hillî’nin İbnü’l Cevzî’ye dayandırdığı bir rivayete göre İbn Ömer Hz. Peygamber’den şunları duyduğunu nakletmiştir: “Ahir zamanda benim soyumdan adı benim adım, lakabı da benim lakabım olan bir adam çıkacak; zulümle dolu yeryüzünü adaletle dolduracak. İşte o Mehdî’dir.”⁵⁰⁸ el-Hillî, “Menâhicü’l Yakîn”de İmâmiyye’nin Muhammed el-Mehdî’nin

⁵⁰⁵ Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-İmâme*, 50.

⁵⁰⁶ Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-İmâme*, 52-54.

⁵⁰⁷ Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-İmâme*, 60.

⁵⁰⁸ El-Hillî hadisin dipnotunda bu rivayetle ilgili şu bilgiye yer vermiştir: “İbn el-Cevzi el-Hanbeli

gaybetine dair düşünceleri ile ilgili bilgiler vermiş fakat kendisinin bu konudaki düşüncesini ifade etmemiştir.⁵⁰⁹

Genel olarak değerlendirildiğinde, el-Hillî'nin imâmet ile ilgili görüşleri İmâmiyye ile aynıdır. el-Hillî, İmâmiyye'nin genel kabul olarak benimsediği görüşlerine mantık ilminden faydalanarak aklî deliller getirmiştir.

4.2. Mu'tezile Açısından

Mu'tezile, İslâm'daki itikâdî mezheplerinden biridir. Kelime olarak ayrılanlar anlamına gelen Mu'tezile'ye, kurucusu Vâsıl b. Ata'nın hocası Hasan-ı Basrî'nin ders halkasından ayrılması dolayısıyla bu ismin verildiği düşünülmektedir.⁵¹⁰

el-Hillî'nin felsefe ve kelim metodolojisini mahirane kullanmasında Basra Mu'tezilesi'nin önemli mütekellimlerinden olan Ebu'l Hüseyin el-Basrî'nin etkisi olduğu bilinmektedir.⁵¹¹ Bu başlıkta el-Hillî'nin imâmetle ilgili düşünceleri ile Mu'tezile'nin imâmet ve hilâfete bakış açısı kıyaslanırken Şîa ve Mu'tezile arasında tartışma konusu olan hususlar ele alınacaktır. Mu'tezile'ye mensup mütekellimlerin imâmet ile ilgili görüşlerinde bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Ekol içindeki farklılıkları değerlendirmek konumuzun sınırlarını aşacağından el-Hillî'nin imâmet ile ilgili görüşleri, Mu'tezile'de genel kabul görmüş fikirler ekseninde değerlendirilecektir.

4.2.1 İmâmetin vücubu

Mu'tezile'ye göre, dünyevî maslahatlar gereği bir yöneticinin varlığı zorunludur. Bu dinî bir zorunluluk değildir. Yönetim, dinî bir esas olmadığı için aklen ispat edilmesi gerekmez ve Müslümanların içtihat ile karara bağladıkları konulardandır. Bu yönüyle, Mu'tezile'ye göre Müslümanların ülkenin korunması, Şer'î hükümleri uygulanması gibi hususlarda bir imama ihtiyacı vardır fakat bu imamı seçmek, Allah'a değil insanlara vaciptir.⁵¹² Mu'tezile bu görüşü savunarak, imâmet ile peygamberlik arasında fark

tarafından Ebu Davud ve Sahih et-Tirmizi'den rivayet edilmiştir “. Bkz. el-Hillî, *Minhacü'l-Kerame fi Ma'rifeti'l-İmâme*, 177.

⁵⁰⁹ Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fi usuli'd-din*, 455-458.

⁵¹⁰ İlyas Çelebi, “Mu'tezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/391.

⁵¹¹ Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, 34.

⁵¹² Mahmut Ay, *Mu'tezile-Siyaset İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 42.

olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Mu'tezile, imâmeti dinin esaslarından görmeyerek el-Hillî'nin düşüncesine muhalefet etmektedir. Nitekim Mu'tezilî âlim Kâdî Abdülcebbâr'a göre dinî bir mesele olmaktan çok siyasî bir meseledir.⁵¹³ el-Hillî'ye göre ise imâmet, dinin rükünlerindendir ve Müslümanların hayatındaki en önemli konulardan biridir. İmâmet dinden ayrı düşünülemez zira imamlar peygamberlerin bu dünyadaki nâibleridir.⁵¹⁴

el-Hillî, Allah tarafından tesis edilen peygamberlik kurumu ile Mu'tezile'ye göre hakkında herhangi bir nass bulunmayan imâmet kurumunu tüm Şîa gibi aynı kefedede değerlendirmektedir. Şîa'nın bu düşüncesine karşı çıkan Mu'tezile imâmeti diyanetle ilgili bir mesele olarak görmemiş, aslah ilkesine göre dünyevî maslahatlar gereği kurulması gerektiğini savunmuştur.⁵¹⁵ el-Hillî ise eserlerinde, Mu'tezile'nin aslah görüşünü imâmetin vücubunu ispatlamak için kullanmıştır. Ona göre imam tayin etmek, insanların maslahatları gereği insanlar için bir lütufken Allah üzerine vaciptir.⁵¹⁶ Bu yönüyle el-Hillî'nin Mu'tezile'nin temel görüşlerinden biri olarak kabul edilen aslah prensibini kendi düşüncesini temellendirmek için kullandığı ve onların savunusunun tam tersini iddia ettiği görülmektedir.

4.2.2 Hilâfetin Kureyşiliği

Öte yandan hilafetin Kureyşiliği ile ilgili son dönem Mu'tezilî temsilcilerden bazıları özellikle takdim hususunda farklı düşünceler ortaya koymuş olsa da⁵¹⁷ Mu'tezile de genel olarak halifenin Kureyş'ten olması zorunlu görülmemiştir. Mu'tezile'ye göre bütün Müslümanlar hür veya köle olmasına bakılmaksızın, kabilesine yönetici olmak konusunda eşit haklara sahiptir. İmam veya halife olabilmek için liyakat, Kur'ân ve sünnete uyma en önemli koşuldur. Mu'tezile, Kureyş'in ayrıcalığına karşı çıkarken; “...Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.”⁵¹⁸ âyetini dayanak göstermiştir.⁵¹⁹ el-Hillî'nin Peygamberimize isnad ettiği bir rivayetle

⁵¹³ Samet Karahüseyin, *Mu'tezilî Düşüncenin Farklılaşmasında Kâdî Abdülcebbâr* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 236.

⁵¹⁴ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 11.

⁵¹⁵ Osman Aydın, “Mu'tezile'nin İmâmet Nazariyesi: Teori ve Pratik” 3/7 (2000), 19-20.

⁵¹⁶ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 109.

⁵¹⁷ Karahüseyin, *Mu'tezilî Düşüncenin Farklılaşmasında Kâdî Abdülcebbâr*, 141-142.

⁵¹⁸ el-Hucûrât, 49/13.

⁵¹⁹ Maksut Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 63-64.

ispatlamaya çalıştığı hilâfetin kureyşîliği fikrinin, Mu'tezile'nin bu düşüncesi ile mutabık olmadığı görülmektedir. Zira el-Hillî'ye göre Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: *"İnsanların işleri, on iki halife tarafından yönetildiği sürece devam edecektir. Hepsi de Kureyş'tendir."* ve *"İslâm davası tamamı Kureyş'ten olan on iki halifenin varlığına kadar devam etmektedir."* el-Hillî, bu rivayeti sadece imâmetin kureyşîliğine değil, Hz. Peygamber'in soyundan geldiğine ve sayılarının on iki olduğuna delil olarak da sunmuştur.⁵²⁰

4.2.3 İmamın efdâliyeti

İmamın efdâliyeti meselesi Mu'tezile'nin de tartıştığı konular arasında olmuştur. İmamın veya halifenin insanların en faziletli olması noktasında tüm mezhepler arasında görüş birliği vardır lâkin efdâliyetin şartları, mefdûlün imamlığı gibi konularda ihtilaf ortaya çıkmıştır. Mu'tezile'nin bu konudaki görüşleri mefdûlün imâmetine cevaz verenler, efdâliyeti gerekli görenler olarak ikiye ayrılabilir.⁵²¹

Mefdûlün imâmetini caiz görenler, Hz. Peygamber'in bazı seriyyelerde daha faziletli varken daha az faziletli kişiyi komutan olarak tayin etmesini örnek göstermişlerdir. Zira daha az faziletli olan Kur'ân'a ve sünnete hâkimse imâmete layıktır ve ümmetin maslahatı için onun imam olmasında sakınca yoktur. Mu'tezile Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin meşruiyeti konusunda Şiâ'dan farklı bir sav ortaya koymuştur. Nitekim Hz. Ebû Bekir, ahabın en faziletli olmasa bile sahabelerin onu en faziletli olarak tercih etmesi, onun imâmet ve hilâfeti için yeterlidir çünkü şartlar mefdûlün imâmetini gerektirmektedir.⁵²²

Bu görüş el-Hillî'nin efdâliyet düşüncesine taban tabana zıttır. Çünkü el-Hillî, Hz. Ali'nin efdâliyetini ispat etmek için *"Keşfu'l-Yakin fî Fezaili Emiri'l-Müminin"* isimli müstakil bir eser neşretmiştir. Mu'tezile'nin öncülerinden olup imamın insanların en faziletli olması gerektiğini savunanlar, sırasıyla dört halifeyi Hz. Peygamber'in ardından beşerin en faziletli kabul etmişlerdir. İlk iki halifenin efdâliyetini kabul edip Hz. Ali'nin, Hz. Osman'dan efdal olduğunu düşünen Mu'tezilî mütekellimlerin, Alioğullarına olan yakınlıkları ve mevcut yönetime muhalif olmaları dolayısıyla bu yaklaşımı benimsemiş

⁵²⁰ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 230-231.

⁵²¹ Aydın, "Mu'tezile'nin İmâmet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 29; Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 69.

⁵²² Aydın, "Mu'tezile'nin İmâmet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 29-30.

olmaları muhtemel görülmüştür.⁵²³ Mu'tezile ekolü içerisinde icmâ gerçekleşmediği düşüncesiyle Hz. Ali'nin imâmetini meşru görmeyenler de bulunmaktadır. Fakat bu görüşe Hz. Ali'nin dönemin marifet sahibi, güvenilir kişilerinin biatını almasının yeterli olduğu düşüncesi ile itiraz edilmiştir.⁵²⁴ el-Hillî'ye göre, sahabenin en faziletlisi ve imâmete liyakatili Hz. Ali'dir ve Hz. Ebû Bekir ve diğer halifeler onun bu hakkını gasp etmiştir. O kadar ki el-Hillî, "*Keşfü'l Murad*" adlı eserinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın neden imâmete liyakatlerinin olmadığını ispatlamaya çalışmıştır.⁵²⁵

4.2.4 İmamın nasla tayini

Mu'tezile el-Hillî'nin de savunucusu olduğu, Şîa'nın imamın nasla belirlenmesi gerektiği düşüncesini tenkit etmiş; yönetim vazifesinin ilâhî kaynaklı olmadığını, bu nedenle imam veya halifenin "seçim ve biat" yoluyla göreve gelmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵²⁶ Mu'tezile'ye göre eğer el-Hillî'nin belirttiği gibi, imamın nass ve tayinle belirlenmesi gerektiği konusunda zorunluluk olsaydı, sahabenin çoğunluğunun bu konuda Resulullah'ın sözlerini bildikleri halde saklamaları ve onun emrine karşı gelmeleri uygun olmazdı.⁵²⁷ Ayrıca Mu'tezile, el-Hillî'nin Hz. Ali'nin nass ile tayininin ispatı için sunduğu, Hz. Peygamber'in Gadîr-i Hum'da dile getirdiği rivayet olunan "*Ben kimin mevlasıysam, Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım, onu destekleyenlerle dost ol, ona karşı çıkanlarla düşman ol, onu destekleyenleri destekle, onu terk edenleri terk et*"⁵²⁸ sözlerinin doğru anlaşılmadığını, Hz. Peygamber'in bu sözleri imâmet için söylemediğini ileri sürmektedir.⁵²⁹

4.3. Zeydiyye Açısından

Zeydiyye, Zeyd b. Ali'nin yolundan giden Şîi fırkadır. Zeydiyye, imâmet ve hilâfet konusundaki ılımlı yaklaşımı ile Şîa'nın diğer kollarından ayrılmaktadır.⁵³⁰

⁵²³ Aydın, "Mu'tezile'nin İmâmet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 30-31; Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 72-73.

⁵²⁴ Karahüseyin, *Mu'tezilî Düşüncenin Farklılaşmasında Kâdî Abdülcebbar*, 241.

⁵²⁵ Hillî, *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*, 372-376.

⁵²⁶ Ay, *Mu'tezile-Siyaset İlişkisi*, 58.

⁵²⁷ Aydın, "Mu'tezile'nin İmâmet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 19; Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 90.

⁵²⁸ Hillî, *Minhacü'l-Kerame fî Ma'rifeti'l-İmâme*, 149.

⁵²⁹ Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 77.

⁵³⁰ Yusuf Gökarp, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/328-331.

4.3.1 İmâmetin vücubu

Zeydiyye'ye göre imâmet dinin en önemli unsurlarından biridir. Fakat imamlar, Hz. Peygamber'e değil topluma niyabet makamındadır ve imamlar toplum adına din ve dünya işlerini idare etmekle vazifelidir.⁵³¹ Zeydiyye'nin bu görüşü el-Hillî'nin imâmet tanımına uygun düşmemektedir. el-Hillî'ye göre imamlar Hz. Peygamber'in naibleridir ve onun dinî ve dünyevî vazifesini devam ettirmektedir.

Zeydiyye, imâmetin Hz. Ali ve oğullarının hakkı olduğunu düşünmektedir. Onlara göre, bir kişinin kendisine itaat edilen imam olabilmesi için Fatımî soyuna dayanması gerekmektedir. Onlar bu görüşlerine, Gadîr-i Hum olayını ve Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'e ve Hz. Ömer'e Üsame'nin ordusuyla gitmelerini emredip Hz. Ali'nin Medine'de bırakmasını delil olarak göstermektedir.⁵³² Bu olaylar el-Hillî'nin de, Hz. Ali'nin peygamberin vasîsi olduğunu kanıtlamak için ortaya koyduğu en önemli argümanlardır. Bu yönüyle Zeydiyye ve el-Hillî'nin imamın Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın soyundan olması gerektiği görüşü benzerlik göstermektedir.

4.3.2 İmamın efdâliyeti

Zeydiyye'ye göre, Hz. Ali İslâm'ı en önce kabul edenlerden, sahabenin en cesur, en bilgili ve en zâhidlerinden olması hasebiyle sahabenin en faziletlisi ve imâmete en layık olanıdır.⁵³³ el-Hillî de eserlerinde Hz. Ali'nin faziletlerinden bahsederken onun zühd, şecaat, ilim bakımından insanların en üstünü olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle Zeydiyye ve el-Hillî'nin Hz. Ali'nin efdaliyeti ile ilgili görüşleri aynıdır ve Hz. Peygamber'in ardından imâmete en liyakatli kişi Hz. Ali'dir.⁵³⁴ Fakat Zeydîler Hz. Ali'nin efdaliyetini kabul etmelerine rağmen onun ilk halife seçilmemesi konusunda el-Hillî'den farklı bir yaklaşıma sahiptir. el-Hillî'ye göre Hz. Ali'den başkasının imâmeti kabul edilemezken Zeydîler, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini o dönemin

⁵³¹ Yasin Taş, *Zeydiyye'de İmâmet Düşüncesi Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 91.

⁵³² Muhammed Hüseyin Demir, *Zeydiyye'ye Göre İmâmet ve İmamda Bulunması Gereken Özellikler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 62-63; İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Nisan 1989), 101.

⁵³³ Demir, *Zeydiyye'ye Göre İmâmet ve İmamda Bulunması Gereken Özellikler*, 65; Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", 100; Hasan Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri" 2/3 (Haziran 2013), 117-118.

⁵³⁴ İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 284-285.

şartlarında meşru görmüş; mefdulün imâmetinin caiz olduğunu ispatlamak için deliller sunmuşlardır. Buna göre, Hz. Ali'nin yaşının diğerlerine göre küçük olması, bazı sahabelerin savaşlarda yakınlarını öldürdüğü düşüncesiyle Hz. Ali'ye kin beslemesi, peygamberlikten sonra halifeliğin de aynı ailede devam etmesini istemeyen bir grubun var olması nedeniyle Hz. Ali'nin halife seçilmesi Müslümanlar arasında kargaşaya yol açabilirdi. Zeydiyye'ye göre, bunu engellemek için mefdulün imâmeti caizdir. Zira Peygamberimiz de zaman zaman efdal olan dururken mefdulü vazifelendirmiştir.⁵³⁵ Zeydiyye fırkasının kurucusu Zeyd b. Ali de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfeti hakkında olumsuz yorum yapmamış, dönemin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda onların halifeliğinin geçerli olduğu yönünde söylemlerde bulunmuştur.⁵³⁶ Zeydiyye'nin bu düşüncesi el-Hillî'ye göre kabul edilemez çünkü ona göre ümmet arasındaki ihtilafların, kargaşa ve kaosun asıl nedeni Hz. Ali'nin halifeliğinin Hz. Ebû Bekir ve diğerleri tarafından gasb edilmesidir.

4.3.3 İmamın nasla tayini

Öte yandan el-Hillî, “Keşfü'l Murad” adlı eserinin imamın tayininde nassın gerekliliği ile ilgili bölümünde, Zeydiyye'nin imamın nass ve davet yoluyla atandığını kabul ettiğini belirtmiştir.⁵³⁷ Fakat Zeydiyye'nin genel düşüncesine göre imâmette nass ve tayin yoktur. İmâmete en layık olan, sahabenin en faziletlisi olan Hz. Ali'dir. Hz. Peygamber sağlığında yerine kimseyi tayin etmemiş, kimse ile ilgili bir vasiyette bulunmamıştır. Zeydiyye'ye göre, Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin imam olmalıdır çünkü onlar da ümmetin en faziletlisidir. İmamda bulunması gereken en önemli vasıflar ilim ve takvâ sahibi olmaktır. Bu vasıflar kimde bulunursa o kişi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ardından halkın iradesini ve rızasını alarak imam olabilir.⁵³⁸ Zeydiyye'ye göre imamların yerine birini tayin etmesi de mümkün değildir.⁵³⁹ Zeydiyye'nin imâmette nass ve tayin olmadığı görüşü, el-Hillî'nin imamın belirlenme şekli ile ilgili düşüncesine ters düşmektedir. el-Hillî, imâmet ile ilgili görüşlerini imamın nass ile tayinini merkeze

⁵³⁵ Yaşaroğlu, “Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”, 118; Taş, *Zeydiyye'de İmâmet Düşüncesi Doğuşu ve Gelişimi*, 99-100; Demir, *Zeydiyye'ye Göre İmâmet ve İmamda Bulunması Gereken Özellikler*, 63-64.

⁵³⁶ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 288-289.

⁵³⁷ Hillî, *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, 366.

⁵³⁸ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 293.

⁵³⁹ Yaşaroğlu, “Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”, 116; Gökalp, “Zeydiyye”, 44/328-331.

oturturak şekillendirmiştir. Örneğin el-Hillî, “...Benim ahdim zalimlere erişmez”⁵⁴⁰ âyetindeki “ahid” kelimesini imâmet olarak yorumlamış ve Hz. İbrahim ile ilgili bir olaydan bahsedilen bu ayeti imamın mâsum olması dolayısıyla nass ile tayin edilmesi gerektiğine delil olarak kullanmıştır.⁵⁴¹

4.3.4 İmamın mâsumiyeti

Zeydiyye imamın peygamberler gibi ismet sıfatına sahip olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır. Onlara göre imam verâ sahibi olmalıdır fakat bunun günahsızlık olarak anlaşılması gerekmektedir. İmam günah işlerse emr-i bi'lma'ruf nehy-i ani'l münker gereğince uyarılır. Kendini düzeltmeyen imam görevden azledilebilir.⁵⁴² İmamın görevden azledilebilmesi, var olan imama isyan edilebilmesi Zeydiyye'nin el-Hillî tarafından naklî ve aklî delillerle ispatlanmaya çalışılan imamın mâsumiyeti ilkesini kabul etmediğinin bir göstergesidir.

4.3.5 İmamın gaybeti

el-Hillî'nin mehdî anlayışının da Zeydiyye'den farklılaşmış olduğu görülmektedir. Allah tarafından seçilmiş bir kişinin ileride gelip insanlığı kurtaracağı düşüncesi olan mehdî inancı, ilkel dinlerden büyük dinlere kadar süregelen bir inançtır.⁵⁴³ Zeydiyye İmâmiyye'nin ve el-Hillî'nin imamın gaybete girmesi ve sonradan zuhur edecek olması inancına katılmaz. Onlara göre dinin hükümlerini uygulamakla vazifeli olan imamın gizlenmesi, uyarıcılık görevini ifâ etmemesi anlamına geleceği için bu görüşü kabul etmek mümkün değildir.⁵⁴⁴

4.4. Ehl-i Sünnet Açısından

Ehl-i Sünnet diğer adıyla Sünnîlik, usûlü'd-dîn'de Hz. Peygamber'in ve sahabelerin yolunu benimseyenleri tanımlamak için kullanılan bir tabirdir. Ehl-i Sünnet görüşünü kendi arasında Selefiyye, Matûrîdiyye ve Eş'ariyye şeklinde üç bölüme ayırmak mümkündür.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ el-Bakara, 2/124.

⁵⁴¹ Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib*, 288.

⁵⁴² Taş, *Zeydiyye'de İmâmet Düşüncesi Doğuşu ve Gelişimi*, 105-106.

⁵⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, “Mehdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 28/371.

⁵⁴⁴ Demir, *Zeydiyye'ye Göre İmâmet ve İmamda Bulunması Gereken Özellikler*, 74-75.

⁵⁴⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10/525.

İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin eserlerinde en çok eleştirdiği fırka şüphesiz Ehl-i Sünnet'tir. Onun Keşfü'l Yakîn'deki şu söylemi Ehl-i Sünnet'e bakış açısını ortaya koymaktadır:

Eski zamanlardan beri, Peygamberin halifesinin kim olacağı konusunda birçok farklı görüş ve mezhep bulunsa da, gerçek doğru söz sadece iki mezhep arasında dönüyor: Dört halifenin halifelliğini savunan Eh-li sünnet ve cemaat mezhebi ve on iki imamın imamlığını savunan Şiî mezhebi. Her iki tarafın kitaplarında kendi mezheplerini kanıtlamak için birçok söz ve delil buldum, ancak akla başvurdüğümde, Peygamberin halifesi olarak ona (Hz. Ali'ye) bir işaret olduğunu gördüm, bu yüzden bilimsel, pratik, ruhsal ve manevî mükemmelliklerde onun Hz. Peygamber'e benzer olması gerektiğine karar verdim.⁵⁴⁶

el-Hillî'nin bu sözlerinden anlaşılacağı üzere o, Ehl-i Sünnet'in imâmete dair görüşlerini iyi bilmektedir fakat Şîa'nın görüşlerinin akla daha uygun olduğunu savunmaktadır.

el-Hillî'nin eserlerinde imâmetle ilgili yer verdiği hadislerde kaynak olarak sıklıkla Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini, bazı yerlerde de Sahîhayn'ı kullanması onun ortaya koyduğu naklî delillerin Ehl-i Sünnet tarafından da kabul edildiğini ispatlama gayreti olarak değerlendirilebilir. O aynı zamanda Olcaytu Han'ın talebi ile diğer mezhepleri eleştiren eserler kaleme almıştır.⁵⁴⁷ el-Hillî'nin görüşleri de, Ehl-i Sünnet alimleri tarafından yakından takip edilmiştir. Öyle ki İbn Teymiyye, onun imâmete dair görüşlerini anlattığı "Minhâcü'l Kerâme"sine, "Minhâcü's-Sünne" isimli bir reddiye yazmıştır. "Teymiyye" eserinde, insanları Allah'ın yolundan ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından uzaklaştırdığını söylediği el-Hillî'yi, hakarete varacak düzeyde sert bir dille eleştirmiştir.⁵⁴⁸

4.4.1 İmâmetin vücubu

Ehl-i Sünnet'e göre, her toplumun bir yöneticisinin olması toplumun maslahatları gereğince zorunludur.⁵⁴⁹ Maturîdîliğe göre devlet yöneticiliğini ifade eden imâmet veya hilâfet, toplumun düzeninin sağlanması ve sosyal hayata ilişkin meselelerin dinin hükümlerine uygun şekilde yürütülebilmesi için zorunluluktur. Toplumun başıboş bırakılması durumunda fitne ve kargaşa artacaktır. Bu durum toplumun helakına sebep

⁵⁴⁶ Hillî, *Keşfü'l-yakîn fi fezâ'ili emîri'l-mü'minîn*, 218.

⁵⁴⁷ Hanifi Şahin, "İbn Teymiyye'nin Şiî Karşıtlığında Bazı Parametreler", *EKEV AKADEMİ DERGİSİ* 16/51 (Bahar 2012), 134.

⁵⁴⁸ Şahin, "İbn Teymiyye'nin Şiî Karşıtlığında Bazı Parametreler", 136-138.

⁵⁴⁹ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim Şehristânî, *Nihâyetu'l-İkdam fi İlmi'l- Kelâm*, thk. Ebû Abdillâh es-Said el-Menduh (Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, 1994), 478.

olabilecek sonuçlar doğurabileceği için imâmet zaruridir.⁵⁵⁰ Ehl-i Sünnet'e göre, imâmet halk için zorunludur fakat onlar, yöneticinin dinin hükümlerini uygulamakla görevli olduğunu söyleyerek imâmeti naklî bir zemine de oturtmaktadır.⁵⁵¹

Ehl-i Sünnet, el-Hillî'nin aksine imâmeti itikâdî bir konu olarak görmemektedir. Ehl-i Sünnet'e göre imâmet toplumun yararı için gereklidir ve dinin aslından değildir.⁵⁵² el-Hillî'nin imama tâbi olmanın gerekliliğine delil gösterdiği “*Bir kimse zamanın imâmını tanımadan ölürse, cahiliyye devrinde yaşayan kişilerin öldüğü gibi ölür.*”⁵⁵³ hadisini Ehl-i Sünnet'in de aynı gaye ile kullanması onların imâmetin vücutu ile ilgili kısmen aynı görüşte olduklarını göstermektedir. Ehl-i Sünnet bu hadis ile Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesinin haklılığını ispatlamaya çalışırken, el-Hillî aynı hadisi Hz. Ali'nin imâm olması gerektiğine delil olarak sunmuştur. Şu halde, bu konuda Ehl-i Sünnet ile el-Hillî'nin düşüncesi arasındaki tehalüfün imamın seçilme yöntemi ile ilgili olduğu söylenebilir.

4.4.2 İmamın nasla tayini

el-Hillî'nin imamın belirlenmesi yönteminde Ehl-i Sünnet'ten farklı bir anlayışta olduğu görülmektedir. Öyleki Ehl-i Sünnet'e göre, imamın belirlenmesinde nass ve tayin bulunmamaktadır.⁵⁵⁴ Hz. Peygamber vefatının ardından yerini kimin alacağı husunda herhangi bir fikir beyan etmemiş; sahabenin halifenin kim olacağına yönelik sorusuna, “*Üzerinize tayin ettiğim halifem Allah'tır*” diyerek cevap vermiştir.⁵⁵⁵ Ehl-i Sünnet'e göre imâmetle ilgili bir nass bulunsaydı, sahabelerin çoğunluğunun nassı hiçe sayıp halife seçimi için bir araya gelmesi mümkün olmazdı.⁵⁵⁶ Sünnî görüşe göre imâmet toplumu ilgilendiren bir mesele olduğu için imamın seçilmesi de Müslümanların önderlerine veya kendi tercihlerine bırakılmalıdır. Yani imâmet seçim ve biat yoluyla gerçekleşmelidir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁰ Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 117-118.

⁵⁵¹ Veysi Ünverdi, “İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Teorisinin İtizalî ve Sünnî Eleştirisi”, *USUL* 32 (2019), 119-120.

⁵⁵² Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 119.

⁵⁵³ Müslim, *Sahih-i Müslim*, “İmare”, 13, hadis no: 58.

⁵⁵⁴ Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 23.

⁵⁵⁵ Mehmet Atalan, “Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2004), 57.

⁵⁵⁶ Ünverdi, “İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Teorisinin İtizalî ve Sünnî Eleştirisi”, 122.

⁵⁵⁷ Sönmez Kutlu, “Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Bahar 2008), 16.

İmâmet nazariyesini nass ve tayin üzerine bina eden el-Hillî, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i kendilerini Hz. Peygamber'in halifesi tayin edip Hz. Ali'nin imâmetini gasp etmekle itham etmiştir.⁵⁵⁸ Aynı zamanda el-Hillî, ilk üç halifeyi Allah'ın şeriatine karşı gelmiş bid'atçiler olarak vasıflandırmıştır.⁵⁵⁹ el-Hillî imâmette nass ile tayini masumiyet nazariyesi ile ilişkilendirerek masum imamın ancak Allah tarafından belirlenebileceğini bu nedenle hilâfette seçimin batıl olduğunu öne sürmektedir.⁵⁶⁰

4.4.3 Hilâfetin Kureyşliği

Ehl-i Sünnet'e göre imam olacak kişi; hür, akıl-bâliğ ve erkek olmalıdır.⁵⁶¹ Ayrıca imamın; Kur'an ve sünnete göre hüküm verebilecek seviyede bilgili ve müçtehit olması, âdil olması, cesur olması, Kureyş'ten olması gerekmektedir.⁵⁶² el-Hillî'nin eserlerinde yer alan, imamın mâsumiyeti ve efdaliyeti Ehl-i Sünnet'e göre imamda aranan nitelikler arasında değildir. Ehl-i Sünnet, hilâfetin Kureyşliğini savunmaktadır. Ehl-i Sünnet uleması bu konuda el-Hillî ile aynı görüştedir fakat onlara göre imâmet, yalnız Ehl-i Beyt'e veya Haşimoğullarına tahsis edilmemelidir.⁵⁶³

d-İmamın mâsumiyeti

Ehl-i Sünnet'e göre imamın günahsız olduğunu söyleyebilmek için bu konuda bir nass olması gerekmektedir. Böyle bir nass bulunmadığı için imamın masum olduğunu iddia etmek doğru değildir. el-Hillî'nin, masum olmayan zalimdir⁵⁶⁴ tezi Ehl-i Sünnet'e göre kabul edilebilir bir düşünce değildir. Ehl-i Sünnet'e göre imamın günahkâr olması imâmetine engel değildir çünkü günaha tevbe etmek mümkündür. Zira ilk dört halife günah işlemiş olmalarına rağmen hilâfetlerini sürdürmüştür.⁵⁶⁵

4.4.4 İmamın efdâliyeti

Ayrıca Ehl-i Sünnet el-Hillî'nin efdaliyet nazariyesine de katılmamaktadır. Onlara göre imâmette liyakat önemlidir. Zira mefdul olan kişi imâmete, efdal olan kişiden daha layık

⁵⁵⁸ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 263.

⁵⁵⁹ Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, 416.

⁵⁶⁰ Hillî, *Menâhicü'l-yakîn fî usulî'd-din*, 461.

⁵⁶¹ Öz - İlhan, "İmâmet", 22/201-202.

⁵⁶² Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 89.

⁵⁶³ Ünverdi, "İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Teorisinin İtizalî ve Sünnî Eleştirisi", 129.

⁵⁶⁴ Hillî, *el-Babü'l-Hâdi Aşer*, 11-12.

⁵⁶⁵ Ünverdi, "İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Teorisinin İtizalî ve Sünnî Eleştirisi", 135.

olabilir. Fitneye engel olmada mefdul daha muvaffak olacaksa o, imam olarak atanabilir.⁵⁶⁶

Öte yandan Ehl-i Sünnet'e göre imamın azledilmesi için gereklilik olduğunda, fitneye sebep olmayacak şekilde imam görevden alınabilmektedir. Fakat azil Ehl-i Sünnet'in teoride şartlarını ortaya koyduğu fakat pratikte farklı saiklerle uygulayamamış olduğu bir görüştür.⁵⁶⁷ Durumunda herhangi bir değişiklik bulunmayan imamın azledilemeyeceği konusunda ise görüş birliği bulunmaktadır.⁵⁶⁸ el-Hillî, Eş'arîlere göre imamın yalan söylemesinin caiz olduğunu iddia etmiş ve Eş'arî kelamcısı Bakıllânî'ye dayandırdığı şu ifadelerle yer vermiştir: *"İmamın, ahlaksızlık ve haksızlıklarından dolayı, gasp ederek, insanları döverek, hakları israf ederek, sınırları zorlayarak tahttan indirilmez ve ona isyan etmek gerekmez."*⁵⁶⁹ el-Hillî'nin bu eleştirisinde azil uygulamasının hayata geçirilememiş olmasının etkisi göz ardı edilmemelidir.

4.5. Naslar Açısından

Kur'ân akıllı ve irade sahibi insanı muhatap alan, onun bu dünyada nasıl yaşaması gerektiği konusunda rehberlik yapan ilâhî bir hitaptır. Evrenin yaratıcısı olan Allah, Kur'an'da gaybî bilgilerin yanı sıra insanın varlık yapısı ile ilgili bilgiler de sunmaktadır.⁵⁷⁰ Kur'ân'ı sadece insanların Allah ile ilişkilerini düzenleyen, insana taabbüdî sorumluluklar yükleyen bir kitap olarak düşünmek doğru değildir. Bilakis Kur'ân, insanların toplumsal hayatına dokunan, onların yararı için koyduğu davranış kuralları ile onlara birtakım sorumluluklar yükleyen kapsayıcı bir rehberdir.⁵⁷¹ Kur'ân'da devlet kavramı geçmemesine rağmen, Kur'ân'ın toplumsal konularda ortaya koyduğu ilkeler Müslümanların bir devlet çatısı altında birleşmesini zorunlu kılmıştır. Zira Kur'ân'da geçen düzen-kargaşa, itaat-isyan, savaş-barış ve şura gibi kavramlar devletleri ilgilendiren, bir devletin varlığını gerekli kılan kavramlardır.⁵⁷² Kur'ân'ın devlet

⁵⁶⁶ Ünverdi, "İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Teorisinin İtizalî ve Sünnî Eleştirisi", 132.

⁵⁶⁷ Mustafa Sarıbıyık, "İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşıl原因 Sorunları Üzerine Bazı Mülâhazalar / An Evaluation on Some Dissolved Matters Concerning to The Caliphate in Islamic Politic Thought", *Şarkiyat Mecmuası* 23 (11 Aralık 2013), 179.

⁵⁶⁸ Ünverdi, "İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Teorisinin İtizalî ve Sünnî Eleştirisi", 135.

⁵⁶⁹ Hillî, *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*, 166.

⁵⁷⁰ Mehmet Kenan Şahin, "Günümüz Kelâm İlminin Sorunsalı Üzerine Eleştirel Bir Bakış", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (Kasım 2018), 608.

⁵⁷¹ Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 2-3.

⁵⁷² Süleyman Uludağ, *İslam Siyaset İlişkileri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 32.

kurumuna dair ortaya koyduğu bu ilkeler tüm insanlığı kuşatıcı ve evrensel niteliktedir. Fakat Kur’ân’da devletlerin yönetim şekli ile ilgili doğrudan açıkça belirtilmiş bir emir bulunmamaktadır. Örneğin “hilâfet” kelimesi hiçbir âyette geçmediği gibi “halife” kelimesi de terim anlamıyla kullanılmamıştır.⁵⁷³ “İmam” kelimesi ise çoğul kullanımı ile birlikte on üç âyette genellikle “önder” manasında kullanılmıştır ve bu âyetler çoğunlukla peygamberlere hitaben indirilmiştir.⁵⁷⁴ el-Hillî, bunun tam tersini savunmuş; eserlerinde halifelik ile eş anlamda kullandığı imâmetin⁵⁷⁵ vücutiyeti ile ilgili naslar ortaya koymuştur. el-Hillî’nin imâmetin delili olarak kullandığı ayet ve hadislerin tamamını incelemek konumuzun sınırlılıklarını aşmaktadır. Dolayısıyla el-Hillî’nin imâmetin gerekliliğine delil olarak kullandığı âyetlerden eserlerinde tafsilatlı şekilde açıkladığı birkaçı, el-Hillî’nin âyetlerle ilgili yorumları ve ayetlerin nüzul sebepleri ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

Bakara suresi 124. âyet: *“Vaktiyle Rabbi İbrâhim’i bazı sözlerle sınavıp da İbrâhim onları eksiksiz yerine getirince, ben seni insanlara önder yapacağım buyurmuştum. İbrâhim, soyumdan da deyinince rabbi, vaadim zalimleri kapsamaz”*⁵⁷⁶ buyurdu.

el-Hillî bu âyeti, İbn Abbas’tan nakledilerek Hz. Peygamber’e dayandırılan; *“Davet bana ve Ali’ye ulaştı ve hiçbirimiz hiçbir puta secde etmedik, bu yüzden beni peygamber olarak ve Ali’yi vasi olarak seçti.”*⁵⁷⁷ sözü ile desteklemiş ve Hz. Ali’nin insanlara önder (imam) olarak seçildiğini savunmuştur. Esasında bu âyet Hz. İbrahim’e hitaben indirilmiştir. Âyette, Hz. İbrahim’in sınandığı ifade edilen sözler, Allah’ın Hz. İbrahim’e vahyettiği ve ondan yerine getirmesini istediği görev ve buyruklardır. Hz. İbrahim kendisine emredilen şeyleri eksiksiz yerine getirdiği için Allah’ın onu insanlara önder (imam) yapacağını söylemiş, Hz. İbrahim soyundan gelenlerin de önder (imam) olmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Allah *“Vaadim zalimleri kapsamaz”* buyurarak bu yolu kapatmıştır. Allah bu âyeti Hz. Peygamber Dönemi’nde Yahudilerin kendilerini *“seçilmiş halk”* saymaları üzerine, aynı soydan olmanın üstünlük sebebi olamayacağını vurgulamak ve üstünlüğün ancak liyakat ile olabileceğini ortaya koymak üzere vahyetmiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷³ Avcı, “Hilâfet”, 17/539.

⁵⁷⁴ Yoldaş, “Kur’ân-ı Kerîm’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları”, 247.

⁵⁷⁵ Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-İmâme*, 31.

⁵⁷⁶ el-Bakara, 2/124.

⁵⁷⁷ Hillî, *Nehcü’l-Hakk ve Keşfü’s-Sıdk*, 180.

⁵⁷⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 205-208.

el-Hillî; âyeti Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vasisi olarak insanlara imam olması gerektiğine delil olarak öne sürmüştür. Nüzul sebebi soy üstünlüğünü tenkit etmek olan bu vahyi imâmetin delili olarak göstermek âyetin indiriliş amacına ters düşmektedir.

Mâide suresi 55. âyet: “Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.”⁵⁷⁹

Mâide 55. ayet, el-Hillî'nin ve İmâmiyye'nin imâmetin en önemli delili olarak öne sürdüğü nass olan velâyet âyetidir. el-Hillî'ye göre, ayetteki namazını kılan ve zekatını veren mü'min ifadesi ile Hz. Ali'ye işaret edilmektedir. Dolayısıyla Allah Hz. Peygamberden sonra insanların velisi olarak Hz. Ali'yi seçmiştir. Âyetin neden inzâl hususunda farklı rivayetler de mevcuttur. el-Hillî bu ayetin Cabir ibn Abdullah ve İbn Abbas'tan rivayetle Abdullah b. Selam ve arkadaşları hakkındainzalolduğunu söylemiştir. Şöyleki bir gün Abdullah b. Selam yanında inananlarla birlikte Hz. Peygamber'e gelmiş, İslâmiyeti kabul ettikten sonra Yahudilerin onunla konuşmadıklarını beyan etmiş ve şöyle demiştir: “Ey Allah'ın elçisi, bizim evlerimiz Medine'ye uzak. Ne bizimle oturan var ne de konuşan. Kavmimiz Kurayza ve Nadir oğulları bizim Allah'a ve Rasulüne iman ettiğimizi, onu tasdik ettiğimizi görünce bizi dışladılar; bizimle birlikte oturmamaya, bizden kız alıp vermemeye ve bizimle konuşmaya karar verdiler. Çevremizde oturup konuşabileceğimiz, muaşeretle bulunabileceğimiz kimse olmaması bize çok zor geliyor.” Hz. Peygamber bunun üzerine: "Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Rasûlü'dür ve iman etmiş olanlardır." âyetini okumuştur.⁵⁸⁰

el-Hillî'nin eserlerinde anlattığı Sünnî bazı kaynaklarda yer alan diğer rivayete göre⁵⁸¹, Hz. Ali mescitte yardım isteyen bir fakire parmağındaki yüzüğü vermiştir. Fakir o sırada mescide gelen Hz. Peygamber'e, rükû halindeki Hz. Ali'yi göstererek kendisine onun yardım ettiğini söylemiştir. Bunun mukabilinde Hz. Peygamber bu âyeti okumuş ve Hz. Ali'nin velayetini ilan etmiştir.⁵⁸² Maturîdiye göre bu ayetin esbab-ı nüzulü Ali'nin bu davranışını övmek amacıyla bu olay olabilir. Ancak bu durum Hz. Ali'nin hilafetine delil

⁵⁷⁹ el-Mâide, 5/55.

⁵⁸⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî (Merkezu'l-Buhûs ve'd Dirâsâti'l-Arabiye, 2001), 8/534-535.

⁵⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 3/331.

⁵⁸² Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1, 327

olarak kullanılamaz.⁵⁸³

Velî kelimesi Kur'ân'da tekil ve çoğul (evliya) haliyle seksen yedi âyette geçmektedir. Bu âyetlerin geneline bakıldığında velî kelimesinin “*dost, arkadaş, destekçi*” manalarında kullanıldığı görülmektedir.⁵⁸⁴ Mâide suresinin 55. âyetinden önceki ve sonraki âyetlere bakıldığında bu âyetler arasında konu bütünlüğü olduğu görülmektedir. Mâide suresi 51. âyette; “*Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zalimler topluluğuna hidâyet vermez.*”⁵⁸⁵ buyrulmaktadır. Bu âyetteki velî kelimesi “*dost edinmek, sevmek, arkadaş olmak*” anlamlarında kullanılmıştır. Özellikle Medine’de yaşayan Yahudiler Müslümanlara karşı olumsuz tavırlar takınmış ve münafık ve müşriklerle iş birliği yaparak onların arkasından aleyhlerine iş çevirmişlerdir. Allah bu konuda Müslümanları uyarmış, Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemelerini emretmiştir. Mâide suresi 55. âyetle bu emir tamamlanarak Allah’ı, peygamberini ve namaz kılıp, zekâtını veren müminleri dost edinmeleri gerektiği beyan edilmiştir.⁵⁸⁶

Üzerinde duracağımız diğer âyet tebliğ âyeti olarak maruf Mâide suresinin 67.âyetidir. Âyette “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan koruyacaktır.*” el-Hillî’nin eserlerine göre, âyetin nüzul sebebi olarak Gadîr-i Humm hadisesidir. Gadîr-i Humm hadisesi Sünnî muhaddislerin eserlerinde de yer almaktadır. Bu nedenle bu âyet Sünnî ve Şîî müellifler arasında tartışma konusu olmuştur.⁵⁸⁷ Bahsi geçtiği üzere Gadîr-i Hum, Cebrail’in Hz. Peygamber’e bu âyet ile Hz. Ali’nin hilâfetini tebliğ etmesi bunun üzerine Hz. Peygamber’in, “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah’ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol!” diyerek Hz. Ali’nin hilâfetini duyurması hadisesidir.⁵⁸⁸

Bu âyetin devamında yer alan 68. âyette Hz. Peygamber’e tebliğ edilen vahyin ehl-i kitaptan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını artıracakı bildirilmektedir. Hz.

⁵⁸³ Ebû Mansur Muhammed el-Mâturîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne: Tefsîru'l-Mâturîdî*, thk. Mecdî Basillûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 3/545. Ayhan, “Hilâfetin Nass ile Tayini Meselesi”, 88.

⁵⁸⁴ Süleyman Uludağ, “Velî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/25-28.

⁵⁸⁵ el-Mâide, 5/51.

⁵⁸⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/291-292.

⁵⁸⁷ Ayhan, “Hilâfetin Nass ile Tayini Meselesi”, 87.

⁵⁸⁸ Fıglalı, “Gadîr-i Hum”, 13/279-280.

Peygamber’e bu durumda üzülmemesi emredilmiştir. Mâide suresi 67. âyet bu bağlamda değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber’e Allah’ın mesajlarını iletme konusunda karşısındakilerin tutumlarını dikkate almaması, tebliğ görevini eksiksiz yerine getirmesi emredilmektedir. Âyette asıl vurgulanan şey tebliğ görevinin çok önemli bir sorumluluk olduğudur. Allah bu büyük sorumluluk konusunda Hz. Peygamber’i uyarmış ve korkmadan tebliğe devam etmesini istemiştir.⁵⁸⁹

el-Hillî’nin ederlerinde Gadîr-i Hum olayı olarak anlatılan rivayete göre, Hz. Peygamber Gadîr Hum’da bulunanlara kişilere “Ey insanlar, sizin üzerinizde benim canımdan daha fazla hak sahibi olan kimse yoktur değil mi?” diye sorduğunda orada bulunanlar “Evet.” Diye cevap verdiler. Buna mukâbil Hz. Peygamber “Ben kimin mevlasıysam, Ali de onun mevlasıdır. Allah’ım, onu destekleyenlerle dost ol, ona karşı çıkanlara düşman ol, onu destekleyenleri destekle, onu terk edenleri terk et!” diye dua etmiştir.⁵⁹⁰

Bu olayın Veda Haccı dönüşünde yaşandığı bilinmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi “Mevlâ” kelimesi Kur’ân’da ve Hz. Peygamber’in başka hadislerinde de “halife” veya “imam” değil “dost” ve “arkadaş” anlamlarında kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in bu sözleri, Hz. Ali’nin Yemen Seferi’ndeki katı tutumu nedeniyle Müslümanların ona duydukları öfkeyi yatıştırmak amacıyla söylediği rivayet edilmektedir.⁵⁹¹

İbn Teymiyye’ye göre bu rivayet sıhhati tartışmalıdır⁵⁹² ve el-Hillî’nin gadir-i hum rivayetiyle desteklediği Mâide suresinin 67. ayeti bu olaydan 9 gün önce nazil olmuştur.⁵⁹³

el-Hillî’nin Hz. Ali’nin imametine delil olarak gösterdiği Ahzâb Suresinin 33. ayetinin nüzulünün ardından gerçekleşen âl-i abâ rivayeti sünnî âlimler tarafından da umumiyetle sahih kabul edilmektedir. Fakat ehl-i abânın el-Hillî’nin iddia ettiği gibi sadece Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den oluşmadığı, Hz. Peygamberin zevcelerinin ve kızlarının da ehl-i beytten olduğunu savunulmaktadır.⁵⁹⁴

Bu değerlendirmelerden yola çıkarak el-Hillî’nin imâmetin delili olarak ortaya koyduğu

⁵⁸⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/311-313.

⁵⁹⁰ Hillî, *Minhacü’l-Kerame fî Ma’rifeti’l-İmâme*, 149.

⁵⁹¹ Ethem Ruhi Fırlalı, “Gadîr-i Hum”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279-280.

⁵⁹² İbn Teymiyye, *Minhacü’s-Sünne*, 7/53.

⁵⁹³ İbn Teymiyye, *Minhacü’s-Sünne*, 7/54.

⁵⁹⁴ Süleyman Uludağ, “Âl-i Abâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/306,307.

âyetleri konu bütünlüğünü dikkate almadan tek bir hadiseye dayandırarak yorumladığı söylenebilir. Hâlbuki Kur’ân’ı doğru anlayabilmek için bağlamdan ayrılmadan, bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirme yapmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Kur’ân’ın insanı ve evreni bir bütün olarak değerlendirmiştir. Kur’ân’ı atomist bir yaklaşımla anlamaya çalışmak Kur’ân’daki bu bütünlük ilkesine de ters düşmektedir.⁵⁹⁵

el-Hillî’nin, âyetlerden delil getirerek ispatlamaya çalıştığı hususlardan biri de imamların mâsum olmasıdır. Ona göre, imamlar peygamberler gibi mâsumdur. Kur’ân’da ismet kavramı “korumak, kurtarmak; Allah’a sarılmak, tutunmak, iffetli olmak” anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁹⁶ Peygamberlerin ismet sahibi olduklarını doğrudan ifade eden bir âyet bulunmamaktadır fakat peygamberlerin ismet sıfatına sahip oldukları konusunda âlimler görüş birliği içindedir. “Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın” âyeti gibi peygamberlerin Allah tarafından korunduğuna işaret eden âyetler peygamberlerin ismet sıfatına sahip olduğuna delil olarak gösterilmiştir.⁵⁹⁷ Peygamberlerin dahi günah işlemekten uzak olduğunu doğrudan ifade eden âyet bulunmaması bu hususun diğer insanlar için muğlak bir durum olduğunu göstermektedir ve bu konuda el-Hillî’nin âyetlerden ortaya koyduğu delillerin geçerliliğini kaybettiği söylenebilir.

⁵⁹⁵ Kerim Buladi, “The Importance of Holistic Approach and the Relation of Meaning and Context for Understanding Qur’an” 21 (2012), 53-55.

⁵⁹⁶ Mehmet Bulut, “İsmet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/134-136.

⁵⁹⁷ Mustafa Yalçinkaya, “Şia’da İmamların Mâsumiyeti Telakkisi ve Arka Planı”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 5/4 (31 Aralık 2021), 1568-1569.

5. SONUÇ

Hız. Peygamber'in vefatı ile nübüvvet müessesesi kapanmış ve Müslümanların karşılaştıkları sorunlara doğrudan çözüm bulabildikleri dönem sona ermiştir. Bundan sonraki süreçte Müslümanlar ortaya çıkan problemlere çözüm bulmakta yetersiz kalmış ve sonuçta sahabeler arasında yaşanan ilk anlaşmazlıklar Müslümanların kaderini tayin eden mühim olayların başlangıcı olmuştur. İlk dönem fırkalaşma hareketleri öyle bir noktaya ulaşmıştır ki temelde imâmet ve hilâfet etrafında dönen fikrî tartışmalar, İslâm mezhepler tarihi gibi kapsamlı bir ilim dalının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyasî konularda yaşanan tartışmaların, itikâdî konulardaki tartışmaların önüne geçmesi neticesinde, sonraki Müslümanların değerlendirmekte güçlük çekeceği üzücü hadiseler ortaya çıkmıştır. Özünde Allah'a ve Hız. Peygamber'e itaate, Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliğe vurgu yapan bir dinin mensuplarının, Hız. Peygamberin vefatından günümüze dek saygı odaklı ortak bir zeminde buluşmuş olması esef verici bir durumdur. Bu nedenle İslâm mezhepleri tarihi araştırmalarında ötekileştirici bir dil kullanmadan yapılan objektif çalışmalar önem arz etmektedir.

Şiâ, İslâm'da yaşanan ilk siyasî kökenli ihtilaflardan beslenerek ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle Şia'nın bir mezhep olarak ortaya çıkmasında bu ihtilafların fitilini ateşleyen yöneticinin kim olacağı tartışmaları ve imâmetin Hız. Ali'nin hakkı olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Teşekkülünü tam olarak Gaybet-i Suğra Dönemi sonrasına dayandırabileceğimiz Şia, günümüzde de en önemli mezheplerden biri konumundadır. Şia'nın bir kolu olan İmâmiyye'ye, araştırmamızın konusu olan İbnü'l Mutahhar el-Hillî'nin görüşleri ile katkı sağladığı önemli bir ekoldür. el-Hillî, sağlam bir tahsil hayatına sahip, fikirlerini tartışmaktan çekinmeyen, çok yönlü, velût bir mütekellim olarak İmâmiyye tarihine adını yazdırmıştır.

Şiâ'da, gaybetten sonra ortaya çıkabilecek problemlere çözüm bulmak ve imamların mutlak otoritesini korumak amacıyla şekillenen Ahbarî ekol, gaybetin uzun sürmesi dolayısıyla sorunların kaynağı haline gelmeye başlamıştır. Bu durum Şiî âlimleri bir çözüm bulmaya zorlamış, Mu'tezilî düşüncenin etkisinde kalan Şeyh Müfîd ve Ca'fer et-Tûsî gibi âlimler öncülüğünde aklî istidlâl bir yöntem olarak kullanılmaya başlamıştır. Şiî akâidi benimseyen Büveyhîler Dönemi'ndeki destekleyici ortamdan faydalanan âlimler, aklî kullanmayı yöntem olarak benimseyen usûlî ekolü sürdürüp geliştirmişlerdir.

İslâm tarihi müelliflerinin eserlerinde yer verdiği Şîî âlimlerin Moğol İstilasî esnasında Olcaytu'ya verdiği destek Şîa düşüncesinin özgür ortamına tekrar kavuşmasına katkı sağlamıştır. Bu ortamda yetişen, Şîî-Usûlî ekolün önemli bir temsilcisi olan el-Hillî, Şîî otoriteyi yeniden tesis için çabalamış ve bunda başarılı olmuştur. Onun Moğol Hükümdarı Olcaytu Han'ın huzurunda Sünnî âlimler ile yaptığı münazaraya Şîî kaynaklarda yer verilmektedir. Zira bu görüşe göre el-Hillî o münazarada Sünnî mezhep imamlarını susturmayı başarmıştır. Olcaytu Han onun fikirlerinden etkilenmiş ve Şîîliği devletin resmî mezhebi olarak kabul etmiştir. Olcaytu'nun himayesinde ilmî hayatına devam eden el-Hillî, Şîa'ya birçok eser kazandırmıştır. O, *"Elfeyn: fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib, Minhâcü'l-Kerame fî'l-Marifeti'l-İmame ve Nehcü'l-Hak ve Keşfü's-Sıdk"* eserlerini, Şîa düşüncesine yöneltilen eleştirilere cevap vermek üzere kaleme almıştır. Bu eserlerinde muhalif düşüncelerden kısaca bahsetmiş, kendi düşüncelerini âyet ve hadis ve aklî delillerle tafsilatlı bir şekilde ortaya koymuştur. el-Hillî'nin felsefe, mantık, gramer, fıkıh, kelâm hatta mûsikî gibi farklı alanlarda yazdığı eserleri de esasında onun çok yönlü kişiliğinin bir göstergesidir.

el-Hillî, İmâmiyye'nin görüşlerini savunurken akıl ile nakli sentezlemiş fakat naklî delillere aklî delillerden daha çok yer vermiştir. Örneğin imamın mâsumiyetini ispatlamak için kullandığı aklî deliller, naklî delillerden sayıca azdır fakat onun makul ile menkulü harmanlayan bu yaklaşımı usûlî ekole önemli katkılar sağlamıştır.

el-Hillî, incelediğimiz eserlerinde diğer mezheplerin görüşlerine pek fazla değinmemiş, daha çok onların imâmet ile ilgili eleştirilerine cevap vererek onların görüşleri üzerinden kendi görüşlerini ispatlama yoluna gitmiştir. Fakat özellikle Eş'arîliğe yönelik yaptığı eleştirinin arkasında Eş'arî'nin Mâkâlât'ında, Şîa'dan Rafizîler olarak bahsetmesinin etkisi olduğunu düşünmek mümkündür. el-Hillî, diğer İslâm mezheplerini nereye gittiğini bilmeyen başıboş insanlara benzetmiş, İmâmiyye'nin kurtuluşa götüren tek yol olduğunu ifade etmiştir. Hocası Tûsî'nin görüşlerini tekrar ederek, 73 fırka hadisinde işaret edilen Fırka-i Naciye'nin İmâmiyye mezhebi olduğunu iddia etmiştir. el-Hillî'nin, eserlerinde yer verdiği bir diğer mezhep olan Mu'tezile hakkında daha mu'tedil yorumlar yaptığı görülmektedir.

el-Hillî'ye göre imâmet, Usûl-ü'd-din'dendir. O İmâmiyye'nin imâmetin vücubu, imamın nitelikleri ve Hz. Ali'nin imâmeti ile ilgili görüşlerini kabul etmiş fakat gaybet konusuna diğer konulara göre daha az yer vermiştir. el-Hillî, imâmeti peygamberliğin devamı

olarak değerlendirmiş; aklî bir konu olan imâmetin vücubunu naslarla delillendirme yoluna gitmiştir. Zamanın imamına itaat etmeyenleri “cahiliye ölümü” rivayeti üzerinden eleştirmiş, onları dinin en önemli esaslarından birini kabul etmemekle itham etmiştir.

el-Hillî, mâsum olmayana itaat etmenin aklen ve naklen batıl olduğu görüşündedir. O imamlarında peygamberler gibi masum olduğunu ifade etmiştir. el-Hillî imamların nass ve tayinle atanması gerekliliğini ispatlama gayretini de mâsumiyet ilkesine dayandırmış, kimin mâsiyetten uzak olduğunun sadece Allah tarafından bilinebileceğini savunmuştur.

el-Hillî, imamın insanların en faziletlisi olması ile ilgili düşüncelerini özellikle Hz. Ali’ye hasrettiği delillerle ortaya koymuştur. Onun, Hz. Ali’nin faziletlerini anlattığı “*Keşfü’l-Yakîn fî Fezâili Emîri’l-Mü’minîn*” ve yine Hz. Ali’nin imametine dair yazdığı “*el-Elfeyn fî imâmeti emîri’l-mü’minîn ‘Alî b. Ebî Tâlib*” isimli eserleri konu ile ilgili birçok delil ihtivâ etmektedir. Özellikle Keşfü’l Yakîn’de Hz. Ali ile ilgili olağanüstü olaylardan bahsederek zaman zaman akılcılıktan uzak bir tutum sergilemiştir. Hatta Hz. Ali’nin şehadetinden sonra bile bu mucizevî olayların devam ettiğini nakletmiştir.

el-Hillî eserlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın neden halife olamayacaklarına dair rivayetlere de yer vermiştir. Onların İslâmiyetten önce putlara tapıklarını bu nedenle imam olamayacaklarını ifade etmiştir. Hz. Ebû Bekir’i Hz. Fâtîma’nın mirasını vermemekle, ilmî konularda eksik olduğu için yanlış hüküm vermekle suçlamıştır. Üstelik Hz. Ebû Bekir bazı konularda Hz. Ali’ye danışmış, onun ilmî üstünlüğünü kabul etmiştir. el-Hillî’ye göre, Hz. Ömer’in sahabe tarafından çok sert bulunması ve bazı konularda yanlış hükümler vermesi onun imam olamayacağının delillerindendir. Hz. Osman’ın da, büyük günahı olanları vali olarak tayin etmesi, akrabalarına iltimas göstermesi onun kötü bir insan olduğunu göstermektedir. Kaldı ki bu sebepten dolayı da cenazesi üç gün yerde kalmış, cenazesini kimse kaldırmamıştır. el-Hillî’nin bu görüşleri sıralamasının temel nedeni Hz. Ali’ye verilmesi gereken imâmet hakkının ilk üç halife tarafından gasp edildiği düşüncesidir. el-Hillî’nin bu çabasını anlamak mümkündür fakat İslâmiyetin ilk günlerinden beri Hz. Peygamber’e destek olmuş kişileri yaptıkları hatalar üzerinden karalayıcı bir dille eleştirmesinin doğru bir yaklaşım olmadığı düşünülmektedir.

Ehl-i Beyt sevgisi İslâm kültüründe Şîf-Sünnî ayırt etmeksizin çok önemli bir kazanımdır. el-Hillî’nin Ehl-i Beyt’e olan sevgisi eserlerinden bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Fakat onun Hz. Ali’yi tek yönlü bakış açısı tüm sahabelerin üstüne çıkarma gayretinin sınırları

aştığını söylemek mümkündür. Zira eserlerinde Hz. Ali'nin, neredeyse peygamberlere ait tüm özelliklere haiz olduğu görülmektedir. Bu yönüyle el-Hillî'nin eserlerinde Hz. Ali ile ilgili bazı değerlendirmelerin tasavvufi bir boyut kazandığı söylenebilmektedir.

Çalışmamızda özellikle dikkatimizi çeken bir diğer konu el-Hillî'nin kullandığı nasslarda parçacı bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Konulara delil olarak gösterdiği âyetleri nüzul sebebine bakmadan, âyetlerin başından veya sonundan kırpma yaparak sadece tezini desteleyecek şekilde kullanması ve yalnız kendi yorumuna yer vermesi, Kur'ân'ın açıklanmasında kullanılan bütüncül yaklaşıma uygun düşmemektedir. Hadislerin senedine ve ravisine çok fazla değinilmeden Ahmed b. Hanbel'den, cumhurdan şeklinde rivayet edilmesi haberin doğruluğuna ve güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Zira kullandığı bazı hadisler kaynak gösterdiği eserlerde bulunmamaktadır.

Sonuç olarak İmâmiyye fırkasında önemli bir yere sahip olan el-Hillî, kendi mezhebinin görüşlerini ispatlamak hususunda üzerine düşen görevi ziyadesiyle yerine getirmiş; İmâmiyye'nin otoritesinin sağlamasına önemli katkılar sunmuştur. el-Hillî, günümüz Şia'sında dahi kendisinden övgüyle bahsedilen önemli bir âlim olmuştur. Araştırmamızda onun imâmet ve hilâfete dair düşünceleri objektif olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Mezheplerin neden olduğu inkısamın günümüzdeki yansımalarının kökenini anlayabilmek açısından böyle çalışmaların önemli olduğu düşünülmektedir. Özellikle el-Hillî'nin imâmet düşüncesinin başka mezhepler açısından tahlili daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olabilir.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akarsu, Murat. *Hz. Osman ve Hilâfeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. İstanbul: Otto Yayınları, 9. Basım, 2022.
- Altun, İsmail. “Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şîî Yaklaşımların Analiz”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 27 (2012), 1-27.
- Arda, Asuman. *İmamiyye Şiasında Nübüvvet -İmâmet İlişkisi*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Arıkan, Adem. *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin “Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l- İ'tikâd” Adlı Eserine Göre Dinî ve Siyasî Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Atalan, Mehmet. “Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2004), 55-68.
- Atalar, Münir. “Emîr-i Hac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/131-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Atalay, Selma Rabia Nur. “Hz. Peygamber Döneminde ve Sonrasında Üsâme b. Zeyd”. *İdrak* 2/1 (Haziran 2022), 148-164.
- Avcı, Casim. “Hilâfet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aydınlı, Osman. “Mu'tezile'nin İmamiyet Nazariyesi: Teori Ve Pratik”. *Dini Araştırmalar* 3/7 (Haziran 2000), 17-52.
- Ayhan, Bayram. “Hilafetin Nass ile Tayini Meselesi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*. 50 (Aralık 2018), 79-103. <https://doi.org/10.29288/ilted.459189>.
- Azimli, Mehmet. “Sa'd b. Ubâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Bağdâdî, Ebu Mansur Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Barış, Mustafa Necati. “Hz. Ebû Bekir Döneminde Devlet Yönetimi”. *Turkish Studies Social Sciences* 14 (Mayıs 2019), 2027-2044.
- Belâzûrî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud. *Ensâbü'l- Eşraf*. çev. Mehmet Vehbi Şahinalp - Musa K. Yılmaz. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022.
- Bozan, Metin. “İmâmiyye Şiâ'sının Peygamberlik ve İmam Anlayışlarının Mukayesesi”. *Dinî Araştırmalar* 9/26 (2006), 95-112.
- Bozkurt, Nebi. “Hucr b. Adî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/277-278. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buladı, Kerim. “The Importance of Holistic Approach and the Relation of Meaning and Context for Understanding Qur'an”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2012), 27-58.
- Bulut, Mehmet. “İsmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, İlyas. “Mu'tezile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/391-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çeliker, Hüseyin. “İslâm Hukuku'nda Devlet Başkanlığı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (Eylül 2008), 251-298. <https://doi.org/10.17120/omuifd.70829>.
- Çetin, Maksut. *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Çubukçu, Hatice. “İslam Tasavvurunda Hz. Ebûbekir'in Yeri”. *Akademik Bakış Dergisi* 66 (Nisan 2018), 412-429.
- Demir, Ahmet İshak. “İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmamet”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 85-102.

- Demir, Muhammed Hüseyin. *Zeydiyye'ye Göre İmâmet ve İmamda Bulunması Gereken Özellikler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Demircan, Adnan. “Ali b. Ebî Tâlib’i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine”. *İstem* 6 (Aralık 2005), 51-58.
- Demirel, Harun Reşit. “Hadis Edebiyatında Peygamber (S.A.V)’in Son Günleri ve Kırtas Olayı”. *Journal of Turkish Studies* 13/25 (01 Ocak 2018), 161-177. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14512>.
- Dertli, Osman. *Hiz. Osman Dönemi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Dia. “Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/16-17. İstanbul TDV Yayınları, 1988.
- Doğan, İsa. *İmam Zeyd b. Ali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım., 2015.
- Doğan, İsa. “Zeydiyye Mezhebi” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Nisan 1989), 83-107. <https://doi.org/10.17120/omuifd.94866>.
- Doğruyol, Feyza. *Hille Medresesinin Şî’-Usûlî Gelenekteki Yeri: Muhakkak El-Hillî Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Efendi, Mütercim Âsım. *Okyânûsu’l-Basît Fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*. çev. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Efendioğlu, Mehmet. “Zübeyr b. Avvâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/522-524. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Emin, Muhsin . *A’yanü’ş-Şia*. thk. Hasan el-Emîn. Beyrut: Dârü’t-Tearuf li’l-Matbuat, 1403/1983.
- Eraslan, Fatma. *Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu Abbasi İlişkileri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn-İlk Dönem İslam Mezhepleri*. çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Fayda, Mustafa. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Cemel Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/320-321 İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şiası : Caferiyye Mezhebi Doğuşu Gelişmesi ve Görüşleri*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İsnâaşeriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/142-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi". İstanbul: İslamî İlimler Araştırma Vakfı, 1993.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Sakîfe Olayı veya Hz. Ebû Bekir'in Halîfe Seçimi". *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/43 (15 Mart 1982), 7-27.
- Firuzâbâdî, Muhammed. *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs*, çev. Cevher Caduk. İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2016.

- Gedikoğlu, Adnan. *Kur'an Âyetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar el-Hillî Ve İbn Teymiyye'ye Göre İmâmet Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/328-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gökdemir, Hatice. *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Eş'arîlik Eleştirisi "Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk" Adlı Eseri Bağlamında*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî. *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*. İstanbul: Der Yayıncılık, 1979.
- Hansarî, Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer el-Musevi. *Ravzâtü'l- Cennât fî Ahvâli'l- Ulemâ ve's- Sâdât*. I/VIII Cilt. thk. Esedullah İsmailiyyan, Tahran: Mektebetü İsmailiyyan, 1313.
- Hillî, Allâme. *Emîrû'l-Mü'minîn İmam Ali'nin (a.s.) Faziletleri*. çev. Özgür Arapoğlu. İstanbul: Kevser Yayınları, 2021.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü'l-Mutahhar. *el-Babü'l-Hâdi Aşer*. thk. Mehdî Muhakkık. Meşhed: Müessesetü Çâp ve İntişârât Astan Kuds Ravazî, 1368.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü'l-Mutahhar. *el-Elfeyn fî imameti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Talib*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1982.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü'l-Mutahhar. *Keşfü'l-Murad fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1988.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü'l-Mutahhar. *Keşfü'l-yaqîn fî fezâ'ili emîri'l-mü'minin*. thk. Hüseyin Dergâhî. Tahran: Vezaret-i İrşâd-ı İslâmî, 1411.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü'l-Mutahhar. *Meâricü'l-Fehm fî Şerhi'n-Nazm*. Meşhed: Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1388.

- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü'l-Mutahhar. *Menâhicü'l-yakîn fi usuli'd-din*. thk. Ya'kûb el-Ca'ferî el-Merağî. Kum: Merkezü'd-Dirasat ve't-Tahkikatü'l-İslâmiyye, 1415.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü'l-Mutahhar. *Minhâcü'l-Kerâme fi Marifeti'l-İmâme*. thk. Abdurrahim Mübârek. Kum: İntişârâtı Tâsûâ, 1379.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b Yûsuf b Alî İbnü'l-Mutahhar. *Nehcü'l Hakk ve Keşfü's Sıdk*. thk. Aynullah el-Hasenî el-Urmevî. Kum: Dâru'l-Hicre, 1986.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar. *Tertîbü Hulâsati'l-Akvâl fi Ma'rifeti İlmi'r-Ricâl*. Meşhed: Mecmaü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1423/1381
- İbnü'l Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kamil Fi't-Tarih*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 11 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İlhan, Avni. “Gaybet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/410-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kapar, Mehmet Ali. “Hz. Peygamber Toplumunu Meydana Getiren Unsurlar”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (01 Ekim 1999).
- Karahüseyn, Samet. *Mu'tezilî Düşüncenin Farklılaşmasında Kâdî Abdülcebbâr*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Kaya, Yusuf. “Hilafetten Saltanata Hilafet Anlayışında Meydana Gelen Dönüşüm Üzerine Genel Bir Bakış (Hulefâ-yı Râşidîn-Emevîler Dönemi)”. *Akademik İzdüşüm Dergisi* 7/2 (2022), 54-68.
- Kuleynî, Sıgatu'l-İslam Muhammed bin Yakub. *Usûlü'l Kâfî*. çev. Abdullah Turan - Seccad Karakuş. İstanbul: Al-i Taha Yayıncılık, 2007.

- Kurnaz, Yasin. *Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'nin Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri* (1/622-67/687). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kurt, Eyüp. “Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Yönetim Anlayışı”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/3 (30 Temmuz 2021), 1523-1538. <https://doi.org/10.33206/mjss.878611>.
- Kurt, Menderes. “Safevi Dönemi Şîî Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine”. *İran Çalışmaları Dergisi* 2/1 (30 Haziran 2018), 61-90. <https://doi.org/10.33201/iranian.434013>.
- Kutlu, Sönmez. “Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Bahar 2008), 7-26.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Sakîfetü Benî Sâide”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.36/11-12. İstanbul:TDV Yayınları, 2009.
- Laoust, Henry. *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı - Sabri Hizmetli. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım., 2017.
- Maden, Ferhat. *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib. , *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Muharremî, Gulam Hasan. *Şia Tarihi*. çev. Hakan Karacan. İstanbul: Kevser Yayınları, 2013.
- Muzaffer, Muhammed Rıza. *Şîa İnaçları: Akaidü'l-İmamiyye*. çev. Gölpınarlı Abdülbakî. İstanbul: Zaman Yayınları, 1978.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Babaîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/373-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2022.

- Onat Hasan - Kutlu Sönmez (ed.). *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Onat, Hasan. “Şîî İmamet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)” *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 89-110.
- Öz, Mustafa. *Başlangıç Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Öz, Mustafa. “Hillî İbnü'l-Mutahhar”. 18/37-39. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öz, Mustafa. “Kerbelâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/271-272. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Öz, Mustafa. “Şîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/11-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. “İmâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öz, Şaban. “Hz. Peygamber'in Bölüşülemeyen Mirası: Fedek –Sorunun Kökenleri Üzerine–”. *Akademik Siyer Dergisi* 5 (01 Ocak 2022), 2-12. <https://doi.org/10.47169/samer.997603>
- Öz, Şaban. “İslâm Siyaset Geleneğinde Bir Şâz -Şîî-Sünnî Yol Ayrımında Sakîfe Hâdisesi-”. *İSTEM* 11 (2008), 79-91.
- Öz, Şaban. “Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VII/1 (2007), 187-200.
- Özaydın, Abdülkerim. “Sadaka b. Mansur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özdemir, H. Ahmet. *Moğol istilası ve Abbasi Devleti'nin yıkılışı : (Cengiz ve Hülagu dönemleri) : (612-656/1216-1258)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Olcaytu Han”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/345-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Parlak, Nizamettin. “Sakife’deki Halife Adayları”. *İstem* 19 (2012), 121-136.
- Sadûk, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh eş-Şeyh. *Risâletü’l-İ’tikâdâtü’l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye’nin İnanç Esasları)*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Salhiya, Muhammad Issa. “İbnü’l Mutahhar Hillî”. 5 Cilt. Kahire: *el-Mu’cemüş’ Şamilü’ Tûrasü’l Arabiyyü’l Matbuu*, 1995.
- Sarıbıyık, Mustafa. “İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılamayan Sorunları Üzerine Bazı Mülâhazalar / An Evaluation on Some Dissolved Matters Concerning to The Caliphate in Islamic Politic Thought”. *Şarkiyat Mecmuası* 23 (11 Aralık 2013), 169-185.
- Schmidtke, Sabine. *The Theology of al-Allama al-Hilli*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1991.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Emevî İktidarına Karşı Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi”. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/6 (Şubat 2004), 31-48
- Suyûtî, Ebü’l Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Muhammed. *ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, çev. Zekeriya Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012.
- Sümer, Faruk. “Kösedağ Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/272-273. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şahin, Hanifi. “Câmiu’t-Tevârîh’e Göre Gâzân Hân’ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları”. *Bilig* 73 (Mart 2015), 207-230.
- Şahin, Hanifi. “İbn Teymiyye’nin Şîî Karşıtlığında Bazı Parametreler”. *Ekev Akademi Dergisi* 16/51 (Bahar 2012), 133-146.
- Şahin, Hanifi. *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Şahin, Hanifi. *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Şahin, Hanifi. “İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü”. *İlâhiyat Tetkikleri Dergisi* 45 (Ocak 2016), 109-138.

- Şahin, Mehmet Kenan. “Günümüz Kelâm İlminin Sorunsalı Üzerine Eleştirel Bir Bakış”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (Kasım 2018), 603-611.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim. *Nihayetu'l-İkdam fî İlmi'l- Kelâm*. thk. es-Said el-Menduh Ebû Abdillâh. Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, 1994.
- Şehristânî, Muhammed . *Milel ve Nihal*. çev. Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Litera Yayıncılık, 4. Basım., 2017.
- Şirinov, Agil. “Tûsî, Nasîrüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/432-447. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tabatabaî, Allame Muhammed Hüseyin. *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia*. çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz. İstanbul: Kevser Yayınları, 1993.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiye, 2001.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Görtünca. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2023.
- Taghiyev, Vahid. *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmamet Düşüncesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Taş, Yasin. *Zeydiyye'de İmâmet Düşüncesi Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Taştan, A. Vahap. “Nasreddin Tusi : Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (2001), 11-13.
- Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi. *Sünenü't-Tirmizi*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992
- Topaloğlu, Bekir. “Tevbe Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/585-588. İstanbul TDV Yayınları, 2011.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 5. Basım., 2020.

- Uludağ, Süleyman. “Velî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/25-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uyar, Mazlum. “Hillî, Muhakkık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/38-41. İstanbul TDV Yayınları, 1998.
- Ünverdi, Veysi. “İmâmiyye Şiası’nın İmâmet Teorisinin İtizalî ve Sünnî Eleştirisi”. *USUL* 32 (2019), 115-142.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vakıd. *Kitâbü’r-ridde*. thk. Yahyâ el-Cebûrî. Beyrut: Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1410/1990.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Wellhausen, Julius. *el-Havâric ve ‘ş-Şî’a*. çev. Abdurrahman Bedevî. Kahire: Mektebetu’n-Nahda el-Mısriyye, 1958.
- Yalçinkaya, Mustafa. “Şia’da İmamların Masumiyeti Telakkisi ve Arka Planı”. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 5/4 (31 Aralık 2021), 1560-1579. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.1009809>
- Yaşaroğlu, Hasan. “Zeydiyye’nin İmâmet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2013), 113-132.
- Yavuz, Salih Sabri. “Minhâcü’l Kerâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/109-110. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ehl-i Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/525-530. İstanbul: TDV yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mehdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/369-371. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Yetim, Muhammed. “Tecrîdü’l-akâid Literatürünün Az Bilinen Muhaşşilerinden Nasîrüddin el-Hillî el-Kâşî’nin Hayatı, İlmî Silsilesi ve Eserleri”. *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal for the History of Islamic Philosophy and Sciences)* 5/1 (15 Nisan 2019), 191-204.
<https://doi.org/10.12658/Nazariyat.5.1.A0002>
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yiğit, İsmail. “Muhtâr es-Sekafî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yiğit, İsmail. “Sıffin Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yoldaş, Mehmet Hanifi. “Kur’ân-ı Kerîm’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Haziran 2019), 243-278.
- Yurdagür, Metin. “Ahbâriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Muhsine OĞDU
Yabancı Dili	İngilizce
Orcid Numarası	0009-0004-2226-029X
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10673957
Lise	Ordu İmam Hatip Lisesi
Lisans	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Mesleki Deneyim	Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, 2008 (Devam ediyor)
Akademik Çalışmalar	-

